

YOR 314: IṢÉ LÁMÈYÍTỌ LÓRÍ LÍTÍRÉSỌ YORÙBÁ
(LITERARY CRITICISM OF YORÙBÁ TEXTS)

ADÉṢQLÁ ỌLÁTẸJÚ
B.A. (Hons); M.A.; M.Phil; Ph.D (Ibadan)
Department of Linguistics & African Languages
University of Ibadan, Ibadan

COURSE CODE: YOR 314

COURSE TITLE: IṢÉ LÁMÈYÍTÓ LÓRÍ LÍTÍRÉṢỌ YORÙBÁ

(LITERARY CRITICISM OF YORÙBÁ TEXTS)

COURSE CONTENT SPECIFICATIONS (COURSE DESCRIPTION)

A study of the classic, western and Marxist theories of literature as they relate to the prose, poetry and drama, and their application to the Yorùbá literature.

Course writer: Professor Adéṣọlá Olatéjù

Course Editor: Professor Àrìnpé G. Adéjùmò

ÌFÁÁRÀ SÍ KỌỌSÌ YÌÌ

Orúkọ kọọsì yìì ni **YOR 314: Iṣẹ́ Lámèyító lórí Lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá**. Kọọsì yìì jẹ ọkan pàtàkì nínú àwọn ẹ̀kọ́ tí o ní láti kọ láti gba oye ijìnlẹ̀ àkókọ nínú èdè Yorùbá, ìdá m̀eta pére ni kọọsì náà sì kó nínú àpapọ̀ gbogbo kọọsì tí o máa dáwólé.

Ohun tí kọọsì yìì dá lé ni iṣẹ́ lámèyító lórí lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá. Ní kúkúrú, kọọsì yìì ní ẹ̀ pèlú àmúlò oḡbọ̀n, ìmò, òye àti àwọn ohun mìíràn tí o nílò láti ẹ̀ àgbéyèwò fínńfíní lórí bí ònkòwé iṣẹ-ọ̀nà aláwòmó lítírẹ̀ṣọ̀ kan ẹ̀ lo èdè (bátàni iṣowólo-èdè) nínú iṣẹ́ ọ̀nà rẹ̀ àti iṣẹ́ tí o ní fi irú iṣẹ́ ọ̀nà bẹ̀é jẹ́ fún àwùjọ̀ Lẹ̀yìn èyí ni iwo, gégé bí i lámèyító, yòò ẹ̀ iḡbélẹ̀wọ̀n àti ìdájọ̀ gégé bó ti tó àti bó ti ẹ̀ yẹ lórí iṣẹ́ ọ̀nà náà. Nípa ìdí èyí, iyanjú tí kọọsì yìì ní gbà ni láti sọ ọ̀ di lámèyító, kí í ẹ̀ lórí lítírẹ̀ṣọ̀ nikan o, bíkòṣe lórí ọ̀rọ̀ gbogbo tó ní ẹ̀, yálà lórí ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, àṣà, ẹ̀sin, ọ̀rọ̀-ajé tàbí ọ̀rọ̀ mìíràn lánwùjọ̀. Ẹ̀ ibi pẹ̀lẹ̀be ni a ti ní mú ọ̀lẹ̀ jẹ, iṣẹ́ lámèyító àwùjọ̀ náà lè bẹ̀rẹ̀ láti ibi iṣẹ́ lámèyító lítírẹ̀ṣọ̀.

Módù méjọ̀ ni a pín kọọsì yìì sí. A sì ti ẹ̀ àṣàyàn àwọn ìwé lítírẹ̀ṣọ̀ kan tí a ó máa tókasi nígbà tí a bá ní bá ìdánilẹ̀kọ̀ọ̀ lọ lórí iṣẹ́ lámèyító. Má ẹ̀ gbàgbé pé ọ̀nà m̀eta ni lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá pín sí – Ìtàn- àròṣọ̀ (prose narratives-novel), eré-oníṣe (Drama- play) àti Ewì (Poetry). Díẹ̀ nínú àwọn àṣàyàn ìwé tí a ó máa ló fún àpẹ̀rẹ̀ iṣàtúpalẹ̀ àti ìbèèrè nìwọ̀nyí:

1. Ọmọ Olókùn-Ẹ̀sin (1969) Adébáyọ̀ Fálétí
2. Baṣọrun Gáà (1972) Adébáyọ̀ Fálétí
3. Ẹ̀fúnṣetán Aníwúrà (1970) Akínwùmí Iṣọ̀lá
4. Rẹ̀rẹ̀ Rún (1973) Ọ̀ládẹ̀jọ̀ Ọ̀kédìjì
5. Iná Ràn (2009) Adésọ̀lá Ọ̀látẹ̀jú

Dándán ni fún ọ̀ láti wá àwọn ìwé lítírẹ̀ṣọ̀ yìì kàn, láti rà àti láti kà.

ÀFOJÚSÚN KỌỌSÌ

Ohun tó jẹ àfojúsùn kọọsì yíí gan-an ni láti fún ọ ní ìmọ kíkún lórí iṣẹ lámẹyító lórí lítírésọ̀ Yorùbá. Kí èròngbà àti àfojúsùn yíí lè jọ tàbí kógo já, a ti pín àkòónú kọọsì yíí sí Módù méjọ ọ̀tọ̀tọ̀, àwọn Módù méjèjẹ̀ sì wà ní ìsísẹ̀-n-tẹ̀lé, tàbí kí a sọ wí pé wọn wónú ara wọn. Lẹ̀yìn tí o bá sì ti kà wọn tán dáadáa, ní àkàtúnkà, ìwọ̀ yòò lè ẹ̀ àwọn ǹnkan wònyí:

1. Ìwọ̀ yòò ní ìmọ kíkún lórí iṣẹ̀ lámẹyító, ojúṣe lámẹyító àti irú ènìyàn tí lámẹyító jẹ.
2. Ìwọ̀ yòò mò nipa àṣà àti iṣe tó rò mò iṣe lámẹyító.
3. Ìwọ̀ yòò lè dǎngájíá nínú s̄ṣe iṣe lámẹyító lórí lítírésọ̀ Yorùbá tàbí àyọkà-kí-àyọkà tí wọn bá gbé sí iwájú rẹ.
4. Lákòótán, ìwọ̀ yòò lè ẹ̀ ìṣàtúpalè tó peregedé lórí iṣe lítírésọ̀ tàbí àfọ̀ yòowù kó jẹ.

OJÚṢE AKÉKỌ́

Kí èròngbà àti àfojúsùn wa fún ọ̀ lè wá sí ìmúṣe, ojúṣe rẹ̀ gégé bí akékọ́ ni kí o rí i pé o wá àyè láti ka àwọn ìdánilékọ́ tí a gbé kalẹ̀ fún ọ̀ yíí. A pín àwọn ìdánilékọ́ nàà sí módù méjọ (8), tí módù kọ̀ọkan sì tún pín sí ìpín bíí mèlòó kan. Nínú rẹ̀, àwọn ìbèèrè ìṣaájú wà níbè láti tọ̀ ọ̀ s̄nà àti láti fún ọ̀ ní òye ohun tí o máa bá pàdé nínú ìdánilékọ́. Lẹ̀yìn èyí ni ìdánilékọ́ gan-an yòò ẹ̀ṣeṣè tẹ̀le e.

ÌGBÉLÉWỌ̀N AKÉKỌ́

Oríṣíí ọ̀nà ìgbéléwọ̀n méjì ló wà. Ìkínní ni iṣe s̄ṣe tàbí iṣe àmúṣe èyí tó kó ìdà ọ̀gbòn (30%) nínú ọ̀górùn-ún. Ìkejì ni ìdánwò, èyí tí akékọ́ yòò jókòó ẹ̀ lẹ̀yìn tí o bá ti gba ìdánilékọ́ tán. Ìdà àádòrin (70%) nínú ọ̀górùn-ún ni ìdánwò yíí. Àpapọ̀ bí o fi ẹ̀ dáadáa sí nínú ìdánrawò tàbí ìdánwò ọ̀nà méjèjẹ̀ yíí ni yòò júwe tàbí sọ̀ àpapọ̀ máàkì rẹ̀ nínú kọ̀ọsì yíí.

ÌGBÉLÉWỌ̀N TÍ OLÚKÓ YÓÒ MÁÀKÌ

Módù Méjọ (8) ló wà nínú kọ̀ọsì yíí, iṣe s̄ṣe (iṣe àmúṣe) sì wà ní ọ̀pin módù kọ̀ọkan. Ìwònyí wà fún ọ̀ láti gbàradì fún ìdánwò ìgbéléwọ̀n (Tutor-Marked Assignment, TMA) tí a ó ẹ̀ fún ọ̀ nígbàtí àkókò bá tó. Bákan nàà ni àwọn iṣe s̄ṣe/ àmúṣe nàà wà fún ìgbàradì fún ìdánwò àṣekágbá fún kọ̀ọsì yíí.

Ìdánwò Àṣekágba

Èyí ni ìdánwò tí o ó jókòó ṣe léyìn tí ìdánilékòò bá ti parí. Má ṣe gbàgbé pé ìdá àádòrin (70%) ni ìdánwò yí kó nínú ọgórùn-ún.

Ìlànà Máàkì Gbígba

Àtẹ̀ ìsàlẹ̀ yí ṣe àfihàn bí máàkì gbígba yòò ṣe rí.

Ìgbéléwòn	Máàkì
Ìṣe-ṣíṣe/Àmúṣe módù	Ọgbòn (30%)
Ìdánwò Àṣekágba	Àádòrin (70%)
Àpapọ̀	Ọgórùn-ún (100%)

ÀKÓÓNÚ KỌ̀Ọ̀SÌ

MÓDÙ KÌÍNÍ: ÌFÁÁRÀ: IṢÉ LÁMÈYÍTÓ

- 1.0. Ìfáárà
2. 0. Èròhgbà àti Àfojúsùn
3. 0. Ìbéèrè Ìṣaájú
4. 0. **Ìdánilékọ̀:**
- 4.1. **Ìpín Kìíní: Iṣé Lámèyító Lítírẹ̀ṣọ̀**
 - i. Kín ni Lítírẹ̀ṣọ̀?
 - ii. Kín ni kọ̀ọ̀sì yí dá lé/ Kín ni Literary Criticism?
 - iii. Kín ni ìwúlò kọ̀ọ̀sì fún akẹ́kọ̀ àti àwùjọ?
 - iv. Irú ènìyàn wo ni lámèyító
 - v. Kín sì ni ojúṣe lámèyító?
 - vi. Irin-iṣe àti èròjà àmúlò fún lámèyító

4. 2. **Ìpín Keji:Lítírẹ̀ṣọ̀ Àti Ojúṣe Òhńkọ̀wé Láwùjọ**

4. 0. **Ìdánilékọ̀:**
 - i. Lítírẹ̀ṣọ̀ gẹ́gẹ́ bí Iṣe-ona
 - ii. Ojúṣe òhńkọ̀wé láwùjọ
- iii. Ogbón Ìtọ́pinpin tí Lámèyító le ṣàmúlò

5. 0. Ìṣoníṣókí

6. 0. Iṣe Ṣiṣe

7. 0. Ìwé Ìtọ́kasí

2.0. MÓDÙ KEJÌ: TÍỌ̀RÌ ÀTI ÌLÀNÀ ÌTỌ́PINPIN LÍTÍRẸ̀ṢỌ̀ I:

ÌLÀNÀ OJÚ ÒDE (EXTERNAL APPROACH)

- 1.0. Ìfáárà
- 2.0. Èròhgbà àti Àfojúsùn
- 3.0. Ìbéèrè Ìṣaájú
4. 0. Ìdánilékọ̀
4. 1. **Ìpín Kìíní: Tíọ̀rì àti Ìlànà Ìtọ́pinpin**
 - i. Kín ni tíọ̀rì/ ìlànà?

ii. Ìyàtò àti Ìjọra tó wà láàrin tíọ̀rì àti ìlànà ìtọ̀pinpin pẹ̀lú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀

4. 2. Ìpín Keji: Ìlànà Ojú-Òde

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn

3. 0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4. 0. **Ìdánilékò:**

i. Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wò

ii. Ìlànà Ìfojú-ònkòwé-wò

iii. Ìlànà Ìfojú-tara-ẹni-wò

5. 0. Ìṣonísókí

6. 0. Ìṣé Ṣíṣe

7. Ìwé Ìtókasi

3. 0. MÓDÙ KẸTA: TÍỌ̀RÌ ÀTI ÌLÀNÀ ÌTỌ̀PINPIN LÍTÍRÉŞỌ II ÌLÀNÀ OJÚ-INÚ:TÍỌ̀RÌ ÌFOJÚ ÀÀTÒ-WÒ (FORMALISM)

1.0. Ìfáára

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn

3. 0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4. 0. **Ìdánilékò:**

4. 1. Ìpín Kíní:Tíọ̀rì Ìfojú-Ààtò-wò

4.2. Ìpín Keji: Àfojúsùn àti ÈròngbàTíọ̀rì Ìfojú- ààtò-wò (Formalism)

4.3.Ìpín Kẹta: Èdè Ojoojúmọ̀ àti Èdè Ewì

4.4.Ànfàní àti Àléébù Tíọ̀rì Ìfoju-Ààtò-wò

5. 0. Ìṣonísókí

6. 0. Ìṣé Ṣíṣe

7. 0. Ìwé Ìtókasi

4. 0. MÓDÙ KẸRIN: ÀWỌN TÍỌ̀RÌ/ÌLÀNÀ MÌIRÀN I: TÍỌ̀RÌ ÌFOJÚ-ÌHUN-WÒ (STRUCTURALISM)

1. 0. Ìfáára

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn

3. 0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4. 0. Ìdánilékò:

4. 1. Ìpín Kìíní: Kín ni Tíòrì Ifojú- Ìhun-wò (Structuralism)

4.2. Ìpín Keji: Èròngbà àti Àfojúsun Díe Lára Àwọn Agbáterù Tíòrì yí

4. 3 Ìpín Kẹta: Ànfàní àti Àléébù Tíòrì Ifojú- Ìhun-wò (Structuralism)

5. 0. Ìsoníṣókí

6. 0. Iṣé Ṣíṣe

7. 0. Ìwé Ìtókasi

5.0 MÓDÙ KARÙN-ÚN: ÀWỌN TÍỌRÌ/ÌLÀNÀ MÌIRÀN II:

TÍỌRÌ ÌFOJÚ-MÁÀSÌ- WÒ (MARXISM)

1. 0. Ifáára

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsun

3. 0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4. 0. **Ìdánilékò:**

4. 1. Ìpín Kìíní: Oríkì (Definitions)

4. 2. Ìpín Keji: Ìtàn Ìṣedálẹ̀ Tíòrì Máàsi

4. 3. Ìpín Kẹta: Ìgbèsẹ̀ tàbí Ìlànà Máàsi fún Ìjàjàgbara Mèkúnnù

4. 4. Ìpín Kẹrin: Ànfàní àti Àléébù Tíòrì Máàsi

5. 0. Ìsoníṣókí

6. 0. Iṣé Ṣíṣe

7. 0. Ìwé Ìtókasi

6. 0. MÓDÙ KẸFÀ: ÀWỌN TÍỌRÌ/ÌLÀNÀ MÌIRÀN III:

TÍỌRÌ ÌṢÈGBÈ-FÁBO (FEMINISM)

1. 0. Ifáára

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsun

3. 0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4. 0. **Ìdánilékò:**

4. 1. Ìpín Kìíní: Kín ni Tíòrì Ìṣègbèfábo/Ìṣètófábo

4. 2. Ìpín Keji: Ìdàgbàsókè àti Àgbènde Tíòrì Ìṣègbèfábo

4.3. Ìpín Kẹta: Ìṣègbàfábo Lóde-oní

4. 4. Ìpín Kẹrin: Ànfàní àti Àléébù Tíòrì Ìṣègbè fábo

ii. Ìwúlò àti Aléébù rẹ

- 5. 0. Ìṣoníṣókí
- 6. 0. Iṣé Ṣíṣe
- 7. 0. Ìwé Ìtókasi

7.0. MÓDÙ KEJE: BÁTÀNÌ ÌLÒ-ÈDÈ NÍNÚ LÍTÍRÉṢÒ

- 1. 0. Ìfáára
- 2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3. 0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4. 0. **Ìdánilékò:**
- 4. 1. Ìpín Kìíní: Ìpín kinní: Àwọn Èròjà Alohùn/Àbáláye**
- 4. 2. Ìpín Keji: Àwọn Ọnà-èdè/ Ọnà-Ìṣowọlo-èdè**
- 4.3. Ìpín Keta: Àwọn Àkànlò-èdè Yorùbá**
- 5. 0. Ìṣoníṣókí
- 6. 0. Iṣé Ṣíṣe
- 7. 0. Ìwé Ìtókasi

8.0. MÓDÙ KEJO: ÌGBÉSÈ FÚN ÌṢÀTÚPALÈ LÍTÍRÉṢÒ

- 1.0. Ìfáára
- 2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3. 0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4. 0. **Ìdánilékò:**
- 4. 1 Ìpín Kìíní: Ìgbésè fún Ìṣàtupalè Lítirésò**
- 4. 2. Ìpín Keji: Ìtupalé Àyokà Fún Ìfikóra**
- 4.3. Ìpín Keta: Fónrán Àbùdá Àdani Lítirésò**
- 5. 0. Ìṣoníṣókí
- 6. 0. Iṣé Ṣíṣe
- 7. 0. Ìwé Ìtókasi

MÓDÙ KÌÍNÍ: IŞÉ LÁMÈYÍTÓ

1.0 Ífáàrà

Módù yìí jẹ́ ifáàrà sí ohun tí kòṣì yìí dálé, èyí tíí ṣe iṣe lámeyító lórí lítíresò Yorùbá. Ọ̀nà mìíràn tí a lè gbà sọ èyí ni pé kòṣì yìí dá lé bí a ti n ṣe iṣatupalẹ́ lítíresò Yorùbá gégé bí lámeyító. Ní módù yìí ni iwọ́ yóò ti kà tàbí kò nípa ohun tí iṣe lámeyító jẹ́ mọ́, irú ènìyàn tí lámeyító jẹ́ tàbí tíí ṣe, iwúlò irúfẹ́ kòṣì bá yìí fún iwọ́ gégé bí akẹ́kọ́ àti fún àwùjọ Yorùbá lápapọ́.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsun

Lẹ́yìn tí o bá ti ka ìdánìlẹ́kọ́ yìí tán, èròngbà wa ni pé iwọ́ yóò ní ìmò kíkún lórí iṣe lámeyító, àti pé iwọ́ yóò lè ṣe atupalẹ́ tó mọyánlórí lórí lítíresò Yorùbá, yálà ìtàn-àròsọ, eré-oníṣe tàbí ewi. Bákan nàà ni ó jẹ́ àfojúsun kòṣì yìí pé ìmò-ọ̀n-ṣe rẹ́ gégé bí lámeyító kò yẹ kó pín sí orí iṣe lítíresò. Ó yẹ kí o lè ṣe jù bẹ̀e lọ. Gégé bí lámeyító, ó yẹ kí o lè sọrọ́ tàbí ṣe iṣe lámeyító lórí iṣe àwùjọ, ọ̀rò ọ̀ṣẹ̀lú, ọ̀rò ẹ̀sìn àti àwọn ọ̀rò mìíràn tó ní í ṣe pèlú ìgbésí ayé ẹ̀dá tàbí ọ̀mọ̀nìyàn lánwùjọ. Láti rán ọ́ létí, onírúurú iṣe lámeyító ló wà lánwùjọ. bẹ̀e sì ni onírúurú Iṣe lámeyító àti lámeyító ènìyàn ló wà pèlú: Àpẹ̀rẹ́:

1. Lámeyító iṣe àwùjọ (Social criticism/Social critic/commentator).
2. Lámeyító ọ̀rò ọ̀ṣẹ̀lú Political criticism/political critic/commentator).
3. Lámeyító ọ̀rò ẹ̀fin (Legal criticism/legal critic).
4. Lámeyító ọ̀rò ẹ̀sìn (Religious criticism/religious critic)
5. Lámeyító ajẹmọ́ṣe-iròyìn (Journalistic criticism/news commentator)

Ó yẹ kí o lè rántí àwọn ènìyàn bí Ọ̀jògbón Wọlé Sọyínká, Ọ̀jògbón Níyí Ọ̀ṣúndáre, Amòfin Fẹ́mi Fálàná àti irúfẹ́ àwọn ènìyàn bá yìí mìíràn lánwùjọ wa. Irúfẹ́ lámeyító kan ni wọn n ṣe, ibi kan ni wọn sì ti gbà ìdánìlẹ́kọ́ kí wọn tó bẹ̀rẹ́ iṣe lámeyító. Pèlú ìdánìlẹ́kọ́ nínú kòṣì yìí *YOR 314: Literary Criticism of Yorùbá Texts*, iwọ́ nàà ti bẹ̀rẹ́ nìyẹn.

3.0 Ìbèèrè Ìṣáájú

- (i) Kín ni iṣẹ́ lámẹ̀yító?
- (ii) Irú ènìyàn wo ni lámẹ̀yító?
- (iii) Kín ni ojúṣe lámẹ̀yító?
- (iv) Irú èròjà tàbí ìmò wo ni lámẹ̀yító gbòdò ní láti dojúko iṣẹ́ lámẹ̀yító?
- (v) Kín ni iwúlò irúfẹ́ kòòsì báyií fún akẹ̀kọ̀ọ̀ àti àwùjọ?

Àwọn ibèèrè wònyí yòò ràn ó lówó láti ka ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀ yìí ní àkàyé àti àkàgbádùn, ìwo yòò sì lè dáhùn àwọn ibèèrè nàà.

4.0 Ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀

4.1 Ìpín kìíní: Iṣẹ́ Lámẹ̀yító Lítírésò

(i) Kín ni Lítírésò?

Ọ̀nà méjì ni a lè gbà wo ibèèrè yìí? Ọ̀nà kìíní ni kí á ṣàlàyé lítírésò gégé bí àkójopò èrò ìjìnlẹ̀ tí a fi èdè ìjìnlẹ̀ gbékalẹ̀. Ọ̀nkòwé ní ó fi èdè ìjìnlẹ̀ gbé èrò ìjìnlẹ̀ nàà kalẹ̀ láti ipasẹ̀ àrògún, àròjìnlẹ̀ pẹ̀lú ìmò-ọ̀n-ṣe àti ìmèdèélò. Ọ̀nà méta gbògì ni lítírésò pín sí

- Ewì (poetry)
- Ìtàn àròsọ (prose narrative-Novel)
- Eré oníṣe (drama/play)

Ọ̀nà kejì ni láti wo lítírésò gégé bí iṣẹ́-ọ̀nà alárògún. Oríṣìrìṣì iṣẹ́-ọ̀nà ló wà láàrín àwọn Yorùbá:

- Iṣẹ́-ọ̀nà agbẹ̀gilére (sculpturing)
- Iṣẹ́-ọ̀nà àfamòṣe (pottery)
- Iṣẹ́-ọ̀nà igbá fífín (calabash carving)
- Iṣẹ́-ọ̀nà àfirinṣe tàbí àfòkútaṣe (iron/stone carving)
- Iṣẹ́-ọ̀nà àfèdèṣe (literary art/literature)

Iṣẹ́-ona àfèdèṣe yìí ni à n pè ní **lítírẹ̀ṣọ̀**. Èdè ni a fi n ṣe irúfẹ́ iṣẹ́-ona yìí, èyí ló sì mú un yàtò sí irúfẹ́ iṣẹ́-ona yòókú. Iṣẹ́-ona tí à n fi oṣoṣo, ojú-inú, àtinúdá àti èdè ṣe ni:.

Gégé bí iṣẹ́-ona yòókú, lítírẹ̀ṣọ̀ gégé bí iṣẹ́-ona jé irin-iṣẹ́ tí ònkòwé n ló láti mú èròngbà oṣà rẹ wá sí imúṣe. Kín sì ni èròngbà ònkòwé tí à n sọ yìí? Àwọn náà ni:

- i. Ìgbádùn/ìdánílárayá: Èyí tó n jẹyọ láti ara ẹwà tó wà nínú iṣàmúlò èdè
- ii. Ìdánílẹ̀kọ̀: èyí tó n jẹyọ láti ara tàbí inú ìtàn tàbí ọ̀rọ̀ tí ònkòwé gbé kalẹ̀. Níwọ̀n ìgbà tí iṣẹ́ lámẹ̀yító jé mọ́ ṣíṣe ìtupalẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ gégé bí iṣẹ́ ọ̀nà, ohun tí lámẹ̀yító n wá kiri ní láti ṣe ìdámọ̀ àti àfàyo ohun méjì tí ònkòwé n gbìyànjú láti fi iṣẹ́-ona náà ṣe; iyeṅ, ìdánílárayá àti iṣẹ́ tó n fi iṣẹ́-ona lítírẹ̀ṣọ̀ náà jé. Iyeṅ ní pé lámẹ̀yító gbòdò tú iṣu dé ìsàlẹ̀ ikòkò láti ṣàlàyé èrò ìjìnlẹ̀ àti iṣẹ́ tí ònkòwé n fi iṣẹ́ ọ̀nà rẹ rán sí àwùjọ.

(ii) Irú ènìyàn wo ni lámẹ̀yító?

- (1) Lámẹ̀yító gbòdò jé ẹni tó ní ojú-inú, tó ní àròjìnlẹ̀, tó sì tún mọ́ iran-an wò. Nítorí pé gbogbo ohun tó bá fojú rí lówùjọ rẹ̀ tàbí nílẹ̀ òkèèrè ló gbòdò lè ronú jìnlẹ̀ lé lórí, kí ó sì fi tó àwọn ènìyàn rẹ̀ lètí.
- (2) Lámẹ̀yító gbòdò ní etí ìgbọ̀ràn. Iyeṅ ni pé gbogbo ìsèlẹ̀ àwùjọ, yálà lórí ọ̀rọ̀ òṣẹ̀lú, ọ̀rọ̀ ajé, ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn abbl. ló gbòdò lè fetí kọ́ kí ó sì ní ìmọ̀ràn tí yòdò mú wá láti borí ìṣòro tó n dojú kọ́ àwùjọ.
- (3) Lámẹ̀yító gbòdò jé ẹni tó lè fi ojú sùnnùkùn wo ọ̀rọ̀ sùnnùkùn.
- (4) Paríparí ẹ̀ ni pé, lámẹ̀yító gbòdò jé ẹni tí kíi ṣe ẹ̀gbè láti ṣe ìdájọ́, yálà lórí lítírẹ̀ṣọ̀ tàbí ohun mìíràn. Bẹ̀ẹ̀ ni rẹ̀ gbòdò jé bẹ̀ẹ̀ni, bẹ̀ẹ̀kọ́ rẹ̀ sì gbòdò jé bẹ̀ẹ̀ kọ́. Bí ó bá sọ pé iṣẹ́-ona tàbí ohun kan dára, ó gbòdò sọ ìdí tó fi sọ pé ó dárá, bí ó bá sì ṣe ìdájọ́ pé kò dára, ó gbòdò fi ẹ̀rì tì í lẹ̀yìn pé kò dára. Ní kúkúró, lámẹ̀yító gbòdò jé ẹni tí kíi ṣe ẹ̀gbè.

(iii) Kín ni Ojúṣe Lámẹ̀yító?

Ní pàtó, ojúṣe lámẹ̀yító ní láti ṣe ọ̀rínkínniwín àtupalẹ̀ lórí lítírẹ̀ṣọ̀ kí ó sì fa kòmóòkun rẹ̀ yọ nípa ṣíṣọ̀:

- (1) Ohun tó jẹ kókó inú lítírésò/àyọkà.
- (2) Irú ìgbádùn tàbí ìdánílárayá tí ó hànḁé nínú lítírésò tàbí àyọkà náà.
- (3) Kókó ìṣé tàbí ìdánílẹ̀kọ́ tí ònḁwé n fi ìwò lítírésò tàbí àyọkà náà rán sí àwùjọ.
- (4) Ní ìparí, lámèyító gbòḁò gbé ìdájó kalẹ̀ lórí ìṣé lítírésò/ìṣé ọ̀nà, bóya ó dára tàbí kò dára. Bí ó bá dára tàbí pé ó gbé ọ̀ṣunwọ̀n, ó gbòḁò ṣàlàyé ìdí tí ó fi sọ bẹ̀ẹ̀ pẹ̀lú ẹ̀rì tó dájú. Bí irú ìṣé-ọ̀nà bẹ̀ẹ̀ bá sì kù díẹ̀ káátó, ó gbòḁò ṣàlàyé bákan náà pẹ̀lú ẹ̀rì tó dájú.

(iv) Ìrin-ìṣé, ìmò àti ẹ̀ròjà àmúlò fún lámèyító

Ọ̀pọ̀lọ̀ lámèyító kò gbòḁò wà ní gbundúku. Ìyẹn ni pé ó gbòḁò jẹ ọ̀lọ̀pọ̀lọ̀ pípé èḁá tó sì tún ní làákáyè láti ṣe ìṣé lámèyító. Ìwé rírà àti kíkà kò gbòḁò ró ó lójú nítorí irú àwọ̀n ìwé bẹ̀ẹ̀ ni yòò jẹ atónisọ̀nà àti abẹ̀nà-ìmò fún un. Ẹ̀ni tí yòò ṣe ìṣé ìṣàtupalẹ̀ gégé bí irú ẹ̀yí tí lámèyító yòò ṣe gbòḁò máa ka ìṣé ìtupalẹ̀ bẹ̀ẹ̀ tí àkín ẹ̀gbé rẹ̀ mìíràn bá ṣe nínú ẹ̀yí tí ọ̀un náà yòò ti rí omi ọ̀gbọ̀n àti ìmò bù mu.

Ní àkótán, lámèyító gbòḁò ní ìmò nípa ìlànà, tíọ̀rì àti ọ̀gbọ̀n-ìtọ̀pinpin lítírésò tàbí ìṣé-ọ̀nà. Ó lè jẹ tíọ̀rì ‘formalism’ ‘marxism’ tàbí irúfẹ̀ tíọ̀rì mìíràn tó lè rán án lówó láti ṣe ìtupalẹ̀ tó mọ̀yán-lórí lórí lítírésò tàbí ìṣé-ọ̀nà. Irú tíọ̀rì bẹ̀ẹ̀ yòò jẹ kí ìṣàtupalẹ̀ àti ìtumò tó bá fún ìṣé-ọ̀nà jẹ ẹ̀yí tó kógo já tàbí jẹ àtẹ̀wọ̀gbà.

4.2 Ìpín kejì: Lítírésò àti Ojúṣe Ònḁwé Láwùjọ

(i) Kín ni lítírésò

Gégé bí a ti sọ ṣáájú, ìṣé ọ̀nà alálatinúḁá ni lítírésò jẹ. Yàtò sí ẹ̀yí, lítírésò tún jẹ ohun-èlò pàtàkì tí ònḁwé n ló láti gbé èrò ọ̀kàn rẹ̀ síta fún aráyé. Ó lè gbé èrò ọ̀kàn rẹ̀ síta nínú ẹ̀yíkẹ̀yí nínú ẹ̀yà lítírésò tó wà, yálà ìtàn-àròsọ, eré-oníṣe tàbí ewì. Ìṣé-ọ̀nà alálatinúḁá pọ̀nńbélé ni lítírésò ẹ̀yí tó n fi ònḁwé hàn gégé bí alá̀rògún, alá̀ròjìnlẹ̀ àti ọ̀lọ̀pọ̀lọ̀ pípé èḁà.

(ii) Ojúṣe Ònḁwé Láwùjọ

Kí á tó şàlàyé lórí ojúşe ònkòwé lówùjò, ó yẹ ká kókò sọ ó pé ara èyàn àwùjò ní ònkòwé wà, èniyàn pàtàkì, ẹni iyì, ẹni ẹyè sì ni nítorí işẹ tí ònkòwé n şe lówùjò kò kéré. Ipa ribiribi tí wọn n kó fún àlàáfíà àti ilòşíwájú àwùjò kò sì kéré rara. Díẹ lára ojúşe ònkòwé lówùjò: gégé bí Ọlátẹjú şe sọ nínú *Inaugural Lecture* rẹ (2016:7)

Like his or her counterparts in other climes and cultures, the Yorùbá literary artist is committed to message and entertainment. He is a teacher, custodian of culture, reporter, societal watchdog, seer/prophet moral police, social critic and a commentator.

Ohun tí Ọlátẹjú (2016) n gbiyànjú láti sọ ni àwọn ohun tó jẹ ojúşe ònkòwé lówùjò. Lẹyìn idánilarayá àti işẹ tó n fi işẹ-ona rẹ şe, adánilarayá àti amúlùdùn ni (*an entertainer and celebrity*), Olùkòni ni, agbáşaga ni, oníròyìn, ẹşó àwùjò ni, wòlù/aríran, ọlópáà iwà àti lámèyító àwùjò sì ni pèlú. Ó n şe ojúşe wònyí nípa şíşe àmúlò lítírésò, ẹyí tí a fi èdè gbé kalẹ, nípa şíşe àmúlò ọgbòn àtinúdá láti şe àfihàn işèlẹ àwùjò. Ònkòwé Yorùbá nìkan kó ló n şe ojúşe wònyí, bí gbogbo ònkòwé káakiri agbááyé şe n şe niyẹn.

(iii) Ọgbòn Itopinpin Lítírésò tí Lámèyító le şàmúlò

Lára ohun tí lámèyító lè şe láti şe işatúpale lítírésò, ní şíşe àmúlò ilànà kan gbòogi tó jẹ mó tíòrì kí akitiyan rẹ lè kógo já tàbí jẹ itẹwógbà. Ọkan-ò-jòkan ni irúfẹ àwọn tíòrì tàbí ilànà tó le şàmúlò ni à n pè ní tíòrì, ilànà tàbí ọgbòn itopinpin fún lítírésò. Àpẹẹrẹ díẹ nínú wọn ni wònyí:

- Ilànà ifí-ọjú-itàn-wo lítírésò (Historical approach)
- Ilànà ifí-ọjú-ònkòwé-wo lítírésò (Authorial approach)
- Ilànà ifí-ọjú-tara-ẹni-wo lítírésò (Semic approach).
- Ilànà ifojú-ààtò-wo lítírésò (Formalist approach)
- Ilànà ifojú-ihun-wo lítírésò (The Structuralist Approach)
- Ilànà ifojú-máàsì-wo lítírésò (The Marxist Approach)
- Ilànà ifojú-işègbè-fábo-wo lítírésò (The Feminist Approach)

Àwọn oḡbón ìtọpinpin tí a pè ní ìlànà tàbí Tíòrì wònyí ni a ó gbé ìdánilékòó wa lè bí iṣe ṣe n tèsíwájú ní àwọn Módù tó kàn lẹyìn Módù kííní yí.

5.0 Ìṣòníṣókí

Nínú ìdánilékòó Módù kííní, láti ipín i-ii, a sàlàyé èkún-réré lórí nńkan wònyí:

1. Ohún tí kòṣì yí dále lórí-iyen Ìṣàtupalè lítírésò gégé bí iṣe-ona àti gégé bí lámèyító.
2. Kín ni iṣe lámèyító, irú èniyàn tí lámèyító jé, ojúṣe rẹ, ìrin-iṣe rẹ àti ìmò tó yẹ kò ni pèlú iwúlò kòṣì yí fún o gégé bí akékòó àti fún àwùjọ Yorùbá lápapò.
3. Bákan náà la sàlàyé lórí lítírésò gégé bí iṣe-ona aláfèdèṣe àti ojúṣe òńkòwé lówùjọ Yorùbá.

6.0 Iṣe Sṣiṣe

1. Kín ni iṣe lámèyító, kín sì ni iwúlò èká-ìmò yí fún akékòó àti àwùjọ.
2. Kín ni lítírésò, èka mélòò ló pín sí, kín sì ni àfojúsùn òńkòwé lówùjọ ọlájú?
3. Kín ni ojúṣe lámèyító?
4. “Ojúṣe òńkòwé kò ju kó dánílárayá lọ.” Kín lo rí sí ọrò yí?
5. Dárúkọ àwọn oḡbón ìtọpinpin lítírésò tí o mò pé lámèyító lè lò.

7.0. ÌWÉ ÌTÓKASÍ

Bámgbóṣé, Ayò (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá)*. Volume I UniversityPress Ltd., Ibadan.

Ọlábòdé, Afolábí. (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan, published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

Ọlátéjú, Adéṣọla (2016). *Language and style [-listics] in literary and Routine communication: The Yorùbá Example. Inaugural Lecture Series*. Ibadan: University of Ibadan Press.

Ọlátéjú, Adéṣólá (2021) YOR 213: Ìlò-èdè Yorùbá. Course Material for National Open University (NOUN). Abuja, Nigeria.

MÓDÙ KEJÌ: TÍÒRÌ ÀTI ÌLÀNÀ ÌTỌPINPIN LÍTÍRÉSỌ I: ÌLÀNÀ OJÚ ÒDE (EXTERNAL APPROACH)

1.0 Ifáàrà

2.0 Ní módù yí, ìwọ yóò kà tàbí kẹkọ̀ọ nípa ohun tí à n pè ní Tíòrì tàbí Ìlànà gégé bí ọgbón ìtọpinpin lítírésọ. Ní ipín kejì ni ìwọ yóò ti kà nípa ìlànà méta tó wà lábé ìlànà ojú-òde. Àwọn ìlànà náà ni:

- i. Ìlànà ifojú-itàn-wo lítírésọ
- ii. Ìlànà ifojú-ònkòwé- wo lítírésọ
- iii. Ìlànà ifojú-tara-ẹni-wò lítírésọ

Ní ibèrè ipín kejì yí ni a ó ti ménu bá ìtumọ **Tíòrì** àti **Ìlànà** pèlú Àlàyé lórí ijọra àti ìyàtò tó wà láàrín ọgbón ìtọpinpin méjèèjì tí à n wí yí.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà wa fún ọ lẹyìn tí o bá ti ka idánilẹkọ̀ọ yí ní pé, ìwọ yóò mọ ohun tí **Tíòrì** àti Ìlànà tùmọ sí gégé bí ọ̀nà ìṣàtúpàlẹ̀ tàbí ìtọpinpin lítírésọ. Lẹyìn èyí, àfojúsùn wa ní pé ìwọ yóò mọ, o ó sì lè ẹ̀ nṣẹ̀ nṣẹ̀ wọnyí:

- i. Ìwọ yóò mọ ohun tí **Tíòrì** àti **Ìlànà** tùmọ sí gégé bí ọ̀nà tàbí Ọgbón ìtọpinpin.
- ii. Ìwọ yóò mọ ijọra àti ìyàtò tó wà láàrín ọgbón ìtọpinpin méjèèjì.
- iii. Ìwọ yóò lè ẹ̀ ìṣàtúpàlẹ̀ tàbí ìṣẹ̀ lámèyítọ̀ tó dára, tó ní ìtumọ̀ tí yóò sì tún jẹ̀ ìtẹ̀wọ̀gbà.

3.0 Ìbèrè Ìṣaájú

- i. Kín ni **tíòrì**, kín sì ni **ìlànà** tùmọ̀ sí?
- ii. Sọ ijọra tàbí ìyàtò tó wà láàrín ọgbón ìtọpinpin méjèèjì yí.
- iii. Ẹ̀ àlàyé kíkún, pèlú àpẹ̀rẹ̀, lórí:
 - Ìlànà ifojú-itàn-wo lítírésọ
 - Ìlànà ifojú-ònkòwé -wo lítírésọ
 - Ìlànà ifojú-tara-ẹni- wo lítírésọ
- iv. Ẹ̀ lálàyé, pèlú àpẹ̀rẹ̀, ohun tó lè jẹ̀ àlẹ́bù ọgbón ìtọpinpin tó wà lábé ìlànà ojú-òde.

4.0.Ìdánilékòp

Ìpín Kííní: Tíòrì àti Ìlànà Ìtòpinpin

(i) *Kín ni Tíòrì?*

Tíòrì ni oḡbón tàbí ète ìtòpinpin lítírésò tí àwọn onímò káàkiri gbé kalè gégé bí ọ̀nà àmúṣe kan gbòḡgì tí ó jé ìrànwó, tí ènìyàn lè gbékalè fún ìṣàtúpalè tàbí ìtòpinpin ìṣe ìṣe-ọ̀nà kan tàbí òmíràn. Kí a tó pe oḡbón/ète ìtòpinpin kan ní Tíòrì, ó gbòḡḡ jé èyí tí gbogbo onímò kárí- ayé mò nípa rẹ̀, tí wọn sì fowó sí pé ó peregédé. Ènìkan tàbí onímò kan ló sáà maá n dábàà tíòrì kí àwọn onímò yòókù tó ṣàgbéyèwò fínífiní lórí rẹ̀ láti rí i pé ó ṣe é tẹ̀wọ̀gbà fún àmúlò. Àpẹ̀rẹ̀ díẹ̀ lára irú Tíòrì bẹ̀è nìwọ̀nyí:

Tíòrì Ìfojú-ààtò-wò	-	Formalism/Formalist Theory
Tíòrì ìfojú-ìhun-wò	-	Sturcturalism/Structuralist Theory.
Tíòrì Ìfojú-máàsì-wò	-	Marxism/Marxist Theory.
Tíòrì Ìfojú-ìṣègbè-fábo-wò	-	Feminism Theory
Tíòrì Ìfojú-Ìfiwádíí-sòtumò	-	Hermeneutic Theory
Tíòrì Ìfámí- pàrokò ìtumò	-	Semiotic Theory.

(ii) *Kín ni Ìlànà?*

Ìlànà jé ọ̀nà tàbí oḡbón ìtòpinpin tí a lè ṣàmúlò fún ìtúpalè lítírésò tàbí ìṣe-ìwádíí.Ìtumò tàbí ìwúlò ọ̀rọ̀ yí, **Ìlànà** (Approach) kò yàtò rára sí ìtumò àti ìwúlò tí **Tíòrì** ní. Èyí fihàn pé nḡkan kan-náà ni Tíòrì àti Ìlànà tùmò sí. Ìṣe kan-náà ni wọn n ṣe, àyọ̀rísí kan-náà ni wọn sì maá n sáà ní.

Àpẹ̀rẹ̀ díẹ̀ lára Ìlànà tí a lè ṣàmúlò fún lítírésò nìwọ̀nyí:

- Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wo lítírésò - Historical Approach
- Ìlànà ìfojú-ò̀nkòwé-wo lítírésò - Authorial Approach
- Ìlànà Ìfojú-tara-ẹ̀ni-wo lítírésò - Semic Approach
- Ìlànà Ìfojú-àṣà-wo lítírésò - Cultural Approach.

Ìyàtò àti Ìjọra Tíòrì àti Ìlànà

Ohun kán-náà ni àwọn ọ̀rò méjèèjì tùmò sí, iṣẹ́ kan-náà ni wọn n ẹ́, àti pé àṣeyọ́rí kan-náà ni wọn n fún olùṣèwádíí gégé bí àfojú-sùn. Àmọ́ ẹ́, ibi tí iyàtò wọn wà ni pé:

- (i) Tíọ̀rì gbajúmò ká-rí-ayé láàrín àwọn onímò, àmọ́ ìlànà kò tí fi bẹ̀ẹ̀ gbajúmò tàbí jẹ́ ká-rí-ayé.
- (ii) Ìṣàgbéyèwò tàbí ìwádíí fínnífínní ti wáyé láàrín àwọn onímò, ìdánilójú tó pò sù ti wà pé, ó yanrantí, ó ẹ́ é gbẹ̀mì-ín-lé tàbí fòkàn tẹ̀; sùgbọ̀n a kò lè fi gbogbo ara sọ èyí nípa **ìlànà**.
- (iii) Tíọ̀rì ti ní ìfẹ̀ṣẹ̀múlẹ̀ danindanin, kò sì sí kónú-n-kòhọ kankan nípa rẹ̀ sùgbọ̀n **ìlànà** ẹ̀ṣẹ̀ ń fẹ̀ṣẹ̀ walẹ̀ ni, kò tí ì rí ibi jókòó lé dáadáa.
- (iv) Tíọ̀rì ti jẹ́ ohun ìtẹ̀wọ̀gbà láàrín mùtúmùwà àwọn oníṣẹ̀-ìwádíí, sùgbọ̀n ìlànà lè má tí ẹ́ bẹ̀ẹ̀ jẹ́ ìtẹ̀wọ̀gbà láàrín gbogbo ènìyàn, ó sì n bọ̀ lònà ni, sùgbọ̀n a sì lè ló ó.
- (v) Ìgbésẹ̀ àti àkóónú Tíọ̀rì àti ìlànà máa n yàtò sí ara. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ó lójú iṣẹ̀-ọ̀nà tí a lè ló Tíọ̀rì Máàsi fún. Iṣẹ̀-ọ̀nà tó jẹ́ mọ́ Ìjàjàgbara láàrín àwọn arénijẹ̀ àti mẹ̀kúnnú ni ìlànà Máàsi wúlò fún jùlọ̀, nígbà ti ìlànà ìfojú-ìtàn wò wúlò fún iṣẹ̀-ọ̀nà tó jẹ́ pé ìtàn-gidi ló pilẹ̀ rẹ̀.
- (vi) Ní ìparí, àti Tíọ̀rì o, àti Ìlànà o, iṣẹ́ ìṣàtupalẹ̀ ni wọn n ẹ́, èyíkẹ́yíí tí ó bá bá iṣẹ̀-ọ̀nà tí a n ṣàtupalẹ̀ fún mu náà ni a lè múlò. Nítorí náà ni a ẹ́ lè pé ọ̀gbọ̀n ìtọ̀pinpin, yálà Tíọ̀rì tàbí Ìlànà ni Tíọ̀rì tàbí Ìlànà. Bí àpẹ̀rẹ̀, a lè sọ pé: Tíọ̀rì Máàsi tàbí Ìlànà Máàsi.

Ìyàtò m̀íràn ni pé a lè pe Tíọ̀rì ní Ìlànà sùgbọ̀n a kò lè pé Ìlànà ní Tíọ̀rì. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, a lè sọ pé- Tíọ̀rì Máàsi tàbí Ìlànà Máàsi (Marxist Theory theory or Marxist Approach)

Àmọ́ ẹ́, a kò lè pe Ìlànà-Ìfojú-ìtàn-wo (Historical Approach) ní Tíọ̀rì Ìfojú-ìtàn-wò

Ìlànà ìfojú-ìtàn-wo √
 Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wò: Tíọ̀rì Ìfojú-ìtàn-wo X

4.2. **Ìpín Kejì: Ìlànà Ojú-Òde**

Ó ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì láti ẹ̀làyé ní ìbèrè báyii ìdí tí a fi pe ìlànà yìí ní Ìlànà Ojú-Òde (External Approach). Ìdí tí a fi pe é bẹ̀é ni pé ìlànà yìí fi àyè gba ẹ̀sẹ̀ àmúlò èrò, ìmò tàbí èròjà aṣètumò fún ìtòpinpin lítírésò. Èrò tàbí èròjà tí à n sọ yìí lè jẹ̀ èyí tó wà tàbí tó rò mó ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ, ọ̀rọ̀ ilú, ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn, ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú tàbí ẹ̀sìn. Èyí yàtò sí Ìlànà Ojú-inú èyí tó sọ pé ọ̀rọ̀ inú lítírésò tàbí ohun tí a bá rí tàbí kà nínú lítírésò nìkan ni a lè gbé ìtumò lé lórí. Ó lódi sí Ìlànà Ojú-Inú (Internal Approach) èyí tó lòdi sí ẹ̀sẹ̀ àmúlò ìtàn, tàbí kí á ló ohun tó n ẹ̀lẹ̀ láwùjọ mó ìtumò lórùn. Ìlànà m̀eta pàtó ló wà lábé Ìlànà Ojú-Òde: Àwọn nìwònyí:

- Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wo lítírésò - (Ìlànà-Ìfojú-ìtàn-wò)
- Ìlànà Ìfojú-Ònkòwé-wo lítírésò - (Ìlànà Ìfojú-Ònkòwé-wò)
- Ìlànà Ìfojú-tara-ẹ̀ni-wo lítírésò - (Ìlànà Ìfojú-tara-ẹ̀ni-wò)

(1) Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wò (Historical Approach)

Àwọn agbàterù Ìlànà Ìfojú-Ìtàn-wò lítírésò gbà pé ìtupalẹ̀ tí a bá ẹ̀ lórí lítírésò yòò já gaara, yòò sì ní ìtumò tó m̀oyán-lórí tí a bá fi ojú ìtàn wo lítírésò. Wọn sọ pé ara àwùjọ ní ònkòwé wá àti pé gbogbo ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ ló gbó tàbí mò nípa rẹ̀, èyí tó ẹ̀ okùnfà bí ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀, ìtàn tó wà nínú ìwé lítírésò rẹ̀ lórí ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ. A rí àpẹ̀rẹ̀ àwọn lítírésò báyii tó dálé ìtàn kan tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ kan tàbí òmíràn nínú àwọn ìwé lítírésò Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ nínú ìwé lítírésò bẹ̀é nìwònyí.

Efúnṣetán Aníwúrà: (Akínwùmí Ìṣòlá) tó dá lé ìtàn gidì tí Ìyálóde Efunṣetán tó jẹ̀ Olóyè Obìnrin pàtàkì ní Ilú Ìbàdàn.

Baṣòrun Gáà: (Adébayò Fálétí) tó dá lé ìtàn Baṣòrun Gáà tó jẹ̀ Olórí àwọn Afọbajẹ̀ tí wọn n pè ní Ọ̀yómèsì láyè Aláàfin Abíòdún Adégoólú ní Ilú Ọ̀yọ̀ láyè Ìgbà kan.

Omo Olókùn-Eṣin (Adébayò Fálétí) tó dá lé ìṣẹ̀lẹ̀ wàhálà tó bé sílẹ̀ ni apá Òkè-Ògùn nípa Igbà-Sísìn láyè ojóun, èyí tó fa ìjà àjà-kú-akáta láàrín àwọn ènìyàn/ará ilú àti Aláàfin ní àsìkò ìgbà náà.

Réré Rún (Oládèjọ̀ Òkédìjì) tó dá lé ìfèhónú hàn àwọn òsìṣẹ̀ ọ̀ba nípa dída-iṣẹ̀- sílẹ̀ tàbí wíwo-iṣẹ̀ níran tó máa n wáyé láyè òde-òní ní àwùjọ wa. (Àpẹ̀rẹ̀ ni ìdaṣẹ̀ sílẹ̀ àwọn olùkò àti òsìṣẹ̀ Fásitù-ASUU, NASU, SSANU abbl.)

Iná Ràn (Adesolá Olátéjú): tó dá lé Ìjà láàrín àwọn Àgbè tí wọn kó ara wọn jọ gégé bí Egbé Àgbékòyà àti Ìjọba Ìwọ-Oòrùn(Western Region of Nigeria ní Ọdún 1968).

Eré Oníṣe Hubert Ọ̀gúnndé *Yorùbá Ronú* tó dá lé wàhálà ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú tó bé sílẹ̀ nínú Egbé Ọ̀ṣẹ̀lú Action Group (AG) láàrín Olóyè Ọ̀báfẹ̀mi Awólówọ̀ àti Igbá-kejì rẹ̀, Olóyè Ládòkè Akíntólá ní ǎàrín 1961-1962.

Ohun tí ìlànà yìí tẹ̀nu mọ̀ ni pé bi lámẹ̀yító bá ní ìmọ̀ nípa ìtàn tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ bá yìí, kò ní jẹ̀ ìṣòro fún un láti ṣe àtúpalẹ̀ tó mọ̀yán-lórí lórí irú ìṣe-ọ̀nà lítírẹ̀ṣọ̀ tí a gbé ka orí ìtàn àti ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀.

Ànfààní Ìlànà yìí

- (i) Ìlànà yìí yóò mú un rọ̀rùn fún lámẹ̀yító láti ṣàtúpalẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ pèlú ìtumò tó ṣe é tẹ̀wọ̀gbà.
- (ii) Yóò jẹ̀ kó ṣe é ṣe fún akẹ̀kọ̀/ lámẹ̀yító láti mọ̀ ìtàn gidì tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ èyí tí a gbé lítírẹ̀ṣọ̀ lé lórí. Bí àpẹ̀rẹ̀, ṣe ìwadií ìtàn tó rọ̀ mọ̀ ọ̀we yìí: èni tí kò ṣe bí eḷẹ̀dẹ̀ lónà Ìjẹ̀bú kò lè ṣe bí Adégbọ̀rọ̀ lọ̀jà-ọ̀ba.
- (iii) Akẹ̀kọ̀ yóò mọ̀ ìyàtọ̀ tó wà láàrín ìtàn gidì tí a gbé lítírẹ̀ṣọ̀ kà àti ìtàn èyí tó hànḍé nínú lítírẹ̀ṣọ̀ (ìyẹn ìyàtọ̀ láàrín ìtàn gidì/ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ àti lítírẹ̀ṣọ̀ ajẹ̀mọ̀-ìtàn gidì).
- (iv) Yóò jẹ̀ kó ṣe é ṣe láti mọ̀ bí ọ̀gbọ̀n àtinudá àti ìgbékalẹ̀ ò̀nkòwé ṣe pọ̀ tó nígbà tí a bá fi ìtàn gidì àti ìtàn inú lítírẹ̀ṣọ̀ wé ara wọn.

Àléébù

- (i) Ilàna yìí lè ṣì lámèyító lònà, kí itupalẹ̀ àti itumò tó fún lítírésò jẹ̀ èyí tí kò mọ́yán-lórí tí kò sì ṣe é tẹ̀wọ̀ gbà.
- (ii) Ilàna yìí yòò ṣòro láti lò nítorí kì í ṣe gbogbo lítírésò/ìṣẹ̀ -onà ló ní itàn gidì tó pilẹ̀ wọ̀n. Bí àpẹ̀rẹ̀: Irú itàn gidì tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ wo la mò tí ó pilẹ̀ òwe yìí – Aláàmù sọ̀gi gùn, kí o má gungi aládi.
- (iii) Bí itàn gidì tilẹ̀ pilẹ̀ lítírésò kan, kì í ṣe gbogbo lítírésò la ní ànfààní láti mò itàn ìpilẹ̀ wọ̀n.
- (iv) Ìbèèrè mìíràn tí a lè bèèrè láti fi hàn pé ilàna yìí yòò ṣòro láti lò ní pé – ṣé bí a kò bá mọ̀ itàn tó pàdì lítírésò, ṣé ìyẹn tùmò sí, tàbí já sí pé a kò lè ṣe ìṣẹ̀ lámèyító lórí irúfẹ̀ ìṣẹ̀-onà tàbí lítírésò bèè? Rára o, kò sọ̀ pé kí ìṣẹ̀ lámèyító má ṣe é ṣe.

(2) Ilàna Ifojú-Ònkòwé-Wò

Ilàna Ifojú-ònkòwé-wò lítírésò ní ṣe pẹ̀lú ṣíṣẹ̀ àtupalẹ̀ lítírésò nípa ṣíṣe àmúlò ohun tí a mò nípa ònkòwé. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ará ilú tàbí àwùjọ̀ ni ònkòwé, ó ní orúko, ó ní ẹ̀sìn, ó ní ilú tàbí ibi tó ti ṣàṅ wá, ó ní èròngbà, ó ní èdè abíníbí, ó ní ọ̀rẹ̀, ó sì ní ẹ̀bí. Àwọ̀n agbátẹ̀rù ilàna yìí gbà pé tí a bá mọ̀ gbogbo ohun tí a kà sílẹ̀ lókè yìí nípa ònkòwé, yòò rọ̀rùn láti ṣe ìṣẹ̀ lámèyító lórí ìṣẹ̀-onà irúfẹ̀ ònkòwé bèè. Ìdí tí èyí fi rí bèè ni pé ọ̀rọ̀ tó jẹ̀ mọ̀ àṣà, èdè, ẹ̀bí, ọ̀rẹ̀, ìfẹ̀-ọ̀kàn àti bèè bèè lọ̀ má a n jẹ̀yọ̀ lọ̀pọ̀ ìgbà nínú ìṣẹ̀ ònkòwé. Bí èyí bá rí bèè, irú lítírésò bèè kò ní ṣòro fún lámèyító láti tú palẹ̀ àti láti fún ní itumò tó jinná. Ẹ̀ wo àpẹ̀rẹ̀ wọ̀nyí:

(i) Ìwé Itàn-àròsọ̀ D.O. Fágúnwà

Gbogbo itàn-àròsọ̀ Fágúnwà ló ní àkólẹ̀ àti ìṣẹ̀lẹ̀ tó jẹ̀ mọ̀ Òkè, igbó, ọ̀rọ̀-ògèdè, ọ̀rọ̀ awùsá àti ohun abàmì mìíràn tí ọ̀dẹ̀ máa n rí nínú igbo. Èyí ló mú kì ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ènìyàn rò pé tàbí sọ̀ pé ìwé Fágúnwà kò bójú-ayému. Sùgbọ̀n nígbà tí àwọ̀n aṣẹ̀wádìí fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé ọ̀mọ̀-bíbí ilẹ̀ Yorùbá tó wá láti ilú kan tí wọ̀n n pè ní Òkè-Igbó ní Ìpínlẹ̀ Òndó, àti pé ìṣẹ̀ ọ̀dẹ̀ àti àgbẹ̀ ni wọ̀n n ṣe níbẹ̀, èyí jẹ̀ kó yé àwọ̀n lámèyító pé ìrírí ọ̀dẹ̀ nínú igbó àti àgbẹ̀ nínú oko ni ònkòwé gbé itàn-àròsọ̀ rẹ̀ lé lórí, èyí tó fi hàn pé òtótó àti ìṣẹ̀lẹ̀ abójú-ayé-mu ní àwọ̀n ìṣẹ̀lẹ̀ inú ìwé rẹ̀.

(ii) **Ìwé Ìtàn Àròsọ Akínwùmí Ìsọlá: Ó Le Kú**

Àwọn olùwádíí/lámèyító jẹ kó yé wa pé púpọ̀ nínú irírí ònkòwé, ìyẹn Akínwùmí Ìsọlá nípa òun tó ti gbọ́ rí, ohun tó ti şẹlẹ́ sí i rí tàbí ohun tó ri, tó sì mò pé ó şẹlẹ́ sí ẹnìkan àti ohun tí ó rò pé ó lè şẹlẹ́ sí akẹkọ̀ ilé-ẹkọ̀ gíga Yunifásítì, gbogbo ìşẹ àti ìşẹlẹ̀ wònyí ló kó papọ̀ sí inú ìwé Ó LE KÚ. Ìdí nìyí tí àwọn lámèyító fi ká ìwé nàà kún ara àwọn ìwé ìtàn-àròsọ tó bójú-ayé-mu! Èyí ló mú kí àwọn ẹ̀nìyàn kan máa sọ pé, bóyá ìtàn ìgbésí ayé Akínwùmí Ìsọlá gan-an ló wà nínú Ó Le KÚ, àti pé bóyá òun gan-an alára ni Àjàní tó jẹ olú ẹ̀dà-ìtàn inú ìtàn àròsọ nàà. Bákan nàà, bí a bá wo ìşẹ kan pátò, ẹ̀ka-èdè, orúkọ ilú, orúkọ agbègbè, ẹ̀sìn, ọ̀dún ìbílẹ̀ tàbí òrìşà kan tí a rí nínú ìşẹ-ọ̀nà kan, ìwádíí nípa ònkòwé yòò ran lámèyító lówó láti şàlàyé èdè, ìşẹlẹ̀ àti àwọn ohun mǐràn tó fara hàn nínú irú ìşẹ-ọ̀nà bẹ̀.

Ànfààní Ìlànà yí

- (i) Àmúlò ìlànà yí n ń şokùnfà kí lámèyító gbìyànjú láti şe àwárí ònkòwé fún ifọ̀rọ̀- wáni-lẹnu-wò.
- (ii) Nínú ifọ̀rọ̀- wáni-lẹnu-wò tí àwọn oníşẹ-ìròyìn şe fún Akínwùmí Ìsọlá ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún şeyìn ló ti jẹwọ̀ pé àwọn ọ̀nà tí a mẹnubà lókè yí ni orísùn púpọ̀ àwọn ẹ̀rọ̀jà tí ònkòwé n ń şàmúlò nínú ìşẹ-ọ̀nà lítírẹ̀şọ̀ wọn.
- (iii) Ìlànà yí n ń şe okùnfà kí ònkòwé àti lámèyító mọ̀ ara wọn, èyí tó n mú kí inú àwọn méjéjẹ̀ dún.
- (iv) Ìdunnú àti ayọ̀ nílá ló máa n jẹ kí lámèyító, àti pàápàá jùlọ̀, àwọn ará ilú padé ara wọn. Iyì àti èyẹ̀ nílá ni wón máa n bù fún irú ònkòwé tí wọn bá padé. Ẹ̀ fi ojú-inú wo ohun tó lè şẹlẹ́ kí Olóògbé Fágúnwà sì wà láyè lóníí, kí ó sì şàdédé yojú sí wa ní kíláàsì tí a ti n ń kẹkọ̀ yí. Ẹ̀ fojú-inú wo ariwo àti ìyàlẹnu tí èyí lè mú wá.

Àlébù Ìlànà Yìí

(i) Kì í ẹ̀se dandan kí a mọ̀ ònkòwé kí a tó lè ẹ̀sàtupalẹ̀ kíkún lórí ẹ̀sẹ̀-ọ̀nà rẹ̀. Ẹ̀ wo bí ẹ̀sẹ̀-ọ̀nà, ìwé lítíréşò tí àwọn ònkòwé bíí D.O. Fágúnwà, Wọ̀lé Şóyínká, Adé́báyò Fálétí àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ ẹ̀se gbajúmọ̀ tó ní àwọn ilú tàbí ilẹ̀ m̀ìràn yàtò sí apá ilẹ̀ Yorùbá tí wọn ti wá tàbí tí a ti bí wọn.

(ii) Kì í ẹ̀se gbogbo ònkòwé tàbí oníşẹ̀-ọ̀nà ni a mọ̀. Bí a kò bá mọ̀ wọn, tàbí bí wọn bá ti kú ñkọ̀? Ẹ̀se ẹ̀yí tùmọ̀ sí pé a kò lè ẹ̀sàgbéyèwò ẹ̀sẹ̀-ọ̀nà wọn. Rára o. Ẹ̀yí kò rí bẹ̀ẹ̀, ẹ̀yí to fi hàn pé ìlànà yìí lè şì ẹ̀yàn lònà.

(3) Ìlànà Ífojú-Tara-Ẹ̀ni-Wò

Ohun tí ìlànà ifojú-tara-ẹ̀ni-wò lítíréşò gbàgbọ̀ ni pé. lámèyítọ̀ ní ànfààní láti yiiri tàbí ẹ̀se àyèwò fínńífínńí lórí àyọkà, ẹ̀sẹ̀-ọ̀nà tàbí lítíréşò yòówù, kí ó sì fún un ní ìtumọ̀ tó rò pé ó yẹ̀ tàbí tí ó bá wù ú lókàn. Àmọ̀ şá, irú ìtupalẹ̀ tàbí ìtumọ̀ bẹ̀ẹ̀ gbọ̀dọ̀ bójú mu pẹ̀lú àlàyé kíkún lórí ìdí tí o fi fún un ní irú ìtumọ̀ bẹ̀ẹ̀. Wọn fi kún un pé irú ìdájọ̀ tí lámèyítọ̀ bá ẹ̀se pẹ̀lú àtileyìn tàbí àmúlò ìlànà yìí kò gbọ̀dọ̀ ní ẹ̀gbè tàbí ojúşàájú şíşẹ̀ nínú.

Àpeşere ògbónrarìgì onímọ̀ àti lámèyítọ̀ kan tó şàmúlò ìlànà yìí ni Ojògbón Babalọ́lá Yáì, ẹ̀ni tó ẹ̀se ìtupalẹ̀ ẹ̀sẹ̀-ifá kan tí àkólé rẹ̀ jẹ̀ ‘Wútùwútù Yáákí...’ pẹ̀lú àmúlò Ìlànà yìí. Gbólòhùn tó bẹ̀rẹ̀ ẹ̀sẹ̀-ifá náà lọ báyìí:

1. Wútùwútù yáákí
2. Wútùwútù yànbèlè
3. Ká sùré pátápinrá
4. Ká fẹ̀wù àláàrì fónkun àmódi
5. Lékèélékèé ẹ̀yẹ̀ ìmàle
6. Bó bá şí lórí ọ̀pọ̀tọ̀
7. A bà lórí òròmbó
8. A máa fara kéwú-eléwú kiri

(Yáì, 1974)

Ẹ wo ohun tí ilà wònyí tùmò sí nínú òpó ẹ̀sìn mùsùlùmí, kí ẹ̀ sì wo ìtumò tí lámẹ̀yító yìí fún wọn ní ìbámu pẹ̀lú ilà à ifojú-tara-ẹ̀ni-wò lítírésò tàbí ìṣẹ̀-ọ̀nà.

Ìlà 1-2: Ẹ̀dè kẹ́ú

Ìlà 3-4: Ohun tí kẹ́ú tó wà ní ilà 1-2 tùmò sí

Ìlà 5: Ọ̀fin tàbí ilà à ìkírùn tó wà nínú òpó ẹ̀sìn Mùsùlùmí tó pa á láṣẹ̀ fún Mùsùlùmí, Mùsùlùmó ododo láti wà ní ìmọ̀-tótó nípa fífọ̀ ọ̀wọ̀, ẹ̀ṣẹ̀ àti ojú bí wọn bá fẹ́ kírùn nítorí pé 'lékèélékèé' (funfun/mímó) ni ẹ̀sìn ìmàle.

Ìlà 6.7: Ìlà mẹ̀ta yìí n ẗàlàyé ìṣesí tàbí ohun tí àwọn Mùsùlùmí sáà maa n ẗe nígbà tí wọn bá n ẗe wáàsí (ìpolongo ẹ̀sìn) nípa lílọ̀ láti ibìkan sí ibòmíràn. (ẗíṣí lórí ọ̀pọ̀tọ̀ àti bíbọ̀ sórí igi òròmbó, ẹ̀yí tó tùmò síwíwọ̀de káàkiri).

Ìlà 8: Ìlà yìí tọ̀ka sí bí àwọn mùsùlùmí tó n ẗe wáàsì kiri ẗe maa n kẹ́wú/dá wákà láti ojúlẹ̀-dé-ojúlẹ̀ láti gba ẹ̀bun (kẹ́wú eléwú kiri).

Ẹ wo ìtumò tí lámẹ̀yító yìí fún un:

Ìlà 1-2: Ẹ̀dè kẹ́ú (Arábííkì) tí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ẹ̀nìyàn kò mọ̀ ìtumò rẹ̀, ẗùgbọ̀n tí wọn kan n ló láti fi búrẹ̀di kó ẹ̀yàn lómi ọ̀bẹ̀ tàbí ló láti tú ẹ̀nìyàn jẹ̀.

Ìlà 3.4: Ìtumò ìtànjẹ̀ lẹ̀yí torí kò sí ẹ̀ni tó mọ̀, tàbí tó lè fọ̀wọ̀-sọ̀yá pé ohun tí gbólóhùn kẹ́ú yìí tùmò sí nìyí.

Ìlà 5: Ọ̀fin ilà à ẹ̀sìn tàbí òpó ẹ̀sìn tó rọ̀ mọ̀ ìmọ̀tótó lékèélékèé(àwọ̀ aláwọ̀ funfun) ni lámẹ̀yító sọ̀ pé kò rí bẹ̀ẹ̀ nítorí pé ọ̀tọ̀ ni ohun tí lékèélékèé tùmò sí. Nípa ẗíṣe àmúlò ìmọ̀ gírámà, fónétíkì àti Mofólọ̀jì ẹ̀dè Yorùbá (tí ó jẹ̀ mọ̀ ẗíṣẹ̀dá ọ̀rọ̀ àti gbólóhùn, àti fífọ̀ ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn sí wẹ̀wẹ̀ kí ìtumò irú ìpèdè bẹ̀ẹ̀ lè hàn síta), ó sọ̀ pé lékèélékèé tùmò sí: ní+èké + ní èké → lékèélékèé.

Ohun tí lámẹ̀yító yìí n sọ̀ ni pé ọ̀gbọ̀n tàbí ẹ̀te àtirí nńkan jẹ̀ tàbí mú lọ̀ sẹ̀nu ni gbogbo ìpèdè àti ẗíṣe wáàsì kiri àdúgbò (lílọ̀ láti orí igi ọ̀pọ̀tọ̀ dé orí igi òròmbó). Àti pé, ilà 8 tó sọ̀ pé 'fara kẹ́wú eléwú kiri' tùmò sí kí ẹ̀nìyàn maa fọ̀jú wá ohun tí kí í ẗe tirẹ̀ kiri, kí ó sì gbà á sápadé bí ẹ̀ni pé tirẹ̀ ni. ẗyẹn ni pé 'ewú eléwu' gégé bí 'omọ̀ ọ̀lómọ̀', 'aya aláya' tùmò sí ohun tí kí í ẗe tí ẹ̀nìyàn. ẗe ẹ̀ rí í pé ìtumò tí a ẗe lókè yìí ní ìbámu pẹ̀lú ilà à ifojú-tara-ẹ̀ni-wò gbẹ̀nú-tán.

Ànfàní tàbí Ìwúlò Ìlànà Yìí

- (i) Ìlànà yìí fi ààyè àti òmìnira sílẹ̀ fún lámẹ̀yító láti fún iṣẹ́-ọ̀nà ní ìtumò tí ó wu oníkálùkú, sùgbón ó gbòdò jẹ́ ìtumò tó mú làákàyè dání.
- (ii) Ìwúlò ti lítírẹ̀ṣọ̀ ní gégé bí iṣẹ́-ọ̀nà aláínúdá ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìtumò tí iṣẹ́-ọ̀nà kan lè ní. Ìyẹn ni pé lítírẹ̀ṣọ̀ gégé bí iṣẹ́-ọ̀nà máa n ni ju ìtumò kan lọ. Ibi tí ìwúlò iṣẹ́-ọ̀nà wà gan-an niyí. Nítorí náà, ìlànà yìí wúlò púpọ̀ fún ìmúṣe ojúṣe lítírẹ̀ṣọ̀ yìí.
- (iii) Ìlànà yìí jẹ́ kó ṣe é ṣe láti fẹ́ ìtumò, ojúṣe àti ìwúlò tí lítírẹ̀ṣọ̀ ní fún àwùjọ̀ lójú. E wo àpẹ̀rẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ Gẹ̀ẹ̀sì kan tí wón pè ní *Merchant of Venice* tí William Shakespear kọ. Nínú rẹ̀, ẹ̀dà-ìtàn kan jẹ́ onísòwò pàtàkì, orúkọ rẹ̀ n jẹ́ Shylock, ó mojú owó, ó sì lè sọ ogún di ogójì. Wón ṣàpẹ̀júwè rẹ̀ gégé bí i Júù, ọmọ̀ bíbí ilú Isrẹ̀li. Ipá ti Shylock kó nínú eré-onítàn yẹn jẹ́ kí àwọn èyàn káàkiri àgbááyé máa fi ojú Shylock wo gbogbo ẹ̀ni tí wón bá ri pé ó jẹ́ Júù. Èyí ló jẹ́ kí ó léwu láti ṣàfihàn ẹ̀dà-ìtàn kan nínú lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá gégé bí ẹ̀ni tó wà láti ẹ̀yà Yorùbá kan ní pàtó.

Àléébù tàbí Ibi Inú Ìlànà yìí

- (i) Kò tònà, ó sì jẹ́ ohun tó burú láti fún lítírẹ̀ṣọ̀ ní ìtumò-kítumò tó wu ènìyàn/lámẹ̀yító láì ní gbèdẹ̀ke kan gbògù.
- (ii) Bí ènìyàn bá lè fún iṣẹ́-ọ̀nà ní ìtumò-kítumò tó wu ènìyàn, kín la tún n kọ ẹ̀kọ̀ nípa lítírẹ̀ṣọ̀ sí ní ilé-ìwé. Fífi- ìgbà àti àkókò sòfò lásán ni yòò jẹ́.
- (iii) Fífún iṣẹ́-ọ̀nà ní ìtumò-kítumò aláì-ní-gbèdẹ̀ke lè fa ìjà ìgboro, ìjà ẹ̀sìn àti ìpórógan bí lámẹ̀yító kan ba fún iṣẹ́-ọ̀nà ní ìtumò tí kò tònà bí irú èyí tó sọ pé ẹ̀sìn ẹ̀ké (ní tèké + ní ẹ̀ké ni ẹ̀sìn Ìmọ̀le èyí tí a ṣàlàyé ṣaájú gégé bí àpẹ̀rẹ̀.

5.0 Ìṣọ̀nísókí

Ní módù kejì yìí, èyí ni ìṣọ̀nísókí ohun tí ẹ̀kọ́ ibẹ̀ dá lé:

- (i) Ní ìpín kìníní ó kà nípa tíṣọ̀rì àti ìlànà gégé bí ẹ̀ròjà àmúlò fún ìtupalẹ̀ lítírésọ̀, isẹ̀ kan náà ni wón n ẹ̀ ẹ̀ sùgbọ̀n tíṣọ̀rì jẹ̀ ẹ̀ròjà tàbí irin-isẹ̀ tó gbajúmọ̀ káráyẹ̀, nígbà tí ìlànà kò tí i di gbajúgbajà káráyẹ̀.
- (ii) Ó kà nípa ìlànà ojú-òde níbi tí a tí ẹ̀làyé kíkún lórí ìlànà ìfojú-ìtàn-wò, ìlànà ìfojú-ònkòwé wò, ìlànà ìfojú-tara-ẹ̀ni-wò pẹ̀lú ànfàní/ìre àti àléébù/ibi tí wón ní gégé bí ìlànà àmúlò fún ìtopinpin lítírésọ̀

6.0 Iṣẹ̀ Sísẹ̀

1. Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀, ẹ̀ ẹ̀làyé kíkún lórí ìjọra àti ìyàtọ̀ tó wà láàrín tíṣọ̀rì àti ìlànà.
2. Kín ni ìlànà ojú-òde? Irú ìwúlò wo ní ìlànà yìí lè ní fún àtupalẹ̀ lítírésọ̀?
3. “A kíí wáyé ká má ní àrùn tàbí àléébù kan lára”. Fi ojú gbólóhùn yìí wo isàmúlò ojú-òde fún isẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ̀ lítírésọ̀.
4. “Ìlànà ìfojú-ònkòwé-wò kò ní àbùkù kan lára”. Dá sí ọ̀rọ̀ yìí.
5. Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀, ẹ̀làyé ohun tí o mò nípa ìlànà ìfojú-tara-ẹ̀ni-wò lítírésọ̀ Yorùbá.

7. 0. Ìwé Ìtọ̀kasí

- Ọ̀lábòdẹ̀, Afọ̀lábí (1981). *Metaphor and Its Allied Tropes in Yorùbá*. PhD Thesis, Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan, Ibadan,
- Ọ̀lábòdẹ̀, Afọ̀lábí A. (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.
- Ọ̀látẹ̀jù, M.O.A. (2016). “Language and Style [-listics in Literaty and Routine Communication: The Yorùbá Example.” Inaugural Lecture Series, University of Ibadan, Ibadan.
- Yáí, Babalọ̀lá (1974). Wútùwútù Yáákí Wútùwútù Yànbèlè. *Yorùbá Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria*, Pp. 161.

MÓDÙ KĘTA: TÍÒRÌ ÀTI ÌLÀNÀ ÌTỌPINPIN LÍTÍRÉŞÒ II: ÌLÀNÀ OJU INÚ: TÍÒRÌ ÌFOJÚ-ÀÀTÒ-WÒ [FORMALISM]

1.0 Ifáàrà

Tíòrì kan ọ̀so to wà lábẹ̀ ilàna ojú-inú ni **Tíòrì ifojú-ààtò-wò** lítírésò. A tún lè pe Tíòrì yí ní ilàna ifojú-ààtò-wò lítírésò. Orúkọ yòókù ká pè e, nńkan kan-náa ni à n tọka sí. Àwọnagbáterù tíòrì/ilàna yí gbà pé ohun tí a rí kà nínú lítírésò tàbí isẹ-ona nńkan ni ká gbé isatupalẹ̀ àti itumò lítírésò kà, láí ẹ̀ àmúlò nńkan mիրան bii itan igbésí ayé òńkòwé, itan tàbí kí á tọka sí ohun mիրան tí kò sí ní àkòsílẹ̀ nínú lítírésò. Ìdí nìyí tí wọ̀n fí pèè ní tíòrì ojú-inú, yàtò sí tíòrì ojú-ode. Ní pàtàkì jùlọ, èdè tí wọ̀n fí gbé lítírésò kalẹ̀ nńkan ni wọ̀n sọ pé kí lámèétọ̀ gbeyèwò (use of language only). Wọ̀n gbà pé inú ipèdè isẹ-ona funra rẹ̀ ni itumò isẹ-ona wà. Ọ́ ọ̀hun tí à n wá lọ sí Sókótó wà nínú àpò Ọ̀kòtò. Nínú idánilékọ̀ tó wà ní módù yí, iwọ̀ yóò kà nípa itan isèdálẹ̀ tíòrì yí, èròngbà tàbí ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ ohun tó jẹ̀ ọ̀pọ̀ àti ilàna à-n-tẹ̀lé fún tíòrì yí. Bákan náa ni iwọ̀ yóò kà nípa iwúlò/ànfàaní àti àléébù (ibi) tó wà nínú síse àmúlò tíòrì yí.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà wa ní módù kẹta yí ni láti jẹ kí o ní imò kíkún lórí tíòrì ifojú-ààtò-wò, gégé bí a kin-egbé rẹ̀ tó wà ní ẹ̀ka ètò-ẹ̀kọ̀ mիրան tó jẹ̀ mọ̀ ẹ̀kọ̀ èdè bí i èdè Gẹ̀ẹ̀sì (English), Faransé (French), Jámání (German) àti bẹ̀ẹ̀ ọ̀. Lẹ̀yìn tí o bá ti ká ẹ̀kọ̀ inú módù yí tán, iwọ̀ yóò mọ̀ nńkan wọ̀nyí:

- (i) Imò kíkún nípa tíòrì yí àti bí ó ẹ̀ lè ẹ̀ àmúlò rẹ̀.
- (ii) Imò nípa itan orírun/itan-isèdálẹ̀ rẹ̀, ọ̀pọ̀ tàbí ọ̀gbọ̀n isàmúlò rẹ̀ fún itupalẹ̀ àti itumò tó yanrantí.
- (iii) Ànfàní, ire tàbí iwúlò síse àmúlò tíòrì/ilàna ifojú-ààtò-wò lítírésò.
- (iv) Bákan náa ni iwọ̀ yóò mọ̀ àléébù tàbí isòro tó rọ̀ mọ̀ àmúlò ilàna yí.

3.0 **Ìbéèrè Ìṣaájú**

1. Kín ni tíòrì ifojú-ààtò-wò-lítírésò?
2. Kín ni èrò̀ngbà àwọn tó ṣàgbékalẹ̀ tíòrì yíí?
3. Ṣàlàyé ohun tó jẹ̀ ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ tàbí àkóónú (Cardinal Principles) tíòrì ifojú-ààtò-wò.
4. Ire tàbí ànfàní wo ló wà fún lámẹ̀yító tó ẹ̀ àmúlò tíòrì/ìlànà yíí?
5. Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀, ṣàlàyé ibi tó rọ̀ mọ̀ ṣíṣe àmúlò tíòrì/ìlànà yíí fún àtúpalẹ̀ lítírésò.

4.0 **Ìdánilẹ̀kọ̀**

4.1 **Ìpín Kìíní:Tíòrì Ifojú-ààtò-wò**

- (i) Kín ni tíòrì Ifojú-ààtò-wò lítírésò?

Tíòrì ifojú-ààtò-wò ni tíòrì kan ṣoṣo tó wà lábẹ̀ ìlànà ojú-inú, èyí tí kò fi ààyè gbà ṣíṣe àmúlò n̄kan m̄íràn gégé bí amúgbálẹ̀gbẹ̀ fún ìtúpalẹ̀ àfi bí a ẹ̀ ṣààtò èdè àti àkóónú inú lítírésò, iṣẹ̀-ọ̀nà tàbí àyọ̀kà nàà. Ọ̀gbón àtinúdá (*Creativity and originality*), ààtò èdè àti èdè ìjìnlẹ̀ (*language structure*) tí ò̀nkòwé fi gbé iṣẹ̀-ọ̀nà nàà kalẹ̀ ni pàtàkì àti ohun tó jẹ̀ wọn lógún jùlọ̀. Ìdí nìyí tí wọn fi n pè é ní tíòrì ifojú-ààtò-wò (*Concentration on language properties of literature*).

- (ii) **Ìtàn Ìṣẹ̀dálẹ̀ Tíòrì Ifojú-Ààtò-Wò**

Ní ilẹ̀ Russia ni tíòrì yíí ti bẹ̀rẹ̀ ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún ṣéyìn. Àwọn ẹ̀gbé onímò méjì ni agbàterù tàbí olùdásílẹ̀ tíòrì yíí. Ẹ̀gbé kìíní ni Moscow Linguistic Circle tí wọn dá sílẹ̀ ní ọ̀dún 1915. Lára àwọn adarí ẹ̀gbé MLC yíí ni Roman Jakobson tó jẹ̀ onímò ìjìnlẹ̀ èdà-èdè (Linguist), Pètrè Bogatyrev àti G.O. Vinokur tí àwọn nàà jẹ̀ onímò èdà-èdè. Ẹ̀gbé kejì tó dara pọ̀ mọ̀ Moscow Linguistic Circle láti ẹ̀ àgbékalẹ̀ tíòrì yíí ní “*Society for the study of poetic language (OPOYAZ)*, èyí tí wọn dá sílẹ̀ ní ọ̀dún 1916. Olórí ẹ̀gbé OPOYAZ ni Vicktor Shklovysky, tí Boris Eichenbaum sì jẹ̀ igbá kejì rẹ̀, tí Yury Tyjanove sì jẹ̀ akòwé ẹ̀gbé.

Tíòrì yíí ní ọ̀wọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú nínú nítòrí pé Ẹ̀gbé yíí nìkan ló jẹ̀ alátaṣò fún Ẹ̀gbé tó n tukò ijọ̀ba Russia (*The Russian Communist Party-RCP*) ní àkókò igbà nàà. Wọn kò

fara mọ ọ̀nà tí (RCP) ní gbà ẹ̀ ̀àkóso ilú nìgbà nàà. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ijọba ilẹ̀ Russia gbà pé wọ̀n lè ẹ̀ ̀àmúlò lítírẹ̀şò láti gbé ̀èrò̀ngbà àti ilà̀nà işẹ̀jọba jáde. Wọ̀n ní lo lítírẹ̀şò láti tú àşírí àwọ̀n ẹ̀ni-ibi àti ọ̀jẹ̀lú olóşèlú nípa kíko iwé lítírẹ̀şò tí yòò gbé orúkọ wọ̀n jáde pẹ̀lú èrò láti tú àşírí wọ̀n. Şùgbọ̀n àwọ̀n ẹ̀gbé Formalist tó dá Formalism sílẹ̀ tako ilà̀nà yí nípa síşò pé lítírẹ̀şò kò wà fún ohun tí àwọ̀n tó ní ẹ̀ ijọba ní lò ó fún, bí kò ẹ̀ ̀ìgbádùn àti idánìlamrayá nìkan.

Ó dé àkókò kan tí àşejù àwọ̀n Formalist party (Alátakò) tó ní ẹ̀ àtako ijọba ilẹ̀ Russia kò ẹ̀ é mú mọ̀ra mọ̀ fún ijọba. Àşikò yí ni ijọba Russia kojú-oro sí àwọ̀n alátakò nípa mímu wọ̀n sínú àtímólé, tí wọ̀n sì ní fi ìyà tó dógbin jẹ̀ wọ̀n. Ní àşikò yí ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọ̀n alátakò yí sá kúrò ní ilú lọ sí ilẹ̀ ìbòmíran, tí Ẹ̀gbé Formalist party sì tóká pẹ̀lú ilà̀nà ẹ̀gbé wọ̀n tí wọ̀n pè ní Formalism. Àwọ̀n díẹ̀ lára àwọ̀n alátakò tí kò fi ilẹ̀ Russia sílẹ̀ jókòò sí ilẹ̀ ní Ilẹ̀ Russia şùgbọ̀n wọ̀n jáwọ̀ kúrò nínú àtakò şişe. Àwọ̀n tó sálo sí ilẹ̀ òkèrèrè kò jáwọ̀ tán pátápátá şùgbọ̀n wọ̀n ẹ̀ àtúnşẹ̀ èyí tó mú àyípadà bá èrò̀ngbà wọ̀n àtijọ̀ àtilẹ̀ wá. Lára ilú tí àwọ̀n alátakò (*the formalists*) sá lọ ni Poland, Czechoslovakia àti Germany. Orúkọ Ẹ̀gbé àti Ilà̀nà tuntun tí wọ̀n gbé kalẹ̀ ní àwọ̀n ilú tí a dárúkọ̀ yí ni S Party, pàápàá ní Ilẹ̀ Soviet Union ní ǹkan bí ọ̀dún 1960.

4.2 Ípín Kéjì: Àfojúsùn àti Èrò̀ngbà Tíọ̀rì İfojú-Ààtò-Wò Lítírẹ̀şò

- (i) Níwọ̀n ìgbà tó jẹ̀ pé onímò èdà-èdè ni àwọ̀n agbáterù tíọ̀rì yí, ohun tó jẹ̀ wọ̀n lógún ni láti ẹ̀ ̀agbékalẹ̀ ilà̀nà kan gbògù fún àgbéyèwò tàbí àtupalẹ̀ lítírẹ̀şò (Theory of literature).
 - (ii) Àfojúsùn fún ilà̀nà àgbéyèwò lítírẹ̀şò nàà ni láti ẹ̀ ̀awárí tàbí àfihàn bí ò̀nkòwé ẹ̀ ̀ní àtinúdá sí (creativity) àti bí ọ̀nà èdè ẹ̀ ̀şodo sí nínú işè rẹ̀. (aesthetic sophistication).
 - (iii) Wọ̀n gbà pé láti ẹ̀ ̀atupalẹ̀ işè-ọ̀nà, a kò gbọ̀dọ̀ ẹ̀ ̀àmúlò tàbí wo ohun mìíràn mọ̀-ọ̀n lára bí kò ẹ̀ ̀èdè tí ò̀nkòwé fi gbé işè-ọ̀nà nàà kalẹ̀. İyẹn ni pé níwọ̀n ìgbà tó jẹ̀ pé èdè la fi gbé işè-ọ̀nà kalẹ̀, èdè nìkan ni ká gbé ọ̀şùwọ̀n isàtupalẹ̀ àti idájó̀ lé lórí (No extra-literary factor).
- ii. Wọ̀n kò rí lítírẹ̀şò gégé bí işè-ọ̀nà lásán bí kò ẹ̀ ̀şáyẹ̀nsì, èyí tó nílò àmúlò ilà̀nà onísáyẹ̀nsì irú èyí tí a máa ní ẹ̀ fún àwọ̀n işè tàbí iwádíí tó jẹ̀ mọ̀ ilà̀nà

sáyènsì. Ìyẹn ni pé ohun tí a nílò ni àgbéyèwò lítírésò ní ìlànà onísáyènsì.
(*Scientific study of literature*)

- iii. Wọn sọ pé ohun tó ya sáyènsì sọtò sí nńkan miíràn ní pé ọ̀nà ìwadí onísáyènsì yàtò tàbí sọ̀nà-àrà sí nńkan miíràn. Wọn gbà pé irú ìwadí onísáyènsì yòò sọ ọ̀nà tí èdè-lítírésò (*literary language*) gbà yàtò sí èdè Ojoojúmọ́ (*standard language*)

Literature must be marked of as a special kind of language from other forms and functions of language.
(Jakobson, 1960).

Ní pàtàkì, tíọ̀rì yíí ló jẹ́ ká mọ́ pé a lè fi ojú ìmọ́ sáyènsì wo lítírésò, àti pé ìyàtò wà láàrín ìpèdè ojoojúmọ́ (*standard language/every day language-SL*) àti èdè lítírésò tàbí èdè ewì (*Literary language LL*)

- iv. Ohun miíràn tí wọn tún sọ nínú àgbékalẹ̀ ìlànà ìtọ̀pinpin lítírésò ní pé èdè ewì gbọ̀dọ̀ le kókó. (*Language of literature must be difficult*)

4.3. Ìpín Kẹ̀ta: Èdè Ojoojúmọ́ àti Èdè Ewì

(i) Kín ni Èdè Ojoojúmọ́?

Èdè ojoojúmọ́ ni èdè tí à n ló fún ìtākurọ̀sọ̀ tàbí ìbára-ẹ̀ni-sọ̀rọ̀ lówùjọ̀ àti lójoojúmọ́, láàrín bàbá àti ọ̀mọ̀, ọ̀kọ̀ àti aya abbl. Èdè ojoojúmọ́ náà ni à n ló látí wààsù ní sọ̀ọ̀sì, ẹ̀ wààsì ní mọ̀sáláṣì, ka ìròyìn lórí rẹ́díò àti tẹ̀lífíṣà̀n, òun ni a fi n kọ̀ ọ̀mọ̀ ní ilé-ìwé, tí a sì tún fi n ẹ̀ ètò ká-rà-ká-tà lójà.

(ii) Kín ní Èdè-Ewì?

Èdè ewì ni èdè ọ̀lọ̀nà tí à n ló fún lítírésò. Òun ni a fi n ẹ̀ àgbékalẹ̀ ìṣẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ́ lítírésò, yálà ìtàn-à̀rò̀sọ̀, eré onítàn tàbí ewì.

(iii) **Ìyàtò láàrín èdè ojoojúmọ́ àti èdè ewì**

	Èdè Ojoojúmọ́	Èdè Ewì
1.	Ohun tó jẹ èdè ojoojúmọ́ lógún ni ìgbọra-ẹni -yé (mutual oreffective communication)	Ohun tó jẹ èdè ewì lógún ni ẹwà (aesthetics)
2.	Èdè ojoojúmọ́ kì í rú òfin gírámà kí 'ìgbọra-ẹni-ye lè wà	Èdè ewì máa n rú òfin gírámà nítorí ẹwà.
3.	Èdè ojoojúmọ́ kò ní àkànṣe tàbí àmọ-ọn-mọ-ṣe nínú.	Èdè ewì ní àkànṣe tàbí àmọ-ọn-mọ-ṣe nínú.
4.	Ìpèdè inú èdè ojoojúmọ́ kì í jìnlẹ́ kí ìtumọ́ rẹ̀ lè yé ni (non-critical)	Ìpèdè ewì máa n jìnlẹ́, ó n rú ní lójú, kò sì tún n tètè yé èyàn.
5.	Àkànlò-èdè, ọ̀nà-èdè àti èròjà afọ̀ m̀ìràn kì í sàbà pọ̀ nínú èdè ojoojúmọ́. Wọ̀n máa n wà níbẹ̀ sùgbọ̀n wọ̀n kì í pọ̀ rárá.	Àkànlò èdè, ọ̀nà-èdè àti èròjà afọ̀ m̀ìràn máa n kún inú èdè-ewì fọ́fọ́, èyí ló sì n mú-un ní ẹwà tàbí dùn létí ju èdè ojoojúmọ́ lọ.
	Èdè ojoojúmọ́ kìí le rárá.	Èdè ewì kì í ṣe ohun tó gbọ̀dọ̀ yé tẹ̀rú-tọ̀mọ̀. Ó gbọ̀dọ̀ le koko bí ojú ẹja.

(iv) **Ìmúle-koko (defacilitation) gégé bí àbùdá kan gbòògì fún lítirésọ̀**

Lára ohun tí àwọn agbàtẹ̀rù sọ pé a gbọ̀dọ̀ ṣàkíyèsí, nínú lítirésọ̀, èyí tó sì n ṣe àfihàn ìyàtò láàrín lítirésọ̀ àti irúfẹ́ ìmọ̀/nnkan m̀ìràn ní bí èdè inú lítirésọ̀ ṣe máa n le koko, tó fi jẹ pé ìwọ̀n-ìba ènìyàn ló n lè kà á, tí ìtumọ́ rẹ̀ sì lè yé. *Le koko* túmọ̀ sí: le láti kà tàbí le láti túmọ̀. Ọ̀nà m̀éta pàtàkì ni ìpèdè inú lítirésọ̀ n gbà le koko tàbí yàtò sí ti ojoojúmọ́:

1. Ìṣọ-di-àjẹ̀jì: (estrangement) dídojú ihun èdè rú láti sọ ọ́ di ọ̀rọ̀ titun tàbí ọ̀rọ̀ àjẹ̀jì.
2. Ìyapa (deviation) èyí ni kí a lo èdè kan ni ọ̀nà tó yapa tàbí yàtò sí bí a tí ṣe n ló o. ìyapa yìí lè wáyé nípa sípèlì tàbí ìtumọ́ tí a fún ọ̀rọ̀ kan nínú lítirésọ̀.
3. Ìṣọ-dohun-ọ̀tọ̀: Ìyẹn ni pé kí ohun kan tí ó tí m̀onilára tàbí tí a ti mọ̀ tẹ̀lẹ̀ wa di ohun ọ̀tọ̀ tàbí ohun tó ti yàtò.

Àpapọ gbogbo ọ̀nà-ìmúlé-koko tí a sọ yí ni à n pè ní ìgbésíwájú (ìgbé-òrò tàbí ìtumò síwájú) *foregrounding* nínú èkó-ìmò ìşowólò-èdè. Àpẹ̀pẹ̀ Ìmúlekoko

Àfúnjàá-má-pọ̀nmọ	fún: Ọlópàá
Díá fún	fún: dífá fún
Alásọ ọ̀fọ̀/alásọ dúdú	Fún: Ọlópàá (orúkọ èébú)
Ìdànbà dùn	Fún: Ìbàdán dùn
Ojúyọ̀bọ	Orúkọ èébú fún ẹnìkan tí ojú n dùn-tàbí ti ó ní ẹ̀yínjú nílá

Ìdánrawò

- (i) Sọ orúkọ àbísọ tàbí orúkọ bàbá rẹ̀ di àjòjìtàbí ìmúlekoko tàbí onígbèsíwájú. Bí àpẹ̀pẹ̀: Adéjùmò → Adex.

4.3 Ìpín Kẹ̀rin: Ànḡàní àti Àléébù Tíọ̀rì Yí

(1) Ànḡàní tàbí Ìwúlò Tíọ̀rì

- (i) Ohun ni tíọ̀rì àkókó tó jé ká mọ̀ pé a lè şàmúlò ìlànà sáyẹ̀nsì fún ìtupalẹ̀ lítírẹ̀şò.
- (ii) Ó jé ká mọ̀ ohun tí à n pè ní *èdè ojoojúmọ* àti *èdè ewi*, ó sì tún jé ká mọ̀ pé ìyàtọ̀ wà láàrín irúfẹ̀ èdè méjèèjì àti ìwúlò wọ̀n.
- (iii) Ó jé ká mọ̀ oríşì ọ̀nà tí èdè méjèèjì n gbà yapa sí ara wọ̀n àti ìşẹ̀ tí irúfẹ̀ ìyapa bèè n şe nínú afọ̀ tàbí ètò ìbára-ẹ̀ni-sọ̀rọ̀.
- (iv) Ó jé ká mọ̀ ìwúlò língúísííkì fún ìtupalẹ̀ lítírẹ̀şò.
- (v) Ó jé ká mọ̀ bí ò̀nkọ̀wé/akéwì şe ní àtinúdá, ìmèdè-ìlò àti àpadé-àludé ìlò èdè nínú lítírẹ̀şò.
- (vi) Kò fi ààyè sílẹ̀ láti fún lítírẹ̀şò ní ìtumò eréfèé tí kò ní àròjìnlẹ̀ tàbí àtilẹ̀yìn ogbọ̀n àti ìmọ̀ língúísííkì.

Àléébù (Ibi) Ìlànà Yí

- (i) Àléébù tó burúkú jù lọ tí àwọn lámèyító káàkiri àgbáyé n tóka sí, tí wọn sì n benu-àtẹ̀ lù ni èrò àti ìgbàgbò wọn tó sọ pé kò sí àjọṣepò láàrín lítírẹ̀ṣò àti àwùjọ tàbí láàrín ònkòwé àti ìṣẹ̀-ọ̀nà rẹ̀. Aléébù yí wáyé nípasẹ̀ èrò àwọn agbáterù tó sọ pé kò yẹ kí a fi ojú ònkòwé, ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ, èyàn àwùjọ tàbí àwùjọ gan-an wo lítírẹ̀ṣò. Ìbèèrè wa ni pé, ẹ̀ kii ẹ̀ ara àwùjọ tàbí inú àwùjọ ni lítírẹ̀ṣò àti ònkòwé ti hù jáde ní? Bí kò bá sí àwùjọ, kò lè sí lítírẹ̀ṣò nítorí orí àwùjọ, èyàn àti ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ ní lítírẹ̀ṣò dá lé.
- (ii) Ìlànà yí tún mẹ̀hẹ̀ nínú èròngbà rẹ̀ pé èdè nìkan ni ká ẹ̀ ìṣẹ̀ lámèyító lé lórí. Ìdí ni pé èdè nìkan kò lè dá dúró. Èdè àti àṣà ní àjọṣepò; wọn so mó ara wọn, a kò sì lè fún lítírẹ̀ṣò ní ìtumò láì wo ipa tí àṣà àti ìṣẹ̀ àwọn ènìyàn kó nínú ìtumò.
- (iii) Bákan náà, ohun tí àwọn agbáterù tíòrì sọ pé ẹ̀wà àti ìgbádùn (Art for art sake) nìkan ní ìṣẹ̀-ọ̀nà wà fún. Èyí lè rí bẹ̀ẹ̀ láàrín àwọn òyìnbó aláwò funfun, ṣùgbón, èyí kò rí bẹ̀ẹ̀ láàrín àwa aláwò-dúdú, pàápàá awa Yorùbá. Láàrín àwọn Yorùbá, ẹ̀wà, idánílárayá àti èkó (yálà èkó iwà, ogbón-inú, títepa-mòṣé, ìbágbépo àti àjọṣepò láàrín ẹ̀bí abbl) wà lára ohun tí à n kó nínú lítírẹ̀ṣò, kii ẹ̀ ẹ̀wà, adùn tàbí idánílárayá nìkan.

5.0 Ìṣonísókí

Ohun tí a ṣàlàyé ní módù yí ni ìwònyí:

- (i) Ohun tí tíòrì tàbí ìlànà ìfojú-ààtò-wò lítírẹ̀ṣò jẹ̀ tàbí dálé-ìtàn ìṣẹ̀dálẹ̀ rẹ̀, bí ó ẹ̀ jẹ̀ mó ọ̀rò-òṣẹ̀lú, àwọn ẹ̀gbé alátaḱò ìjọba, bí ìjọba ẹ̀ kojú-oro sí wọn, tó n gbé wọn tì-mólé àti bí wọn ẹ̀ sá kúrò ní ilẹ̀ Russia sí ilẹ̀ Ibòmíràn bíí Poland, Czechoslovakia àti Germany.
- (ii) Àfojúṣùn àwọn agbáterù. Bí àpẹ̀rẹ̀, ẹ̀ṣiṣe ìtupalẹ̀ lítírẹ̀ṣò ní ìlànà onísáyẹ̀nṣi fún ìtumò tó mọ́yán lórí.
- (iii) Bí wọn ẹ̀ gbà pé ìṣowòlò-èdè àti àgbékalẹ̀ èdè nínú lítírẹ̀ṣò nìkan ni ká wò nítorí kò sí àṣepò láàrín ìṣẹ̀-ọ̀nà àti àwùjọ àti láàrín ònkòwé àti ìwé tó kọ.

- (iv) Pé iwúlò àti işé-ọ̀nà lítírésò kòjú ìdánílárayá àti ẹ̀wà (adùn) tó n fún ni lọ (Art for Art's sake).
- (v) A sòrò nípa èdè ewi àti èdè ojoojúmọ́.
- (vi) Ìyàtò tó wà láàrín èdè ojoojúmọ́ àti èdè ewi àti işé ìgbọ̀ra-ẹ̀ni-ye àti ẹ̀wà tí ọ̀kòọ̀kan wọ̀n n ẹ̀.
- (vii) Ọ̀nà tí èdè ewi n gbà sàrà-òtọ̀ tàbí yàtò sí èdè ojoojúmọ́ nípa ìlekoko tàbí ìmúle-koko èdè ewi láti ipasẹ̀ ìsọ-dàjẹ̀jì (estrangement) ìsọdohun-òtọ̀ (defamiliarization) ìyapa (deviation) àti ìgbésíwájú (foregraounding).
- (viii) Ànfààní(ire) àti Àléébù (ibi) tó wà nínú kì lámèyítọ̀ sàmúlò ìlànà ifojú-ààtò-wò-lítírésò.

6.0 İşé işe

1. Kín ni tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò tùmọ̀ sí?
2. 'Tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò lítírésò ní ọ̀wọ̀ kan ọ̀sẹ̀lú nínú''. Dá sí ọ̀rọ̀ yíí.
3. Pẹ̀lu àpẹ̀rẹ̀, sàlàyé èdè ojoojúmọ́ àti èdè ewi, ìyàtò tó wà láàrín wọ̀n àti işé tí ọ̀kòọ̀kan ẹ̀yà-èdè yíí n ẹ̀.
4. Irú ipa wo ni àmúlò tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò lè ní fún itúpalẹ̀ lítírésò?
5. "A kii wáyé ká má ní àléébù kan lára", kín ni àléébù ìlànà ifojú-ààtò-wo lè ní fún itúpalẹ̀ lítírésò.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Fámákinwá, Olúyémisí (1982). The Implication of formalism for analysis of Yorùbá poetry. M.A. Dissertation, Department of Linguistics and African Languages, University of Ìbàdan, Nigeria.

Ọ̀látéjú, M.O. Adésọ̀lá (1998). A syntactic Approach to the study of literary discourse: The Yorùbá Example. Ph.D Thesis Department of Linguistics of African languages, University of Ibadan.

Ọ̀lábòdé, Afọ̀lábí (1981). Metaphor and its Allied Tropes in Yorùbá. Ph.D Thesis, Department of Linguistics of African Languages, University of Ibadan, Nigeria.

Yáì, O. Babalọ̀lá (1972). Wútùwútù Yáákí, Wútùwútù Yànbèle ...in Yorùbá: Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria (YSAN), No. 2, pp43-58.

IU

MÓDÙ KẸRIN:ÀWỌN TÍỌRÌ ÀTI ÌLÀNÀ MÌIRÀN I TÍỌRÌ ÌFOJÚ-ÌHUN-WÒ (STRUCTURALISM)

1.0 Ìfààrà

Léyìn tíọ̀rì ìfojú-ààtò-wò tí a gbéyèwò ní módù ọ̀kẹta, àwọ̀n tíọ̀rì m̀ìràn wà tí a ní láti yèwò. Ọ̀kàn lára wọ̀n ni Tíọ̀rì ìfojú-ìhun-wò, èyí tí ìwọ̀ yóò kà nípa rẹ̀ báyíí. Léyìn tí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọ̀n onímò àti lámèyítọ̀ ti benu-àtẹ̀ lú tíọ̀rì ìfojú-ààtò-wò fún àwọ̀n àléébù tàbí kù-diẹ̀-ku-diẹ̀ tọ̀ ní,àwọ̀n agbáteru tíọ̀rì tuntun yíí (tíọ̀rì ìfojú-ìhun-wò) wòye pé kò gbọ̀dọ̀ ní irúfẹ̀ àwọ̀n àléébù tí tíọ̀rì ìfojú-ààtò-wò ni. Ní báyíí, ìwọ̀ yóò kà nípa tíọ̀rì ìfojú-ìhun-wò, ohun tí tíọ̀rì yíí jẹ̀, diẹ̀ lára àwọ̀n agbáterù rẹ̀, àwọ̀n ohun tó jẹ̀ àfojú-sùn/ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ tàbí ìgbàgbọ̀ wọ̀n, ànfààní àti àléébù tíọ̀rì yíí.

2.0 Èrò̀ngbà àti Àfojú-sùn

Èrò̀ngbà módù yíí ni láti jẹ̀ kí o ní ìmò kíkún lórí tíọ̀rì ìfojú-ìhun-wò-lítírẹ̀şò, kí o sì şe é şe fún ọ̀ láti şe àmúlò rẹ̀ lònà tó yááyí, gégé bí i lámèyítọ̀, fún ìşàtúpàlẹ̀ ìşẹ̀-ọ̀nà aláwò̀mò lítírẹ̀şò. Léyìn tí o bá ti ka ìdánìlẹ̀kọ̀yọ̀ yíí dáadáa, ohun tó jẹ̀ àfojú-sùn wa ni pé kí o ní ìmò, kí o sì tún lè şe ǹnkan wọ̀nyí:

1. Ìwọ̀ yóò mọ̀ irú tíọ̀rì tí tíọ̀rì ìfojú-ìhun-wo n şe.
2. Ohun tí tíọ̀rì yíí jẹ̀, tàbí àfojú-sùn rẹ̀.
3. Ìyàtò tó wà láàrín tíọ̀rì yíí àti irúfẹ̀ tíọ̀rì m̀ìràn
4. Ire àti ibi tó wà ní şísàmúlò tíọ̀rì yíí.
5. Ìwọ̀ yóò lè şàmúlò tíọ̀rì yíí fún ìşàtúpàlẹ̀ lítírẹ̀şò.

3.0 Ìbèèrè Ìşàájú

1. Kín ni tíọ̀rì ìfojú-ìhun-wò-lítírẹ̀şò?
2. Kín ni àfojú-sùn tàbí ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ tíọ̀rì yíí?
3. Lònà wo ni tíọ̀rì yíí gbà yàtò sí tíọ̀rì m̀ìràn tí o mọ̀.
4. Ànfààní tàbí ire wo ló wà nínú şísàmúlò tíọ̀rì yíí fún ìtúpàlẹ̀ ìşẹ̀-ọ̀nà.
5. Şàlàyẹ̀ ìşòro tó lè kojú lámèyítọ̀ tó fẹ̀ şàmúlò ìlànà ìfojú-ìhun-wò.

4.0 Ìdánilékòp

(i) Ìpín kìní: Kín ni Tíorì Ìfojú-ìhun-wò?

Ní sókí, tíorì ìfojú-ìhun-wò jẹ tíorì tí ó ní ìgbàgbò, tàbí tí ó ní ẹ pẹlú ìgbàgbò pé ohun kan kò lè dá ìtumò ní àfi bí a bá fi ojú wo àwọn nńkan mǐràn tí wọn jọ so pò mò ara wọn, tí a sì fún wọn ní ìtumò papò (it is a theory of relationship).

Àpẹẹrẹ: Ọrò yí – ‘*Olùkọ*’ kò lè dá ìtumò ní funra rẹ, ó di ìgbà tí a ba wo àwọn ọrò *bíiakékọp*, *ilé-ìwé* lápapò pẹlú rẹ. Bákan náà, *ọkọ* tàbí aya kò lè ní ìtumò, o di ìgbà tí a bá fi ojú wo ọrò méjèjè papò.

(ii) Àfojúsùn àti Èròngbà tíorì yí?

Àwọn ohun tó jẹ àfojúsùn tàbí ìgbàgbò àwọn agbátẹ̀rù ilàna yí nìwònyí:

- (a) Ìgbàgbò pé a kò lè gbára lé ọrò àti gbólóhùn (ìyẹn èdè tàbí ilò-èdè nńkan) tí a fi gbé isẹ-ona (lítírẹ̀şò) kalẹ̀ gégé bí tíorì ìfojú-ààtò (Formalism) ẹ̀ lẹ́ á kalẹ̀.
- (b) Ìgbàgbò pé, ìtumò şodo tàbí sá pamó sí abẹ̀ àwọn ọrò àti gbólóhùn tí à ní rí lójú ìwé.
- (d) Ìgbàgbò pé a lè şamúlò èrò, ìgbàgbò, àşà, ọrò tàbí ilàna ẹ̀sìn láti fún isẹ-ona ní ìtumò. Èyí yàtò sí èrò àti ìgbàgbò àwọn agbátẹ̀rù ilàna ìfojú-ààtò-wò tó sọ pé èwò ní láti fi ojú itàn, ojú òńkòwé abbl wo lítírẹ̀şò.
- (e) Ìgbàgbò pé àjọşepò wà láàrín lítírẹ̀şò àti àwùjọ tí lítírẹ̀şò bẹ̀ẹ̀ tí hù jade. Bákan náà ni àşepò wà láàrín òńkòwé àti ìwé tí ó kọ. Èyí jẹ̀ ọ̀nà mǐràn tí èròngbà àti àfojúsùn tíorì yí gbà yàtò sí tíorì ìfojú-ààtò-wò.
- (e) Ìgbàgbò pé tíorì yí fi ààyè gba àmúlò àwọn ohun tí a lè fojúrí tàbí èyí tí a kò lè fojúrí fún ìtumò lítírẹ̀şò (deployment of both tangible and intangible, physical and spiritual for literary interpretation). Ohun tí èyí tùmò sí ni pé kò sí lítírẹ̀şò/isẹ-ona tí a kò lè fún ní ìtumò, bí a bá ti le şamúlò èrò, ìgbàgbò àti àwọn ohun mǐràn tó wà ní àyíká wa, kí irú ìtumò bẹ̀ẹ̀ lè dúró ire, kò sì tún jẹ̀ itẹ̀wọ̀gbà.

4.2 Ìpín Keji:Èròngbà àti Àfojúsùn Diẹ̀ lára àwọn agbátẹ̀rù Tíorì yí:

Jonathan culler àti Ferdinand de Saussure

Lára àwọn ọ̀jìnmì onímò línḡúísîkì tó jẹ̀ agbáterù ilànà tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò lítírésò ni Jonathan Culler at Ferdinand de-Saussure. Àwọn ló mú ilànà ìmò línḡúísîkì wọ̀ inú tíọ̀rì yí fún ìtupalẹ̀ lítírésò. Gégé bí Jonathan Culler ẹ̀ sọ – ó sọ pé “kò sí ìtumò tí a kò lè fún lítírésò níwọn ìgbà tí a ba ti lè ẹ̀làyé dáadáa bí a ẹ̀ sàwárí irú ìtumò bẹ̀ẹ̀”.

Structuralism gives support to whatever interpretation to whatever that is given to literature since it deals with both the tangible and the intangible, observable and the non-observable elements in the text, relating them to the correct and pertinent context.

(Culler 1973: 59)

Èrò yí yàtò sí èrò àti ìgbàgbọ̀ ilànà ifojú-àtò-wò. Ní tí Ferinand de Saussure, òun ló dábaà tíọ̀rì tí o a mò sí **tíọ̀rì ifojú-ẹ̀jì-wò** (theory of Binarism) nípa síṣe àgbékalẹ̀ ohun tí à n pè ní ‘*langue*’ àti ‘*parole*’ nínú ìmò línḡúísîkì. Gégé bí àlàyé rẹ̀, ‘*Langue*’ tùmò sí ìmò tí èyàn tàbí ẹ̀nikan ní nípa òfin tó de èdè, nígbà tí ‘*parole*’ tùmò sí bí a ẹ̀ lè ẹ̀sàmúlò *langue* láti ẹ̀dà ọ̀kẹ̀-àìmoye gbólóhùn tuntun nínú èdè. Ó fi kún àlàyé rẹ̀ pé a lè ẹ̀sàmúlò tíọ̀rì yí fún ìtupalẹ̀ lítírésò, tí yòò sí fún wa ni ìtumò tó mọ̀yánlórí. Àfikún tí a lè fi kún èyí ni pé ìmò tí ènìyàn ní nínú ‘*langue*’ ló fi n ẹ̀dà gbólóhùn tó péye, ohun náà ló sì fi n mò bóyá gbólóhùn kan bá òfin gírámà mu tàbí ó lòdì sí i. Bí àpẹ̀rẹ̀:

1. Mo fẹ̀ je omix

2. Mo fẹ̀ mu omi ✓

A ó ri pé gbólóhùn àkókó kò tònà, gbólóhùn kejì ló tònà, tó sì bófin mu. Ìmò nípa *parole* ni a fi n ẹ̀dà gbólóhùn tó pọ̀, tí kò ní ònkà, tó sì tún gùn: Bí àpẹ̀rẹ̀, wo ọ̀rò méjì yí: *Mo* àti *mò* àti gbólóhùn yí:

Mo mò pé o mò pé mo mò (I know that you know that I know...)
 1 2 3

Láti ara ọ̀rò méjì pére ‘*mo*’ àti ‘*mò*’ ni a ti ẹ̀dà gbólóhùn gígùn yí. A sì tún lè ẹ̀ jù bẹ̀ẹ̀ lọ. Wo àpẹ̀rẹ̀ miiran láti inú iwe D.O. Fágúnwà nígbà tí Olówóayé n bá iwin kan sọ̀rò bá yí pe::

Bí babà¹ tí ó bí ọ tilẹ̀ ju baba² ẹ̀lòmíràn síbẹ̀ baba³ tí ó bí ọ kò ju baba⁴ tí ó bí mi. nítorí náà jòwọ̀, jẹ́ kí n mọ̀ baba⁵ tí ó tóbi náà tí ó jẹ́ baba⁶ tí ó bí ọ. Baba⁷ tí ó bí èmi yìí ni Akòwédìran, baba⁸ tí ó bí Akòwédìran ni ìdákẹ̀rọ̀rọ̀-òde, ìdákẹ̀rọ̀rọ̀-òde tó baba⁹ fún èmi Olówó-ayé, nítorí náà kò sí baba¹⁰ tí ó jẹ́ baba¹¹ tí ó tóbi ju baba¹² tí ó bí mi, nítorí náà, èmi bè ọ̀ tọ̀kàntọ̀kàn má sàì jẹ́ kí n mọ̀ baba¹³ tí ó tóbi náà tí ó jẹ́ baba¹⁴ tí ó bí ọ. (*Igbó Olódùmarè, o.i. 67-68*)

Ìwọ ka iye ìgbà tí ọ̀rọ̀-orùkọ̀ ‘baba’ jẹ́ jáde nínú ìpèdè tàbí gbólóhùn òkè yìí, àti pé gbólóhùn méldò ló gún tó bá yíí. Ìwọ yòd rí pé:

Gbólóhùn méjì pére ló wà nínú àyọ̀lò yìí -2

Àmìn kọ́má léèmejọ̀ (8)

Awé-gbólóhùn àpónlé (nítorí náà) – 3

Gbólóhùn aṣàpẹ̀júwe (tí ó....)-13

Aso – ọ̀rọ̀- pọ̀ (síbẹ̀) – 1

Ọ̀rọ̀-orùkọ̀ ‘baba’ -14

Wo àpẹ̀rẹ̀ mìíràn: Ohun tí Àkàrà-ògún sọ gégé bí Adarí àwọn ògbójú ọ̀dẹ̀ méje to dé láti Igbó Irúnmalẹ̀:

Àwa akọ̀ni jẹ́ méje, A gbé ojọ̀ méje
lódò ìràgbèje nílé Olójúlé méje

Wo bí Ònkòwè yìí (Fágúnwà) ṣe ṣe àwítúnwí ìró e, sílébù je, gbé, lé àti àwọn ọ̀rọ̀ tó ní ìró àti sílébù wònyí nínú láti fi ẹ̀wà èdè hàn. Ohun tí à n fi àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí ṣàlàyé ní bí a ṣe lè fi tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò ṣàlàyé ẹ̀wà àti bátàni ìsọ̀wọ̀lo-èdè. Ọ̀gbón ìmọ̀-ọ̀n-ṣe àti ìmèdèélò ni ònkòwè yìí lo (*Parole*) lát یشه̀ àgbékalẹ̀ gbólóhùn tó gún, tó sì tún dùn bí àpẹ̀rẹ̀ méjèjè tì a tọ̀ka sí lókè yìí.

Kí tíọ̀rì yìí tún lè ye ọ̀ dáadàa, gégé bí a ṣe sọ ṣaájú pé tíọ̀rì tó ní ṣe pẹ̀lú àwọn nńkan tó so mó ara wọn ni (theory of relationship).ṣe ìtupalẹ̀ gbólóhùn wònyí gégé bí àpẹ̀rẹ̀ fún ifikọ̀ra. Àpẹ̀rẹ̀ 1:

Iyán loúnjẹ, ọ̀kà loògùn
Àírí rárá là n jẹ̀kọ̀
Kèni máa dilẹ̀ ni ti gúgúrú.

Ìbéèrè: Lo tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò láti ẹ̀ àtúpalẹ̀ ìtumọ̀ àyọ̀lò òkè yìí.

Ìdáhùn

- (i) Ìpèdè tàbí àṣàmọ̀ yìí n sọ nípa àwọn oúnjẹ Yorùbá kan.
- (ii) Iyán, ọkà, ẹ̀kọ̀ àti gúgúrú ní oúnjẹ tàbí nṁkan ti à n jẹ ní ilẹ̀ Yorùbá tí àṣàmọ̀ náà n sọ nípa wọn.
- (iii) A tò wọn tàbí kà wọn sílẹ̀ gégé bí wọn ẹ̀ lóòrìn, ẹ̀ pàtàkì tàbí gbajúmọ̀ sí láàrín àwọn Yorùbá tó n fi wọn ẹ̀ oúnjẹ.
- (iv) Ọ̀kọ̀ọ̀kan àwọn ohun-jíjẹ méré̀èrìn wònyí kò dá ìtumọ̀ ní a fi bí a ba wò wọn papọ̀.
- (v) Ìtumọ̀ àṣàmọ̀ náà ni pé láàrín gbogbo oúnjẹ wònyí, iyán ni ọba, oun ló sì ẹ̀ pàtàkì jùlọ̀. Àmàlà ló lágbára tàbí ẹ̀ pàtàkì tẹ̀le e, gégé bí òdògùn tí oun náà sì jẹ kò ẹ̀ é má jẹ tàbí lò. Ẹ̀kọ̀ tó wà ní ipò kẹta jẹ oúnjẹ tó jẹ pé à n jẹ bí kò bá sì oúnjẹ mǐràn, nígbà tí gúgúrú jẹ ‘ipápanu tàbí ohun ìpanu lásán’. Ohun kì í ẹ̀ oúnjẹ rárá.
- (vi) Kín ló sọ iyán di ọba oúnjẹ? Kì í ẹ̀ nítorí iṣu tí a fi gúnýán tàbí wàhálà tó rò mọ̀ iyán gígún bí kò ẹ̀ irú ọbẹ̀ tí à n fi jẹ iyán – (Ọ̀bẹ̀-ẹ̀fọ̀ tàbí ọ̀bẹ̀-ẹ̀gúsí elédé) ló sọ iyán di ọba tàbí pàtàkì oúnjẹ. Bí a bá wo bí wọn ẹ̀ n polówó iyán;

Iyán ire, ọ̀bẹ̀ ire

Tàbí: Ẹ̀ wójú ọ̀bẹ̀ ẹ̀ múyán

Ìpolówó yìí ló fi hàn pé ọ̀bẹ̀ lo sọ iyán di ọba oúnjẹ, kì í ẹ̀ nṁkan mǐràn. Ó dájú pé bí ọkà (àmàlà), ẹ̀bà, fúfú bá rí irú ọ̀bẹ̀ tí iyán n rí, wọn lè rò iyán tí si ẹ̀gbẹ̀ kan, ki wọn sì gbà ipò olórí tàbí ọba lówọ̀ rẹ̀.

- (vii) Ní paríparí ẹ̀, ohun tí àyọ̀lò tí à n yànnà ná tàbí ẹ̀ iṣẹ̀ lámèyítọ̀ lé lórí yìí tùmọ̀ si ni pé ‘iyán ni ọba oúnjẹ’.

Àpeṣe II

Dáhùn ìbèèrè yìí fúnra ṛe: (Má tì í ka ìdáhùn tí a fún ìbèèrè yìí o)

Kín ni *ewà*?

Idáhùn: Ìrísí, sùrà tàbí bí èyàn ṣe dára sí tàbí dùn-ún wò sí ni *ewà*. A tún lè tèsíwájú nípa ìbèèrè wònyí:

Kín ni à ñ wò kì a tó sọ pé ẹnìkan ní *ewà*?
Ṣe ojú, imú, ẹnu, etí, ọwọ, ẹsẹ tàbí orí ní?

Ọkòọkan àwọn èyà ara wònyí ló papọ láti fún *ewà* ní ìtumọ tí a fún un. Bí gbogbo èyà ara yòókù bá dára, tí ọkan ṣoṣo kò dára, ìtumọ tí *ewà* ní tí bàjẹ. Bí eyín bá rí wanke, tí àgbòn ṣe sọbọlọ, tàbí tí èjìkà rù han-gogo, a kò lè ṣàpèjúwe irú ẹni bèẹ pé ó *léwà*.

Ohun tí à ñ ṣàkàwé pèlú àpeṣe tí a ti mẹnubà nínú ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀ yìí ni pé, ìtumọ tí a lè fún lítírésọ̀ tàbí isẹ̀ ọ̀nà kò dúró lórí ẹyọ ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn kan tó wà nínú lítírésọ̀/ìsẹ̀ ọ̀nà kan, bí kò ṣe àpapọ̀ ìtumọ̀ tí gbogbo ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn tó wà nínú lítírésọ̀ tàbí isẹ̀-ọ̀nà náà dájọ̀ tàbí ní lápapọ̀

Àpeṣe III

Lo ọgbón tàbí ìlànà (tíòrì) ifojú-ìhun-wò láti fún isọ̀ tàbí ipèdè wònyí ní ìtumọ̀:

- a. Wọn filé pọ̀n tí
Wọn fọ̀nà rọ̀kà
Wọn fi gbogbo agbada dínran
Ìtumọ̀: Ohun jíjẹ àti mímu pọ̀ rẹ̀pẹ̀tẹ̀
- b. Ẹ̀ní mọ̀ Ifá kò mỌ̀fa
Ẹ̀ní mọ̀ Ọ̀fà kò mọ̀ Ifá
Bẹ̀ẹ̀ ni Ifá tà l'Ọ̀fà
Ìtumọ̀: Láníntán kan kò sí
Ẹ̀ní lórí kò ní filà, bèẹ̀ ni ẹ̀ni tó ní filà kò lórí
Kò sí ẹ̀ni tó ní ohun gbogbo tán láyẹ̀/tàbí tí o mọ̀ gbogbo nńkan tán láyẹ̀.

Ìpín Kẹta: Ànfàní àti iwúlò Tíọ̀rì Ìfojú-Ìhun-wò.

Tíọ̀rì yìí mú kí ó şeşe láti fún iṣẹ-ọ̀nà tàbí lítírẹ̀ṣọ̀ ní itúpalè ijìnlẹ̀ àti itumò tó múná-dóko ní ọ̀nà wònyí:

- (1) Ó jé ká mọ̀ pé lámẹ̀yító̀ lè şe àmúlò ilà̀nà mìíràn gégé bí àfikún fún ilà̀nà ojú-inú láti şe àtúpalè lítírẹ̀ṣọ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀ síşe àmúlò ilà̀nà itàn, ò̀nkòwé abbl.
- (2) Gégé bí tíọ̀rì tó ní í şe pẹ̀lú ibáṣepò láàrín ǹnkan kan àti ǹnkan mìíràn, ó jé ká mọ̀ pé àṣepò tó ní itumò wà láàrín lítírẹ̀ṣọ̀/iṣẹ-ọ̀nà àti oníṣẹ-ọ̀nà (ẹ̀ni tó ṣẹ̀dá iṣẹ- ọ̀nà).
- (3) Ó jé ká mọ̀ pé itumò tí lítírẹ̀ṣọ̀ lè ní gbò̀rò̀ ju ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀, gbólóhùn tàbí ohun tó wà lójú iwè lọ̀ (meaning can be expanded).
- (4) Ó jé ká mọ̀ pé lámẹ̀yító̀ lè ṣàmúlò gbogbo ìmò (àṣà, ẹ̀sìn, ìmò (èdè/línjúúsíki) ogbón, ò̀ye, àti irírí rẹ̀ lólókan-ò-jòkan, láti fún lítírẹ̀ṣọ̀ ní itumò tó jinlẹ̀ tàbí péye.

Àléébù (Ibi)

- (1) Àléébù kan pàtàkì, tó sì gbọ̀n-n-gbọ̀n púpọ̀ tí tíọ̀rì yìí ní ni pé ó lè şe atókùn tàbí okùnfà fún itumò tó ní ègbè síşe nínú (unnatural semantic manipulation).
- (2) Ó jé kí ó şe é şe tàbí rọ̀rùn fún lámẹ̀yító̀ láti rà itumò bọ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ lọ̀rùn. Pàápàá, itumò tí kò báyé mu, tí kò sì bójúmu pẹ̀lú (subjective interpretation).

5.0 Ìṣonísókí

Ní módù kẹ̀rin yìí, ohun tí idánilẹ̀kọ̀ọ̀ dálé, tí ó sì kà nípa wọn nìwònyí:

- (1) O kà nípa tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò gégé bí tíọ̀rì tàbí ilà̀nà tó ní şe pẹ̀lú àjọṣepò tó wà láàrín ǹnkan kan àti ǹnkan mìíràn (theory of relationship), èyí tó fihàn pé ohun kan kò dá itumò ní à fi bí a bá wo àjọṣepò tó wà láàrín bí àwọn ǹnkan wònyen şe so mọ̀ ará wọn. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ohun to fún iyán, gégé bí óúnjẹ̀ tó pàtàkì jùlọ̀, ni irú ọ̀bẹ̀ tí a so mọ̀ iyán lọ̀rùn, iyen ọ̀bẹ̀ ẹ̀fọ̀ àti ègúsí elédé.
- (2) O kà nípa bí a şe lè ṣàmúlò ilà̀nà mìíràn, yàtò sí ojú-inú (Formalism) àwọn ǹnkan gégé bí àfikún láti fún iṣẹ-ọ̀nà ní itumò ijìnlẹ̀.

(3) Pé àşepò wà láàrín lífíréşò àti àwùjò, àti pé lífíréşò kò dá ìtumò ní, o di ìgbà tí a bá fi ojú oğbón, ìmò, òye, àşà àti àwùjò wò ó.

(4) A şe àpẹẹẹ, gégé bí ifikora fún ọ bí a şe lè fún àyọlò tàbí àyọlò lífíréşò ní ìtumò ìjìnlẹ̀ nípa àmúlò ilàna ifojú-ìhun-wò. Bí àpẹẹẹ iyán loúnjẹ, ọkà ni òògun... abbl.

(5) Ní ìparí, a şàlàyé ire àti ibi tí ó wà nínú àmúlò ilàna yí fún lámèyító.

6.0 Işé Şíşe

Ìbéèrè: Gégé bí í lámèyító, şe àmúlò ilàna ifojú-ìhun-wò láti şe àtupalẹ̀ àyọkà wònyí, kí o sì fún wòn ni ìtumò tó bójúmu.

1. Ojúmọ̀ mọ̀, a ò gbọ̀ poroporo odó
Ọ̀gànjó gan, a ò gbọ̀ wòşòwòşò kònkòşò
Bẹẹ la ò gbọ̀ sinrinkúnsin ká dín eku méja
Àfàimọ̀kláwo má sùn lébi
Àfàimọ̀.

2. Afẹ́fẹ́ ní gbá eruku láláálá
Èfùúfù ní gbọ̀n ewé àgbọ̀n jìàjìà

3. Şẹşẹ̀ ègà
Ègà şẹşẹ̀
Ifá ní ó şolé doja fáwo
Şẹşẹ̀ ègà

7.0 Ìwé Ìtókasi

- Bámgbóṣé, Ayò (1974). *The Novels of D.O. Fágúnwà*, Benin City: Nigeria, Ethiope Publishing Corporation.
- Culler, Jonathan, (1975). *Structuralist Poetics: Structuralism Linguistics and literature*. New York: Cornel University Press.
- Fágúnwà, D.O. (1950). *Ògbójú Oḍe Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*. Lágos: Thomas Nelson.
- Jacobson, Roman (1960). 'Concluding Statements': Linguistics and Poetics in *Style in Language*, ed., T. A. Sebeok, Massachusett, M. I.T. Press, pp. 350-377.
- Ọlábòdé, Afọlábí (1981). *Metarphor and the Allied Tropes in Yorùbá*. Ph.D, Department of Linguistics of African Language, University of Ibadan. Ibadan.
- Ọlátéjù, Adéṣọlá (1989). *A Structuralist Study of Yorùbá Sound Patterns in Yorùbá Poetic Discourse*. M. Phil Dissertation, Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.
- Yáì, O. Babalọlá (1972). *Wútùwútù Yáákí, Wútùwútù Yànbèle ...in Yorùbá*: Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria (YSAN), No. 2, pp. 43-58.

MÓDÙ KARÙN-ÚN: ÀWỌN TÍỌRÌ ÀTI ÌLÀNÀ MÌIRÀN III: TÍỌRÌ ÌFOJÚ-MÁÀSÌ-WÒ [MARXISM]

1.0 Ifáàrà

Ohun tí Módù Karùn-ún yíi dále ni tíọ̀rì tàbí ìlànà ìfojú-máàsì-wò lítírésò. (Marxist Approach to literature/Marxism). Nínú ìdánìlẹ̀kọ̀ tó wà ní módù yíi, ìwọ̀ yóò ka nípa tíọ̀rì yíi, ẹ̀ni tó dá tíọ̀rì yíi sílẹ̀, àwọ̀n agbáterù rẹ̀, ohun tó jẹ̀ àfojú-sùn tíọ̀rì yíi pẹ̀lú ànfàní (ire) àti àlẹ́bù (ibi) rẹ̀ fún ìṣẹ̀ lámẹ̀yító.

2.0 Èrò̀ngbà àti Àfojú-sùn

Èrò̀ngbà ìdánìlẹ̀kọ̀ tó wà ní módù yíi ni láti ṣe àlà̀yẹ̀ yékéyéké fún ọ̀ lórí tíọ̀rì máàsì, kí ó lè ṣeṣe fún ọ̀ gégé bí lámẹ̀yító láti ṣàmúlò rẹ̀ fún ìṣàtúpalẹ̀ lítírésò/ìṣe-ona fún ìtumò tó múná-doko. Lẹ̀yìn tí o bá ti ka ìdánìlẹ̀kọ̀ náà dáadàa, ìwọ̀ yóò ní ìmò kíkún, o ó sì le ṣe nńkan wọ̀nyí:

- (1) Ìwọ̀ yóò mọ̀ ohun tí tíọ̀rì máàsì jẹ̀
- (2) Ìtàn ìṣedálẹ̀ tíọ̀rì máàsì àti àwọ̀n agbáterù rẹ̀.
- (3) Ìwọ̀ yóò mọ̀ àfojú-sùn tíọ̀rì máàsì.
- (4) Àwọ̀n ìgbésẹ̀ tàbí ọ̀pó tí ìlànà máàsì gbé kalẹ̀ fún ìjà̀gbara.
- (5) Ní ìparí, ìwọ̀ yóò lè ṣe àmúlò tíọ̀rì máàsì fún ìtúpalẹ̀ ìṣe-ona aláwòmọ̀-lítírésò

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- i. Kín ni tíọ̀rì máàsì? Ṣàlà̀yẹ̀ ṣókí lórí ohun tó ṣokunfà agbèndè tíọ̀rì máàsì.
- ii. Kín ní èrò̀ngbà àti àfojú-sùn tíọ̀rì máàsì?
- iii. Ọ̀pó tàbí ìlànà wo ni Máàsì dábaa fún ìjà̀gbara àwọ̀n mẹ̀kúnnù?
- iv. Kín ni èhónú-ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù? Ṣàlà̀yẹ̀ pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀.
- v. Nínú àwọ̀n ìwé lítírésò Yorùbá, Yànnàna àwọ̀n tó dále Ìjà̀gbara tòdòtò (true revolution) àti àwọ̀n tó dále èhónu ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù.

4.0 Ìdánilékòp

4.1 Ìpín kìní: Oríkì (Definition)

(i) Ta Ni Karl Marx?

Àpèjá orúkọ ọkùnrin yìí ni Karl Marx (Máàsì) Ó jẹ oníròyìn (journalist), agbejorò (lawyer), akékòpò-gboyè (degree holder), ajáfètòpò-omònyàn (social critic/crusader) àti ònkòwé (writer) Omòbíbí Ilẹ̀ Jámáni (Germany) níí ẹ, tí a bí ní ọpọ̀lọpọ̀ ọdún sáyìn. Onímò ìjìnlẹ̀ nípa ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú. ọ̀rọ̀-ajé àti ọ̀fin ní í ẹ pẹ̀lú. (An economist and political philosopher).

(ii) Kín Ni Tíọ̀rì Máàsì?

Tíọ̀rì Máàsì jẹ 'Ìlànà tó níí ẹ pẹ̀lú bí àwùjọ, ọ̀rọ̀-ọ̀ṣẹ̀lú àti ọ̀rọ̀-ajé ẹ rí ni àwùjọ kan àti ìtápórógan tàbí ìjàjàgbara to máa n wáyé láàrín àwọn Ọlọ́lá-Ọlọ́rò ilú àti àwọn tálákà (ọ̀ṣìṣe) ilú. Èni tò sì jẹ olórí agbàterù tàbí olùdásílẹ̀ tíọ̀rì yìí ni Karl Marx tí à n pè ní Máàsì. Èni tó tún jẹ amúgbá-légbèẹ̀ tàbí ènì-keji rẹ, tó sì tún jẹ ọ̀rẹ̀ tímótímọ̀ fún un ni Friedrich Engels. Ní kúkúrí, tíọ̀rì máàsì ni ìlànà ìṣàgbéyèwò ìjàjàgbara láàrín àwọn Agbanisísẹ̀ (Amúnisìn) àti àwọn Ọ̀ṣìṣe (mẹ̀kúnnù) gégé bí ó ti hàn nínú lítírésọ̀.

4.2 Ìpín Keji: Itàn Ìṣẹ̀dálẹ̀ Ìlànà Máàsì

(i) Àgbènde

Ní ilẹ̀ Jámáni (Germany) tí a bí Máàsì sí ni tíọ̀rì yìí ti bèrè ní nńkan bî ẹgbèrún ọdún méjì sáyìn (19th Century). Máàsì wo àwùjọ rẹ̀ sùnsùn, ó sì rí pé bí àwùjọ rẹ̀ ẹ kún fọfọ̀ fún ọ̀pọ̀lọpọ̀ èròjà àti ohun àlùmòni inú ilẹ̀ tó, àwọn èyàn ilú tàbí ilẹ̀ rẹ̀ sì tún kún fún ọ̀sì ohun àrẹ̀. Ó rò pé èyí kò yẹ kó rí bẹ̀ẹ̀ níwọn ìgbà tó jẹ pé Ọlọ̀run ló dá àwọn nńkan wònyí, tó sì fi wọn sílẹ̀ gégé bí ẹ̀bùn fún ìgbáyé-gbádùn àwọn ènìyàn. Báwo ló ẹ wá jẹ tó jẹ pé ìwò̀n-ò̀n-ba àwọn ènìyàn ló ragabú ẹ̀bùn Ọlọ̀run yìí, tí wọn n gbádùn rẹ̀ nígbà tí ogúnlógò àwọn èyàn sì wà nínú iyà àìríná àti àìrílò. Èyí ló ẹ okùnfà bi Máàsì, gégé bí akòròyìn, onímò ìjìnlẹ̀ lórí ọ̀rọ̀-ajé, ọ̀rọ̀-ọ̀ṣẹ̀lú àti èni tó ní ifẹ̀ àwùjọ rẹ̀ lókàn ẹ bèrè sí í gbójú-áagan sí àwọn adarí ìjọba láti so pé onà ìṣẹ̀jọba wọn kò dára to. Ọ̀pọ̀lọpọ̀ ìgbà ni ìjọba korò-ójú sí Máàsì fún akitiyan rẹ̀ láti rí i pé ọ̀rọ̀ àti ohun àlùmòni ti Èlédàá fún orílẹ̀-èdè rẹ̀ ká rí ilé-ká rí oko láì jẹ pé iyà n jẹ ènì-kankan. Ìyẹn ni pé wọn gbòdò pín ohun àlùmòni wònyí dógba, láì sí pé àwọn kan ní ipín ju

àwọn m̀íràn lọ. Èyí fa wàhàlà púpò tó fi jẹ pé ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà ni wọn n fi kélé-òfin gbé Máàsi, tí wọn ó sì jù ú sí àtímólé nígbàkugbà tí ó bá ti kọ ohun tó lòdì sí ifẹ́ inú ìjọba sínú ìwé-ìròyìn àti àwọn ìwé àtìgbàdégbà. Ìgbà m̀íràn, wọn ó gba isẹ́ lówó rẹ̀ tàbí kí wọn ti ilé-isẹ́ àdání rẹ̀ pa. Lẹ́yìn ọ̀dún púpò tí itàpórógàn àti èdè-àiyedè lórí bí wọn se n pín ọ̀rọ̀-ìlú ni Máàsi pinnu láti se àkójọ̀pọ̀ gbogbo èrò, àbá àti ilòdìsí tó ti n kọ sínú àwọn ìwé-ìròyìn (newspapers) àti ìwé àtìgbàdégbà (periodical magazines) tirẹ̀ àti tí àwọn ẹ̀lòmírà̀n, tí ó sì sọ wọn di ìwé fún àwọn èyàn àwùjọ̀ láti kà. Àkójọ̀pọ̀ àwọn èrò Máàsi náà ló di tíọ̀rì tàbí ìlànà tí à n múlò láti se àgbéyèwò lítírẹ̀ṣọ̀ tàbí isẹ́-ọ̀nà tó bá ti dálé ọ̀rọ̀ agbanisíṣe, ìjọba àti àwọn ọ̀ṣiṣe. Ohun ló di ìlànà tàbí tíọ̀rì Máàsi láti ìgbà yẹn tí tí di à̀sìkò yìí tí ìlànà Máàsi si di ohun tó jẹ́ ká-rí-ayé lóníí.

(iii) Èrò̀ngbà àti Àfojú̀sùn Ìlànà Máàsi

Nínú èrò̀ngbà Máàsi, ó wóye pé orí ìpele méjì ní àwùjọ̀ dúró lé, dípò kí gbogbo àwùjọ̀ wà lórí ìpele kan-náà. Èyí tó túmọ̀ sí pé àwùjọ̀ pín sí méjì: Àwọn olówó/ọ̀lọ̀lá àti àwọn ọ̀ṣiṣe tàbí akúsẹ́. Ní èrò tí Máàsi, ipò kan náà tàbí ìpele kan-náà ló yẹ́ kí gbogbo ènìyàn àwùjọ̀ wà (a classless society). Ó tún wóye pé kò yẹ́ kí àparò kan ga ju àparò kan lọ níwò̀n ìgbà tó jẹ́ pé Ọ̀lọ̀run tó dá Ráábí Eléwé náà ló dá Ráábí Aláso. Gbogbo ohun tí Ọ̀lọ̀run dá fún àwùjọ̀ tàbí orílẹ̀ èdè, àjọni gbogbo wọn ni. Kì í se fún àwọn kan pátó (a common wealth).

Àfojú̀sùn rẹ̀ ni àwùjọ̀ ni pé ọ̀gbọ̀ọ̀gba ni àwọn èyàn àwùjọ̀ gbódò pín àwọn ǹhkan àlùmò̀nì tí ọ̀ba ọ̀kè fi jínkí àwùjọ̀, kì í se ohun tí àwọn kan má a kó m̀ora/fi bora, tí àwọn yòókù yòò sì wà ní ihò̀dò.

Máàsi nínú ìwòye rẹ̀ pín àwọn ènìyàn àwùjọ̀ sí méjì:

- (a) Àwọn Amúnisìn (The bourgeois)
- (b) Àwọn m̀èkúnnù (The plotelariat)

Àwọn amúnisìn ní àwọn olówó, ọ̀lọ̀lá, agbanisíṣe, àwọn olóko-òwò ǹlá-ǹlá, ilé-isẹ́ ǹlá-ǹlá abbl nígbà tí àwọn m̀èkúnnù jẹ́ àwọn ọ̀ṣiṣe, aláiní, àti tálákà; àwọn tó jẹ́ pé owó-ọ̀yà (owó-ọ̀sù nikan ni wọn gbẹ̀kẹ̀lé, bí wọn kò ṣiṣe wọn kò lè jẹun, àti pé owó táṣọ̀rẹ̀ ni wọn n gbà lósù, wọn n se isṣe erin, wọn n jẹ́ ijẹ́ ẹ̀lírí.

Máàsì tún wòyé pé àwọn amúnisìn mò pé owó àti oúnjẹ kí ẹmí má bó ni àwọn ń fún àwọn òṣìṣé, nítorí nàà wón a máa fi ọ̀rò-èsìn pàrọ̀wà fún àwọn m̀ẹ̀kúnnù pé Ọ̀lórún ló pe tiwón bẹ̀ẹ̀, kò dẹ sí ohun tí wón lè ẹ̀. Àti pé Ọ̀lórún ló tò wón sí ipò m̀ẹ̀kúnnù, pé bí wón bá tẹ̀pá m̀ọ̀ṣé, àwọn nàà lè rọ̀wọ̀ mú nítorí pé ọ̀mọ-ọ̀dọ̀ lónìí lè yípadà di ọ̀gá lóla. Èyí wà láti pàrọ̀wà fún wón láti máa ẹ̀ṣé sín ọ̀ga lọ bí akúra láìwèyìn. Ẹ̀ nítorí olówó ni Ọ̀lórún fi dá m̀ẹ̀kúnnù?

Ọ̀rò kan takókó nínú ọ̀kàn Máàsì. Ọ̀rò nàà ni ìyípadà tàbí Àyípadà (change). Nínú ìgbàgbọ̀ àwọn olówó/arénijẹ/amúnisìn, ìyípadà kò tùmò sí ohun rere tàbí ohun tó dára nítorí àwọn kò fẹ́ kí ìgbà dáadáa tí wón ń lò lówó kó yí padà. Sùgbón fún àwọn m̀ẹ̀kúnnù, ohun rere tàbí dáradára ni àyípadà jẹ́ fún wón nítorí wón yóò bó kúrò nínú ọ̀ṣì àti ìṣé. Èyí ló ẹ̀kùnfa ọ̀we yìí pé: *Ìyípadà tálákà/m̀ẹ̀kúnnù olówó/ọ̀lórò níí dà. Sùgbón ìyípadà ọ̀lórò, m̀ẹ̀kúnnù ni yóò dà.*

Èyí to parí nínú èròngbà àti àfojúsùn Máàsì ni erò pé ọ̀nà àbàyo kan ẹ̀so tó wà fún àwọn m̀ẹ̀kúnnù láti bó àjàgà ìṣé àti ìyà sílẹ̀ ní láti jà fún ìjàjàgbara/ò̀mìnira (emancipation)

4.3 Ìpín kẹ̀ta: Ìgbésẹ̀ tàbí Ìlànà Máàsì fún Ìjàjàgbara M̀ẹ̀kúnnù

(i) Àwọn Ìwé Lítíréṣọ̀ tó dálé Ìjàjàgbara tàbí Ìfẹ̀hónú hàn:

Àwọn nìyí:

1. *Ọ̀mọ̀ Olókun-Èsìn* (Ìtàn-à̀ròṣọ̀) – Adébayọ̀ Fálétí (1968)
2. *Baṣọ̀run Gáà* (Eré-Oníṣe) – Adébayọ̀ Fálétí (1972)
3. *Èfúnṣetán Aníwúrà* (Eré-Oníṣe) – Akínwùmí Ìṣọ̀lá (1970)
4. *Şaworo Ide* (Fîmù Àgbéléwò) – Akínwùmí Ìṣọ̀lá
5. *Agogo Èèwò* (Fîmù Àgbéléwò) Akínwùmí Ìṣọ̀lá
6. *Ìjà Ò̀mìnira* (Fîmù Àgbéléwò) Adé Afọ̀láyán (Adé Love)
7. *Réré Rún* (Eré Oníṣe) Ọ̀ládẹ̀jọ̀ Ọ̀kédìjì (1973)
8. *Iná Ràn* (Eré Oníṣe). Adéṣọ̀lá Olátéjù (2009).

Àkíyèsí: Akékòò gbòdò wá àwọn iwé lítírésò àti fîmù wònyí rí, kí wón sì kà wón. Bákán náà, wón gbòdò wo àwọn tó jé fîmù àgbéléwò nínú wón. Inú àwọn iwé yí ni a ó ti máa ẹ àfayò àpẹrẹ ohun tí ilànà/tíòrì máàsi dálé.

(ii) **Àwọn Ìgbésè Ìjàjàgbara Máàsi**

Kí àwọn m̀kúnnù tàbí òsìsè tó lè bó kúrò ní oko ẹrú, kí wón sì di òmìnira tàbí ẹni tí yòò ré kété kojá ọgbun nílá tó wà láàrín amúnisìn àti m̀kúnnù, wón ní láti gbé àwọn ìgbésè kan. Máàrùn-ún ni àwọn ìgbésè náà:

1. Ìgbésè Kìnní: Ìmọ̀pò ara ẹni (Self Consciousness)

Èyí ni pé m̀kúnnù kókó mọ ipo ara rẹ gégé bí èyí tí kò dára tó, àti pé iyà n jẹ òun gégé bí akúšèé àti m̀kúnnù. Bí àpẹrẹ, wo Àjàyí nínú *Omọ Olókùn-Esin*, Akínkúnmi nínú *Basòrun Gáà*; Ìtàwuyì nínú *Efúnsetán Aníwúra*: àti Ẹgbé Bínúkonú nínú *Iná Ràn*.

2. Ìgbésè Keji: Ìpinnu (Self Determination)

Léyìn tí m̀kúnnù bá ti mọ pé iyà n jẹ òun àti pé òun nílò òmìnira, ohun tó kàn fún un ni láti ẹ ìpinnu tó gbọ̀n-n-gbọ̀n lókan ara rẹ pé, dandan gbọ̀n ni fún òun láti já ara òun gbà lówó iyà; ẹ iyàtò wà láàrín ẹni tó n jìyà àti ẹni tí iyà n jẹ. Ẹni tí iyà n jẹ ló kókó máá n yó, tí yòò sì pinnu pé òun kò jìyà mọ, tí yòò sì gbé ìgbésè. Sùgbọ̀n ní ẹni tó jé pé iyà ló n jẹ é, irú ẹni bẹ̀ yòò máa jẹ iyà ọhun lọ ni tí tí iyà yòò fi jẹ é kú, tàbí jẹ é pa nítorí iyà kì í tètè yó, ó dí ìgbà tó ba sin ẹni tó n jìyà dé kòtò. Ìpinnu pé iyà tó gégé ló n ẹ̀kúnfà ìgbésè tó kàn, iyẹn iwáníkúnra. Wo inú àwọn iwé lítírésò tí a kà sílẹ̀ fún idánilẹ̀kòò fún àpẹrẹ fún ìgbésè yí.

(3) Ìgbésè Kẹta: Ìwáníkúnra (Ìwá-ẹni-kúnrà) (Collective Action)

Máàsi gbà nínú erò rẹ pé ìjàjàgbara tàbí ìjà òmìnira kò ẹ é nìkàn jà. Àwọn m̀kúnnù nílò láti kó ara wón jọ, kí wón wá ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ owó, oúnjẹ àdà, ìbọ̀n, àti ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ènìyàn tí wón yòò jọ jà ìjà òmìnira. Ẹ ànìkàn-rìn ló n jẹ ọ̀mọ ẹjò níyà, àgbájọ owó la fi n sọyà. Bákán náà ló sì jẹ pé ọ̀sùsù ọ̀wò ló ẹ e pa ẹ̀sinsín. Ibi yí, tàbí ka sọ pé àsìkò yí gàn-an ni àwọn m̀kúnnù nílò irànlowó àwọn alàgbà, olówó àti ọ̀lọ̀rò tí yòò ràn wón lówó, yàtò sí àwọn akin ẹgbé wón àti ènìyàn m̀íràn tí wón yòò jọ pawópò ja ìjà náà.

(4) **Ìgbésè kẹrin: Ìfẹhónú-hàn (Protest)**

Ní ìgbésè kẹrin yíí ni Máàsi ti sọ pé wàhálà ti bèrè fún àwọn arẹ̀nìjẹ̀ tàbí amúnisin. Ìgbésè kẹrin sí ìkẹta le máa lọ lábẹ̀nú láì hàn sí ìta, sùgbón ìgbésè kẹrin ni wàhálà ti fojú hàn sóde. Ní àsikò yíí ní iwóde ìta gbangba, orin ọ̀tẹ̀, orin ibínú àti èèbú, àkọ̀lẹ̀ orí pátákó, àkọ̀lẹ̀ àlálẹ̀mógiri àti àlẹ̀-mọ̀-ara ọkọ̀ abbl yóò gbòde kan. Àwọn amúnisin yóò sì ti mò dájú pé wàhálà àti ijàngbón ti dé. Ní ìgbésè yíí, ó ẹ̀ ẹ̀ kí àwọn aláṣe (amúnisin) ké sí àwọn ọ̀sìṣẹ̀/ṁẹ̀kúnnù kí wọn sì tù wọn lójú. Sùgbón tí ẹ̀yí kò bá ẹ̀sẹ̀, a jẹ̀ pé ìfẹhónúhàn yóò tẹ̀sìwájú, yóò sì paradà di ìgbésè karùn-ún, ẹ̀yí tí ẹ̀ ẹ̀ ikọ̀lura. Wo ìgbésè yíí gégé bí o ti ẹ̀ jẹyọ̀ nínú àwọn iwé lítírẹ̀ṣọ̀ tí a kà sílẹ̀.

(5) **Ìgbésè Karùn-ún: Ìkọ̀lura (Conflict)**

Ìgbésè karùn-ún yíí ní ìgbésè tó gbèyìn nínú ilàna ìjà òmìnira. Ní ìgbésè yíí ni Máàsi sọ pé ìjà òmìnira ti dé ojú kókó. Àwọn ṁẹ̀kúnnù kò sì n bikítà kí ẹ̀mí wọn bó lórí akitiyan ìfẹhónú-hàn wọn. Àwọn amúnisin bèrù ikú tàbí ipalara fún ara wọn tàbí ẹ̀bí wọn nítorí ìdí ẹ̀yí ni wọn fi máa n ju awà sílẹ̀ tí wọn yóò sì máa wa ọ̀nà tí àwọn ṁẹ̀kúnnù yóò fi fowó wónú. Yálà kí wọn dáhùn láti ẹ̀ ohun tí àwọn ṁẹ̀kúnnù n fẹ̀ tàbí kí wọn jọ tọ̀wọ̀ bó iwé àdéhùn.

Bí a bá wo inú àwọn iwé lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá tí a kà sílẹ̀, a ó ẹ̀kíyèsí wònyí; nínú:

1. **Omọ Olókùn-eEṣin**; ìjà àti rògbòdìyàn bé sílẹ̀ láàrin àwọn ajàjàgbara à ti àwọn ijòyè/aláṣe ilú. Ẹ̀mí sòfò lètùn-ún –lòsì, kí ìjà tó parí ,tí wọn sì fi pẹ̀lẹ̀-pùtù yanjú ẹ̀. Àwọn ṁẹ̀kúnnù/ará ilú gba òmìnira. Wón sì bó lóko ẹ̀rú àti igbà sísin.
2. **Başòrun Gáà**: ìjàjàgbara láàrin Akínkúnmi àti Gáà foríṣánpón. Sùgbón ìjà láàrin Oba Adégoólú àti Gáà yorí sí rere nítorí wọn ẹ̀gun Gáà bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ìjàjàgbara ẹ̀hònú ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù ni.
3. **Efúnṣetán Aníwúrà**: ìjàjàgbara Ìtawuyì pẹ̀lú Ìyálóde forí ṣánpón nítorí pé ẹ̀mí rẹ̀ bó lé e lórí, sùgbón ìjàjàgbara láàrin Ìyálóde Efúnṣetán àti Látòósà foríṣánpón nítorí pé àwọn ẹ̀rú Ìyálóde nìkan ló gba òmìnira, kì í ẹ̀ gbogbo ẹ̀rú; ẹ̀hònú ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù ni.

4. ***Şaworo-ide àti Agogo-èèwò***: Nínú fîmù àgbéléwò méjèèjì, ìjàjàgbara tòótó ló wáyé torí pé wòn ja àjàyè àti àjàşégun.Àwọn ará ilú gba òmìnira, wòn sì bó lówó àjàgà ìmúnisìn.
5. ***Réré Rún***: ìjàjàgbara forişánpón nítori pé àwọn òşìşè kò rí ètò kankan gbà, bèè ni èmí bó lé e lórí, tí Láwúwo tó jẹ ọgá àwọn òşìşè sì tún ya wèrè.
6. ***Iná Ràn***: ìjàjàgbara tòòtò, tó sì tún yorí sí rere ló şelè nínú *Iná Ràn*. Ní tòòtò ni wàhàlà pò,tí èmi sònù ni igun méjèèjì, àmọ Egbè àwọn Àgbè (Bínúkonú) ja àjàyè nítori wó rí ohun tí wòn ja fún gbà lówó Ìjòba.

iii. **Èhónú Èlèwù-ètù (Indigo-dye-Revolution)**

Ohun tó jẹ èrè ìfèhónú-hàn fún àwọn mèkúnnù ni kí ọwọ wọn tẹ ohun tí wọn n fẹ; kí owó oşù àti àjemónú pèlú ohun amáyé-derùn pò sí fún wọn. Bí ìfèhónú-hàn bá yorí sí èyí, ohun tí èyí túmò sí ni àşeyorí. Ìfèhónú-hàn oríşì méjì ló wà. Èkíní ni Ìfèhónú-hàn tòótó/gidi tàbí tààrà. Èyí ni Ìfèhónú-hàn tàbí ìjàjàgbara láàrin àwọn mèkúnnù àti àwọn olówó (Amúnisìn). A rí àpeşere irú ìjàjàgbara gidi yí nínú ìwé *Omọ Olókùn-Eşin, Iná Ràn*,fîmù *Şaworo-Ide, Ìjà Ominira* àti *Agogo-èèwò*. Oríşì ìfèhónú-hàn keji ni Ìfèhónú-hàn èlèwù-ètù. Irúfè Ìfèhónúhàn yí ni ìjàjàgbara láàrín mèkúnnù sí mèkúnnù, ilé ọlá-sí-ilé-ọlá tàbí amúnisìn sí amúnisìn. Irú ìjàjàgbara yí máa n wáyé nígbà tí àwọn amúnisìn tàbí ilé ọlá méjì bádojú ìjà kọ arawọn.Àsìkò yí ni ìfiga-gbága máa n wáyé kí ilé-ọlá tàbí amúnisìn tí wòn n yàn jẹ lè ní àlàáfíà.Èhónú èlèwù-ètù ló wáyé nínú ìwé lítírèşò wònyí fún àwọn idí tí a sọ wònyí:

- Ìkọlura Akínkúnmi àti Başorun Gáà (Ìjàjàgbara èlèyọ ènì kan. Ó forí/şánpón).
- Ìkọlura Başorun Gáà àti Oba Adégoolu (Ìjàjàgbara èhónú èlèwù-ètù-ó yorí sí rere)
- Ìkọlura àwọn Òşìşè àti Ìjòyè (*Réré Rún*) Ìjà òmìnira gidi. Ó forí şánpón .
- Ìkọlura àwọn mèkúnnù àti Aláàfin (*Omọ-Olókùn-Eşin*) Ìjà òmìnira gidi.Ó yorí sí rere.
- Ìkọlura Egbè Bínúkonú (Àgbékòyà) *Iná Rán* Ìjà òmìnira gidi. Ó yorí sí rere.
- Ìkọlura Ìtawuyi àti Ìyálóde *Efúnşetan* (Ìjà òmìnira èlèyọ èyàn kan. Ó forí şánpón).

- Ìkọlura Èfúnṣetán àti Látòòsà (*Èfúnṣetán Aníwúra*) Ìjà èhónú ẹlẹwù ẹtù. Ó forí sánpón nítorí ìjà ilé ọlá méjì ní, àwọn ẹrú Èfúnṣetán nikan ló gba idándè/òmìnira. Àwọn ẹrú ìjòyè yòókù n kọ?Wọn kò gba òmìnira. A tún lè sàpèjúwe ìjàgbara yí gégé bí ẹyí tó ní àṣeyọrí ààbò.

4.4. **Ìpín Kẹrin: Ànfàní àti Àléébù**

(1) **Ànfàní**

Ànfàní tíọ̀rì Máàsì nìwònyí.

- (i) Ó ran lámèyítọ̀ lówọ̀ láti mọ̀ ipò tí àwùjọ̀ wà, pàápàá jùlọ̀ iye ìsọ̀rì tí a lè pín irú àwùjọ̀ Nàìjíríà sí; bì àpẹ̀ẹ̀, a lè pín àwùjọ̀ Nàìjíríà sí ìpele m̀eta báyí:
 - (b) Ìpele òkè (Àwọn Agbanisíṣẹ̀/Ọ̀gá Ilé -isẹ̀)
 - (b).Ìpele àarin (Àwọn Kò là-kò ṣagbe)
 - (d) Ìpele isàlẹ̀ (Àwọn M̀ekúnnù).
- (ii) O fi ilànà tí àwọn m̀ekúnnù lè gbà dé ipò òkè láti ipò isàlẹ̀.
- (iii) Ó tú àṣírí àwọn olówó, ọ̀ba/ìjòyè àti gbogbo àmúnisìn pé a-fẹ̀-ká-jẹ̀ má-fẹ́é – ká-yó ni wón.
- (iv) Ó kọ̀ àwọn m̀ekúnnù ní ogbỌ̀N àti ọ̀nà àbáyọ̀ láti bórí isoro isẹ̀ àti òsì.
- (v) Àmúlò ilànà lè mú àwùjọ̀ tèsíwájú nínú ọ̀rọ̀-ajé, ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú àti isẹ̀jọ̀ba.

(2) **Àléébù**

- (i) Tíọ̀rì yí s̀doro ní mímulò nítorí kò sí àwùjọ̀ náà lágbàáyé tí àparò kan kò ti ga ju ọ̀kan lọ.
- (ii) Àmúlò tíọ̀rì náà lè fa rúkèrúddò àwùjọ̀ nípa s̀ṣṣe okùnfà ìyanṣelòdì àti ifèhónúhàn ní gbogbo ìgbà, dípò s̀ṣṣe ipàdẹ̀ àlàáfíà láti yanjú aawò ní itùnbí-ìnbí. Àpẹ̀ẹ̀ aawò kan ni ìyanṣe-lòdì *ASUU*, *NASU*, *SANU* àti ẹgbé àwọn ọ̀ṣìṣe ní Yunifásítì àti ibòmíràn.

- (iii) Kí í ẹ̀ gbogbo àwùjọ ní tíọ̀rì yíí le fi gbogbo ara síṣẹ́ fún. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ìpele méjì: ìpele ìsàlẹ̀ àti ìpele òkè ni ilẹ̀ Jámánì pín sí, ẹ̀gbẹ̀n ní Nìgèríà ìpele méta tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ ni a le pín àwùjọ sí ní Nàìjíríà.

5.0 Ìṣòníṣókí .

- (i) Ní módù karùn-ún yíí, a ṣàlàyé tíọ̀rì Máà̀sì gégé bí ilànà tí lámèyító lè ló láti fi ẹ̀ ìtòpinpin lítírẹ̀ṣọ̀/ìṣẹ́-ọ̀nà tó jẹ́ mó ìjàjàgbara ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, ọ̀rọ̀ ajé àti àwùjọ ọ̀mọ̀nìyàn.
- (ii) Ilẹ̀ Jámánì ni tíọ̀rì náà ti hù dídè, àwọn agbáterù rẹ̀ ni Máà̀sì (Karl Marx) àti ọ̀rẹ̀ rẹ̀ Friedrich Engels.
- (iii) Lára èrò̀ngbà àti àfojúsùn tíọ̀rì yíí ni pé gbogbo èyàn ló yẹ kó jẹ́ alájoṣin, àwọn èrò̀jà àti ọ̀rọ̀ ilẹ̀ tí Ọ̀lórùn fi fún wọn, àparò kan kò gbọ̀dọ̀ ga ju ọ̀kan lọ abbl.
- (iv) Pípín ènìyàn àwùjọ sí méjì-àwọn amúnisìn àti àwọn m̀ẹ̀kúnnù.
- (v) Ìgbésẹ̀ m̀arùn-ún fún ìjàjàgbara kí m̀ẹ̀kúnnù tó lè gòkè odò rékoj́á sí ọ̀dò àwọn ọ̀lólá.
- (vi) A tọ̀ka sí àwọn ìwé tí ó gbọ̀dọ̀ ká àti f̀f̀m̀ù ti o gbọ̀dọ̀ wò.

Àwọn ni Ọ̀mọ̀ *Olókùn-Eṣin*, *Efúnṣetán Aníwùrà*, *Baṣọ̀run Gáà*, *Réré Rún*, *Iná Ràn* àti f̀f̀m̀ù àgbéléwò bí Ẹ̀woro-ide, Ìjà òmìnira àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

6.0 Iṣẹ́ Síṣe

Ìbèèrè:

- (1a) Pèlú àpẹ̀rẹ̀, Kín ni èhónú ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù.
- (b) Ṣàlàyé èhónú ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù nínú lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá.
- (2) Ṣàlàyé ire àti Ibi tó wà nínú ẹ̀ṣààmúlò tíọ̀rì Máà̀sì fún ìtúpale lítírẹ̀ṣọ̀.
- (3) Ẹ̀ atótónu lórí èrò̀ngbà àti àfojúsùn tíọ̀rì máà̀sì fún lítírẹ̀ṣọ̀.
- (4) Pèlú àpẹ̀rẹ̀, ṣàlàyé kíkún lórí àwọn ìgbésẹ̀ tíọ̀rì Máà̀sì fún ìtòpinpin lítírẹ̀ṣọ̀.

- (5a) Dárúkọ àwọn òpó tàbí ilànà tí tíọ̀rì Máàsì gbé kalẹ̀ fún ijàjàgbàrà,
- (b) Fi ojú ìgbésẹ̀ náà ẹ̀se ìtọ̀pinpin àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ àti ẹ̀dà-ìtàn tó wà nínú ọ̀kan nínú ìwé lítírésọ̀ tí a yẹ̀wò nínú ẹ̀kọ̀ yìí.
- (6) Fi ojú tíọ̀rì Máàsì wò ìṣẹ̀lẹ̀ àti ẹ̀dà-ìtàn tó wà nínú ọ̀kan nínú fìfimù àgbélèwò wònyí: (i) *Şaworo-Ide* (ii) *Ìjà Òmìnira* iii. *Agogo Èèwò*

7.0 Ìwé Ìtókasi

Fálétí, Adébáyò (1972). *Basòrun Gáà*. Ìbàdàn: Oníḃon-oje Press.

Ìṣòlá, Akínwùmí (1970). *Efúnṣetán Aníwúrà*, Ìbàdàn: OUP.

Òkédíjì, Ọ̀ládẹ̀jọ (1973). *Réré Rún*, Ìbàdàn: Oníḃon-Oje Press.

Ọ̀lábòdẹ̀, Afọ̀lábí (1981). *The Semantic Basis of Metaphors and Related Tropes in Yorùbá*. Ph.D Thesis, University of Ìbàdàn.

Ọ̀lábòdẹ̀, Afọ̀lábí (1991). *Ìṣé Lámèyító àti Ìṣé-Ọ̀nà Aláwòmó Lítírésọ̀*. 2nd Seminar in Honour of J.S. Odujinrin, April 4-6, Ọ̀gun State University, Àgọ̀-Ìwòyè.

Ọ̀látẹ̀jú, Adéṣọ̀lá, (2009), *Iná Ràn*. Ibadan: Martoy Books.

Ọ̀látẹ̀jú, Adéṣọ̀lá (2016). *Language and Style [-listics] in Literary and Routine Communication: The Yorùbá Example*. Inaugural Lecture Series, University of Ibadan,

MÓDÙ KẸFÀ: ÀWỌN TÍỌRÌ ÀTI ÌLÀNÀ MÌIRÀN III: TÍỌRÌ ÌŞĚGBÈFÁBO [FEMINISM]

1.0 Ifààrà

Ohun tí ìdánìlẹ̀kọ́ dálé ní módù yí ni tíọ̀rì tó jẹ̀ mọ́ ọ̀rọ̀ abo tàbí ọ̀rọ̀ obìnrin. Ìwọ̀ yóò kà nípa ohun tí tíọ̀rì yí tùmọ̀ sí, kín ló sọ nípa obìnrin àti ìhà tí àwọ̀n obìnrin, èsìn, àşà àwùjọ̀ àti àwọ̀n ènìyàn mìíràn kọ̀ sí ọ̀rọ̀ abo tàbí obìnrin.

2.0 Èrò̀ngbà àti Àfọ̀júsùn

Èrò̀ngbà wa ni módù yí ni látí jẹ́ kí o mọ́ nípa tíọ̀rì ifọ̀jú-abo-wò lítírésò, èyí tí a tún mọ́ sí tíọ̀rì tàbí ìlànà ìşègbè-fábo, kí o sì lè şe àmúlò tíọ̀rì yí fún ìtupalẹ̀ lítírésò. Gégé bí àfọ̀júsùn, léyìn tí o bá ti ka èkọ̀ tó wà ní abẹ̀ módù yí tán, ìwọ̀ yóò mọ̀ nńkan wọ̀nyí.

- (1) Àgbé̀nde tàbí ìtàn ìdàgbàsókè tíọ̀rì yí.
- (2) Ohun tí tíọ̀rì ìşègbèfábo tùmọ̀ sí.
- (3) Ohun tí tíọ̀rì yí sọ nípa àwọ̀n obìnrin ní pàtó.
- (4) Èrò̀ngbà àti àfọ̀júsùn àwọ̀n agbáterù tíọ̀rì yí.
- (5) Àńfàní tàbí ìwúlò, pẹ̀lú àlẹ́bù tíọ̀rì yí fún ìtọ̀pinpin lítírésò tàbí ìşẹ̀-ọ̀nà.

3.0 Ìbèèrè Ìşàájú

- (1) Kín ni tíọ̀rì ìşègbèfábo já sí tàbí tùmọ̀ sí.
- (2) Ní èrò̀ tìrẹ̀, kín ní a bá má a pè tíọ̀rì yí; Ìşègbèfábo tàbí Ìşètófábo?
- (3) Kín ló fi sáábá, tàbí tó şe okùnfà ìgbédìde tíọ̀rì yí?
- (4) Şàlàyé ohun tó jẹ̀ ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀, àfọ̀júsùn tàbí ohun tó jẹ̀ tíọ̀rì yí lógún?
- (5) Şàlàyé ire àti ibi tí tíọ̀rì yí lè ní fún ìtupalẹ̀ lítírésò

4.0 Ìdánilékòp

4.1 Ìpín kìiní: Kín ni Tíòrì Ìṣègbèfábo (*Feminism*)?

(i) *Kín ni Ìṣègbèfábo?*

Tíòrì yìí jé èyí tó n sọ nípa ẹ̀tọ́ tó yẹ kí àwọn obìnrin (abo) ní yálà lábẹ̀ òfin, àṣà, ẹ̀sìn àti láàrín àwùjọ̀ sùgbọ̀n tí a fi dùn wọ̀n. Àwọn ọ̀kùnrin ní ànfààní ẹ̀to òmìnira ìgbáyé-gbádùn àti ìwáyé-wà-lálàáfíà tó pọ̀ ju tí àwọn obìnrin lọ.

(ii) *Kín ni Ìṣègbèfábo?*

Ìṣègbèfábo túmọ̀ sí ìpolongo àti pípariwo ìyà tí a fi níjẹ̀ àwọn obìnrin nípa títe ẹ̀tọ́ wọ̀n lójú mọ̀lẹ̀ ní ọ̀nà àtikó wọ̀n yọ̀ labẹ̀ àjàgà tí wọ̀n wà. Nítorí ìdí èyí, tíòrì yìí wà fún ìjàjàgbara àwọn obìnrin kúrò nínú ìdè tí ẹ̀sìn, àṣà, òfin àti àwùjọ̀ fi dè wọ̀n mọ̀lẹ̀ kí wọ̀n sì ní ẹ̀tọ́ àti ànfàní kan-nàà pèlú àwọn ọ̀kùnrin tó jé ẹ̀lẹ̀gbẹ̀ wọ̀n.

(iii) *Tíòrì Ìṣègbèfábo ni ká pè é tàbí Ìṣètọ́fábo?*

Nínú àròjinlẹ̀ wọ̀n, àwọn asíwájú, onímọ̀ àti agbàterù tíòrì yìí kò fi ara mó kí a pe tíòrì yìí ní “Ìṣègbèfábo” nítorí àwọn kò sọ pé kí wọ̀n ẹ̀gbẹ̀ fún wọ̀n, tàbí kí wọ̀n ẹ̀ ojúṣàjú fún wọ̀n bí kò ẹ̀ pé kí wọ̀n ẹ̀ ẹ̀tọ́ gégé bí ó ti tọ̀ àti bí o ti ẹ̀ yé fún wọ̀n gégé bí ẹ̀dà ènìyàn, yálà lábẹ̀ òfin tàbí ní àwùjọ̀.

(iv) *Kín ni Tíòrì Ìṣègbèfábo/Ìṣètọ́fábo n fẹ̀ gan-an?*

Àwọn agbàterù tíòrì yìí wòye pé ipò èyín ní àṣà, ẹ̀sìn, òfin àti àwùjọ̀ to àwọn obìnrin sí, èyí tí kò jé kí wọ̀n lè rọ̀wómú nínú ohun gbogbo yálà ipò nínú iṣẹ̀ ìjọba, ipò láàrín ìlú tàbí nínú ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, ẹ̀tò ọ̀rọ̀-ajé, ọ̀rọ̀ ìṣàkoso ìlú abbl. Nítorí ìdí èyí, wọ̀n n pariwo, wọ̀n sì n fẹ̀ òfin ‘*pín-in-re, là-á-rè, iyen pé kí wọ̀n wà ní ipò dọ̀gba-n-dọ̀gba pèlú àwọn ọ̀kùnrin nínú ohun gbogbo (equality of right with their men counterparts)*’.

4.2 Ìpín kejì: Ìtàn Ìdàgbàsókè tàbí Àgbèndè Tíòrì Ìṣègbèfábo

- (i) Àwọn ilú òkèrè, ní ilẹ̀ àwọn Òyìnbó aláwò-funfun ni tíòrì yìí ti hù jáde (bèrè) ṣùgbón o ti di tíòrì tó gbajú-gbajà ká-rí-ayé bá yìí.
- (ii) Àwọn obìnrin ni agbáterù tíòrì yìí. Ohun tó si ṣe okùnfà rẹ̀ ni pé wọn rì í pé àwọn ọkùnrin ní rẹ̀ àwọn jẹ nípá tí tẹ̀ ẹ̀to wọn lójú mólẹ̀ nípá yíyọ ọwọ̀ kílàńkó wọn kúrò nínú ọ̀rọ̀ àwùjọ, ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, iṣẹ̀ ìjọba àti àwọn ipò pàtàkì-pàtàkì mìíràn tó rọ̀ mọ́ ṣíṣe àkóso ilú àti àwùjọ. Wọn lòdì sí ìwònyí nítorí ìgbàgbọ̀ wọn pé “*bí a tí ṣe bí ẹ̀rú ni a bí ọmọ*”.
- (iii) Lára ẹ̀tọ̀ ti wọn fi dun obìnrin nìwònyí:
- Iṣẹ̀ ọúnjẹ wíwá àti itójú ilé, ọmọ̀ àti ọkọ̀ ni wọn wà fún. Nítorí náà, wọn kò lè ṣíṣẹ̀.
 - Wọn kò ní ànfààní láti lọ ilé-ìwé tàbí dá sí ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú.
 - Wọn kò lè dìbò fún ènìyàn tàbí kí àwọn náà gbé àpótí ìbò ká dìbò fún wọn.
 - Wọn kò ní ẹ̀tọ̀ láti kó dúkiá jọ tàbí dá sí ọ̀rọ̀ àkóso (ní ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì).
 - Wọn kò gbọ̀dọ̀ sí ojú wọn sílẹ̀ ní gbangba, ní ayé ìgbà náà, láì ló ìbòjù ní ilẹ̀ Faransé, wọn kò gbọ̀dọ̀ wa ọkọ̀ ní Sáúdí Arabia, Ọkùnrin (ọkọ̀) ní ànfààní láti fa ìyàwó rẹ̀ tà bọ ba wù ú ní Ilẹ̀ Jámáńì ní ayé ìgbà tí à níwí yìí. abbl.
- (iv) Ní ọdún 1872, wọn fi òfin mú arábirin kan tí orúkọ rẹ̀ ní jẹ. Susan B. Anthony ní ilú New York ní orílẹ̀-èdè America, nítorí pé ó díbò ní àsìkò ìdìbò. Wọn kókọ̀ tì í mólẹ̀, kí wọn tó dájọ̀ ẹ̀wọn fún un.
- (v) Àwọn tó gbà, láti fún àwọn obìnrin ní ẹ̀tọ̀ tó yẹ kò pọ̀ rárá. Ṣùgbón àwọn alátako pọ̀ jaburata nítorí wọn lérò pé ẹnu kò ní ká àwọn obìnrin bí wọn bá ni irú ẹ̀tọ̀ tí àwọn ọkùnrin ní tàbí tí a fi wọn sí ipò àtátà. Kódà, wọn bèrù pé ọgbón tí àwọn obìnrin tún lè tayo tí ọkùnrin. Àwọn ìfẹ̀tọ̀-ẹ̀ni-dun ni bí àwọn tí a kà sílẹ̀ yìí ló fa sábabí ìgbédide tíòrì yìí fún jíjà fún ẹ̀tọ̀ àwọn obìnrin.

4.3 Ìpín Kẹta: Ìṣègbèfábo Lóde-Òní

Bí ọdún ẹ̀ ń gori ọdún ni akitiyan àwọn obìnrin ń gbópọ̀n sí i látàrí pé wọn fé kí ìreje ọ̀kúnrin sí obìnrin dín kú, kí àwọn obìnrin náà lè rọ̀wọ̀mú lówùjọ. Ní ọdún 1792, wọn gbé ìwé kan jáde èyití Mary Wollstonecraft kọ̀ pẹ̀lú àkọ̀lé. A Vindication of the Rights of Women (1792). Ìṣètọ̀ fún àwọn obìnrin/abo ìwé yí ló fihàn gbangba, tó sì tẹ̀nu mọ̀ ọ̀n pé ohun tí kò bójú mu ni láti rò tàbí máa sọ̀ pé ohun ààlò àti ìtura ọ̀kúnrin nńkan ni obìnrin wà fún (Women exist to please men). Lẹ̀yìn tó fi ìlòdì hàn sí èrò yí, ìwé náà tún tẹ̀nu mọ̀ ọ̀n pé kí a fún àwọn obìnrin ni irú ètọ̀ àti ààyè tí a fún àwọn ọ̀kúnrin ni àwùjọ, pàápàá lóri ọ̀rò èkọ̀, ìṣẹ̀ ọ̀fíṣì, ọ̀rò-ajé, ọ̀rò ọ̀ṣẹ̀lú abbl.

Ànfàní Tíọ̀rì Yí

Lóde òní, àwọn obìnrin ti jagun àjàyè, wọn ti jáwé olúborí, nítorí pé kò sí ohun ti obìnrin fé láti ẹ̀ tàbí láti dè tí kò ẹ̀ ẹ̀ fún un.

Ní ikádíí, ó yẹ ká sọ̀ pé oríṣiríṣi tàbí ẹ̀ya tíọ̀rì yí ló wà. Mẹ̀ta péré tó ẹ̀ pàtàkì jùlọ̀ ni a ó sọ̀ nípa wọn. Èkíní ni Ìṣègbèfábo onílà̀nà-wo-n-koko (ìyẹn- aláìgba gbèfè- Radical Feminism), èyí tí ó fé gbogbo ètọ̀ obìnrin ní àkótán. Ìkejì ní Ìṣègbèfábo tí kò ní ìlànà ìwonkoko nínú (ìyẹn, onílànà –gbè -fèliberal feminism), èyí tó fi ààyè sílẹ̀ fún àwọn ọ̀kúnrin láti jẹ̀ Ànfààní/Ìwúlò Tíọ̀rì Olórí. Ìkẹta ni Tiwa-ni-tiwa (Tiwanism) yí, èyí tó gbilẹ̀ ní Ilẹ̀ Áfríkà.

- (i) Tíọ̀rì yí ló jẹ̀ ká mọ̀ ní àmọ̀dájú oríṣi ìyà tí a fi ń jẹ̀ obìnrin àti ètọ̀ tí a fi dùu wọn.
- (ii) Tíọ̀rì yí fihàn bákan náà àwọn ọ̀nà tàbí ìlànà tó wà nílẹ̀ tí à ń gbà láti fi ètọ̀ obìnrin/abo dùn wọn. Díẹ̀ lára àwọn ìlànà náà ni ẹ̀sìn, àṣà, àwùjọ abbl tó gbé ipò orí fún ọ̀kúnrin, tó sì fi ipò ẹ̀yìn fún obìnrin.
- (iii) Ó ti ẹ̀ ẹ̀ fún obìnrin lóde-òní láti lọ̀ ilé-ìwé (kàwé), ẹ̀ ẹ̀, ẹ̀ okòwò, dá ilé-ìṣẹ̀ sílẹ̀, ẹ̀ ẹ̀ amòfin, adájọ̀, olùṣirò-owó, di olùkọ̀ tàbí Ọ̀jògbón àti irufe àwọn ìṣẹ̀ mǐràn tó jẹ̀ pé ọ̀kúnrin nńkan ló ń ẹ̀ wọ̀; tàbí ipò tó jẹ̀ pé ọ̀kúnrin nńkan ló ń wà nńbè.
- (iv) Tíọ̀rì yí ti fi hàn pé obìnrin kò wà fún ìṣẹ̀ ilé àti ìgbáyé-gbádùn ọ̀kúnrin nńkan. Olùràn-lówó ni wọn jẹ̀ fún ara wọn.

- (v) Ó ti yé gbogbo èèyàn lóde-òní pé bí a ẹ́ bí ẹ́rú ni a bí ọmọ; ìbí kò ju ìbí, b́akan náà ni ọmọ ẹ́ ẹ́rú-kò sí ìyàtò láàrín pé ọmọ jẹ́ akọ tàbí abo, lóde òní nítorí pé bí a bá fun wọ́n ní ẹ́tọ̀ àlámójútó tó rí b́akan-náà, àwọ́n méjèjèjì náà lọmọ.

Àléébù Tíọ̀rì yìí

Tíọ̀rì yìí ti mú kí àsilò àti àşejù bá ìgbésí ayé àwọ́n obìnrin eyí tó mú àkóbá ñlá bá àwùjọ. Àpeere ẹ́şẹ̀lẹ̀ wọ́nyí ní àwùjọ lo fi ẹ̀yí hàn;

- (i) Obìnrin ní ànfààní láyé òde òní láti ní/fẹ́ ọkọ̀ tàbí kó má ní/fẹ́.
- (ii) Obìnrin ni ànfààní/ẹ́tọ̀ láti bí ọmọ̀ tàbí kí ó má bíí.
- (iii) Ìgbéyàwó lè wáyé láàrín akọ-sí-akọ̀ tàbí abo-sí-abo láyé òde-òní, ẹ̀yí tí kò wáyé rí nítorí kò bá àşà Yorùbá mu.
- (iv) Obìnrin lè fi ara rẹ̀ sílẹ̀ láti lóyún tàbí kí ó wà nínú ìgbéyàwó láì ní oyún nípa lílo òògun adena-oyún (contraceptives).
- (v) Obìnrin ní ẹ́tọ̀ láti dúró nínú ìgbéyàwó tàbí kí ó jáwèé ìkòşilẹ̀ bí ó bá wù ú.

ÀKÍYÈSÍ

- i. Pẹ̀lu òmìnira tí tíọ̀rì yìí fún àwọ́n obìnrin, àti agbára ìfaga-gbága tí àwọ́n obìnrin ní pẹ̀lú àwọ́n ọkùnrin; àsilò òmìnira yìí, pẹ̀lu ìwà tani-yòò- mú-mi ló wọ́pọ̀ láàrín àwọ́n obìnrin aláwọ̀ funfun.
- ii. Ní àwùjọ àwọ́n Ọ̀yìnbo aláwọ̀- funfun ni tíọ̀rì yìí kò ti ní àlálà, ní ibi tí ó fejú dé. Ìdí nìyí tí oríşiríşì ìwà pálapàla fi kún ọwọ̀ àwọ́n obìnrin tí kò sù sí ẹ̀ni tó lè dá wọ́n lẹ̀kun. Şùgbọ́n láàrín àwọ́n obìnrin aláwọ̀- dúdú ni ilẹ̀ Áfíríkà, àwọ́n kò fi bẹ̀ẹ̀ gba wèrè-mésìn. Ẹ̀yí ló ẹ́ okùnfà ẹ̀yà tíọ̀rì ẹ́şẹ̀gbẹ̀fábo/ẹ́şẹ̀tọ̀fábo tí wọ́n pè ní *TIWANISM* (Tiwa-ni-tiwa) tí amẹ̀nubà ní aipé yìí. Ohun tí Ẹ́şẹ̀gbẹ̀fábo Tiwa-ni-tiwa dúró fún nìwọ́nyí:
 - (i) Wọ́n gbà pé ọkọ̀ ni olórí aya.
 - (ii) Wọ́n fara mọ̀ ìgbéyàwó láàrín ọkọ̀ àti abo nìkan.
 - (iii) Wọ́n gbà pé kí ọkọ̀ àti aya máa gbé pọ̀ ní ìrẹ̀pọ̀

- (iv) Wọn gbà pé ọmọ ẹ̀ kókó nínú ìgbéyàwó.
- (v) Wọn gbà pé ìgbéyàwó kì í ẹ̀ láàrín. ọ̀kúnrin àti obìnrin tí wọn fẹ́ ara wọn nìkan bíkòşe láàrín ẹ̀bí méjèjì, (ẹ̀bí ọ̀kọ àti ẹ̀bí ìyàwó).

5.0 Ìṣòníşókí

Nínú ìdánilékòó tó wà ní módù yìí, ó ti kà nípa ǹkan wònyí:

- (i) Ohun tí tíọ̀rì ìşègbèfábo dálé tàbí tùmò sí,
- (ii) Ipò tí àşà, ẹ̀sìn àti àwùjọ fi àwọn obìnrin sí.
- (iii) Ìtàn àti ìdàgbàsókè tíọ̀rì yìí gégé bí ẹ̀yí tó bẹ̀rẹ̀ tàbí hù jáde ni ilẹ̀ òkèèrè ti àwọn aláwò-funfun, şùgbón tó ti di kárí-ayé báyií.
- (iv) Kókó tàbí àfojúsùn tíọ̀rì yìí gégé bí ẹ̀yí tó lánà àtunşe fún ipò-ẹ̀yìn, àìdógba àti ifètò-ẹ̀ni-dunni tí àwọn obìnrin ti ǹl̀à kojá fún ọ̀pòlọ̀pò ọ̀dún, şùgbón tí tíọ̀rì ìjàjàgbara àwọn obìnrin yìí ǹ wá ojútùú tàbí àtúnşe sí.
- (v) Ní pàtàkì jùlọ, tíọ̀rì yìí tẹnu mó àǹfàní àti ẹ̀tò kan-nàà fún akọ àti abo nínú ohun gbogbo ní àwùjọ ọ̀mòniyàn.
- (vi) O kà nípa kìn ni kí a ti pe tíọ̀rì yìí; *Ìşègbèfábo ni tàbí Ìşètófábo?* Àwọn obìnrin sọ pé àwọn kò bẹ̀bẹ̀ tàbí dířẹ̀bẹ̀, ohun tí àwọn ǹ fẹ́ ni ẹ̀tò kan-nàà pèlú akọ.
- (vii) Ní ìparí ìdánilékòó, a pe àkíyèsí rẹ̀ sí oríşì ẹ̀yà ìşègbèfábo/ìşètófábo méjì: Ìşègbèfábo tí kò ní ìwonkoko nínú (ìyẹn, Onígbèfẹ́ - Liberal Feminism) àti Ìşègbèfábo Onílànà-wonkoko (ìyẹn, Aláìgba-gbèfẹ́ (Radical Feminism). Ní abé Ìşègbèfábo Onígbèfẹ́, ẹ̀yí tí kò fi ọ̀wọ̀ dandan-wooko mú ọ̀rò abo-sí-akọ n a ti rí ẹ̀yà “*Tiwa-n-tiwa*” ẹ̀yí tí ó gbilẹ̀ ní ààrín àwọn obìnrin aláwò-dúdú ní ilẹ̀ Áfíríkà. Ati pé, láàrín àwọn obìnrin Ilẹ̀ Òkèèrè (Aláwò funfun) ni ẹ̀yà tíọ̀rì Ìşègbèfábo “*Onílànà-wonkoko tàbí dandan-wooko*” (Radical Feminism) ti gbilẹ̀ jùlọ. Ibẹ̀ si ni àwọn àléébù tíọ̀rì ìşègbèfábo şodo sí jùlọ.

6.0 Iṣẹ́ Sísẹ́

1. Kín ní tíṛì Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo ti yé ọ sí? Ṣàlàyé ní kíkún.
2. Ṣàlàyé èrò̀ngbà àti àfojú̀sùn Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo.
3. “Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo ni kà pe ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ tíṛì yìí tàbí ìṣẹ̀tọ́fábo?” . Kín ni èrò ẹ̀?
4. Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀, ṣàlàyé kíkún lórí ire àti ibi tó wà nínú tíṛì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo .
5. Njẹ́ tíṛì yìí wúlò fún ìlọ̀síwájú àti ìdàgbàsókè àwọn obìnrin àti àwùjọ Yorùbá bí o ti wù kó mọ? Dá sí ọ̀rọ̀ yìí.

7.0. Ìwé Ìtọ́kasí

Adéyemí, Olálérè (2006), *Tíṛì Lítírésọ̀ ní ÈdèYorùbá*. Ìjẹ̀bú-Òde: Shebíotimo Publications.

Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí, Ayọ̀. (2014), *Tíṛì àti Ìmọ̀ Ìṣowọ̀lo-èdè*. Ọ̀báfẹ̀mi Awólówọ̀ University Press, Ilé-Ifẹ̀.Nigeria.

MÓDÙ KEJE:BÁTÀNÌ ÌLÒ-ÈDÈ NÍNÚ LÍTÍRÉSỌ̀

1.0 Ìfààrà

Gégé bí a ti mò tẹ̀lẹ̀, ìṣẹ́-ọ̀nà tí a fi èdè gbé kalẹ̀ ni lítírésọ̀ jẹ́. Oníṣẹ́-ọ̀nà aláwò̀mọ̀ lítírésọ̀ ni a sì ka gbogbo ò̀nkòwé kún. Àwọn ò̀nkòwé tí à wí yìí lè jẹ́ akéwì tàbí ò̀nkòwé ewì, ò̀nkòwé ìtàn-à̀rò̀sọ̀ tàbí ò̀nkòwé eré-onítàn.Ohun méjì pàtàkì ló jẹ́ gbogbo ò̀nkòwé/oníṣẹ́-ọ̀nà aláfèdè-gbé-kalẹ̀ lógún. Ohun méjì nàà ni ẹ̀wà àti ìṣẹ́ tí wón fẹ́ fi ìṣẹ́-ọ̀nà wón jẹ́ fún àwùjọ̀. Láti ipasẹ̀ ẹ̀wà, àwọn ò̀nkàwé yóò dáráyá, inú wón yóò sì dùn pẹ̀lú.Láti ipasẹ̀ ìṣẹ́ tí wón rán tàbí jẹ́ fún àwùjọ̀, àwọn ènìyàn yóò kó ọ̀gbón tàbí ẹ̀kọ̀ nìbẹ̀, àwùjọ̀ yóò sì tipa bẹ̀è dára sí i.

Kí ìṣẹ́ wón lè jẹ́ ìṣẹ́ ọ̀lọ̀nà, tàbí ìṣẹ́ tó ní ẹ̀wà tó sì fanimóra, oríṣìrìṣì èrò̀jà àti ọ̀nà-èdè ni wón n sàmúlò. Ó dà bí ìgbà tí obìnrin bá fẹ́ se ọ̀bẹ̀ ẹ̀ran tàbí ẹ̀ja, ó ní láti lo ọ̀pòlọ̀pò èrò̀jà amó̀bèdùn ki ọ̀bẹ̀ nàà lè dùn, kí ó sì jẹ́ àjẹ́-pón-enu-lá. Bẹ̀è gégé ni àwọn ò̀nkòwé oníṣẹ́-ọ̀nà aláwò̀mọ̀-lítírésọ̀ nàà máa n ẹ̀. Bí ó ti wù kí ìṣẹ́ tí wón fẹ́ jẹ́

dára tàbí wúlò tó, bi ìwé nàà bá kan gógó ti kò dùn, à-kà-gbé-jù-sílè ló máa jé, èyí kò sí dára tó. Yàtò sí àdídùn, inú èròjà ọ̀bẹ̀ ni àwọn nńkan așara-lóore tàbí amáradán máa n wà: Báyii nàà ni ọ̀rò șe rí nínú ișe-ona aláwòmó lítírẹ̀șò. Nínú ọ̀rò àti gbólóhùn (èyí tí a mò sí ipèdè) àti àwọn èròjà tí oníșe-ona fi gbé ișe rẹ̀ kalẹ̀ nàà ni ișe tó fẹ̀ jẹ̀ fún àwùjọ̀ wà. Ó wá șekù sí ọ̀wó àwọn èyàn (òńkàwé) láti șe àfayọ̀ kókó méji tí a ti mẹnụ̀ bà yí; ìyẹn ewà àti ișe (ẹ̀kọ̀/ọ̀gbón).

Ohun tí ìmọ̀ ișowó-lò-èdè dá lé ni șíșe itúpalẹ̀ àti àlàyé lórí bí òńkòwé kan șe șowó lò èdè, pàápàá nínú ișe-ona aláwòmó lítírẹ̀șò tí ó șe. Gégé bí kọ̀șì yí șe là á silẹ̀, ojúșe rẹ̀ gégé bí i lámèyító àti akẹ̀kọ̀ ìmọ̀ ișowólò-èdè ni láti șe itúpalẹ̀ àyọ̀lò láti inú lítírẹ̀șò wa gbogbo (ewì, ìtàn-àròșo àti eré-oníșe) nípa lílo ìmọ̀ tí o ti ní tẹ̀lẹ̀ nínú Ẹ̀kọ̀ wọ̀nyí: YOR213: Ìlò-èdè Yorùbá, YOR 332: Ìmọ̀ Ìșowólò-èdè I, àti YOR 431: Ìmọ̀ Ìșowólò-èdè II. Dandan ni fún ọ̀ láti șe àkátúnkà àwọn kọ̀șì mètẹ̀tẹ̀ta yí kí o tó lè șe àșeyọ̀rí gégé bí i lámèyító tó n șàyèwò àti itúpalẹ̀ oríșiríșì àyọ̀lò láti inú ẹ̀ka lítírẹ̀șò Yorùbá mètẹ̀tẹ̀ta.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà wa ni módù yíí ni bí yóò ẹ̀ ọ̀ lórùn gégé bí lámèyító láti ẹ̀ àtupalẹ̀ isọwólò-èdè ònkòwé gégé bí ó ẹ̀ jẹyọ nínú lítírésọ̀ tàbí isẹ̀ ọ̀nà rẹ̀ àti láti jẹ́ kí o mò àwọn èròjà àti ọ̀nà-èdè tí ònkòwé lè ló nínú isẹ̀-ọ̀nà rẹ̀. Èyí ẹ̀ pàtàkì nítorí pé èdè ni wón fi ẹ̀ àgbékalẹ̀ isẹ̀ ọ̀nà lítírésọ̀, èdè ní iwọ̀ náà yóò ló láti ẹ̀ itupalẹ̀ bí ònkòwé ẹ̀ dán-gájíá sí nínú èdè lílò, àtinúdá àti ọ̀nà imò-òn-ẹ̀ m̀íràn láti ẹ̀ àgbékalẹ̀ èròngbà àti àfojúsùn rẹ̀ (Ìdánílárayá àti isẹ̀ tó fẹ́ jẹ́ (entertainment and message). Lẹ́yìn tí ó bá ti mọ̀ ọ̀kan-ò-jọkan àwọn èròjà amóḃèdùn fún lítírésọ̀ náà tán, iwọ̀ yóò mò ǹnkan wònyí:

- (a) Àwọn èròjà alohùn bíí orin, oríkì, ọ̀fọ̀, òwe, àlọ-àpamò àti isẹ̀ tí wón n ẹ̀ nínú lítírésọ̀.
- (b) Àwọn ọ̀nà-isọwólò-èdè bíí àwítúnwí, ifòròdàrà, àfiwé-tààrà, àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀, ibádọ̀gba gbólóhùn, àjùmòrìn-ọ̀rọ̀, ifohùngbóhùn, àdàpè, ẹ̀dà-ọ̀rọ̀ abbl.
- (d) Iwọ̀ yóò lè dá àwọn èròjà alohùn àti ọ̀nà-èdè tí a tí kà sílẹ̀ lókè wònyí mọ̀, o ò sì lè ẹ̀làyé ọ̀nà tí ònkòwé gbà ló wón, isẹ̀ tí wón ẹ̀ àti itumò tí wón ní nínú lítírésọ̀/isẹ̀ ọ̀nà.
- (e) Iye ọ̀nà tàbí isọ̀rí tí lítírésọ̀ Yorùbá pín sí àti àbùdá isọ̀rí kọ̀ọkan.
- (e) Àwọn igbésẹ̀ tó wà fún itupalẹ̀ ilò-èdè nínú lítírésọ̀.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

- (1) Dárúko èròjà alohùn márùn-ún pàtàkì tí a lè bá pàdé nínú lítírésọ̀ àti iwúlò wón.
- (2) Dárúko ọ̀nà-isọwólò-èdè pàtàkì márùn-ún tí ònkòwé lè ẹ̀múlò àti iwúlò wón.
- (3a) Ọ̀nà tàbí isọ̀rí mèlòó ní lítírésọ̀ Yorùbá pín sí.
- (b) Ẹ̀làyé àbùdá isọ̀rí kọ̀ọkan.
- (4) Kín ní èròngbà àti àfojúsùn ònkòwé lítírésọ̀/isẹ̀-ọ̀nà?
- (5) Ẹ̀làyé àwọn igbésẹ̀ tó ẹ̀ pàtàkì fún lámèyító tó fẹ́ ẹ̀ àtupalẹ̀ ilò-èdè nínú isẹ̀-ọ̀nà.

4.0 Ìdánilékòp

4.1 Ìpín kinní: Àwọn Èròjà AlohùnTàbí Àdáyéba Inú Lítírésò

Ìsòrí mèta ni alè pín àwọn èròjà lítírésò tí ònkòwé lè sàmúlò sí. Àwọn nìwònyí:

(i) Èròjà Alohùn/Àbáláyé

Àpẹẹrẹ àwọn Èròjà Alohùn/Àbáláyé :

Ìwúre/àdúra
Orin
Òwe
Ìjìnlè ọ̀rò
Àkànlò-èdè
Àlọ̀ àpamò
Ọ̀fọ̀
Èṣẹ-ifá
Èkún iyàwó,
Oríkì abbl.

ii. Ọ̀nà- èdè/ Ọ̀nà Ìṣowólo-èdè

Àpẹẹrẹ díẹ̀ nínú àwọn èròjà tó wà lábé ọ̀nà-èdè/ìṣowólo-èdè nìwònyí:

Àwítúnwí
Àfiwé tààrà
Àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀ (mètáfọ̀)
Àdàpẹ̀
Ìṣohundèyàn (tàbí ìṣo-ènìyàndohun)
Ìfohùnpèyàn
Ìfọ̀rọ̀dára
Ọ̀rọ̀ àyálò
Èdà-ọ̀rọ̀
Èka-èdè
Èdè-àtijó abbl.

iii. Àkànlò-èdè

Àpẹẹrẹ àwọn Àkànlò-èdè Yorùbá

Ọ̀nà méjì pátó ni a lè pín àkànlò-èdè Yorùbá sí ní ojúmọ̀ tó mọ̀ lóde òní: Àkànlò-èdè alohùn/ àbáláyé àti àkànlò-èdè tìgbàlódé

- (i) Àkànlò-èdè Alohùn/Àbáláyé
- (ii) Àkànlò-èdè Tuntun/Tòde-òní/Tìgbàlódé

i. Àpẹẹrẹ Àkànlò-èdè àbáláyé:

Bá ẹsẹ sọrò (sáré)

Fi àáké kọrí (yará/şe agídí)

Kan ojú abẹ níkòó (sọ òótọ ọrọ tàbí òkodoro ọrọ, láí pé irú ọrọ bẹẹ sọ).

Fi ọrọ sábé ahọn sọ (láífi gbogbo ẹnu sọrọ tàbí láíla ọrọ mọlẹ tàbí sọ ọ gégé bí ó ti rí)

Féra kù (lọyún)

Rejú (sùn)

Forí jálé agbọn (kàn àgbákò/kan ijàngbọn)

Tẹ sọrọ (sọrọ ní bòónkẹlẹ)

Bá òde pàdé (pa owó tabí rí tajé ẹ)

Ìbèèrè fún ifikóra: Sọtumọ àkànlò-èdè wònyí:

1. rọrun-----
2. papòdà -----
3. rẹwàlẹ àşà-----
4. filẹ şaşọ bora-----
5. ta téru nípàá -----
6. wàjà-----
7. wọ kàà ilẹ lọ-----
8. r'Èkó lọ raşọ -----
9. gbèkuru jẹ lówó ẹbọra -----
10. wó -----

iii. **Ìpín Kẹta: Àkànlò-èdè Yorùbá Tòde- òní/Tìgbàlódé**

Ònà mèta ni a le piń irúfẹ àkànlò-èdè yí sí:

i. Àkànlò-èdè tó jẹ ọrọ àyálò

Àpẹẹẹ:

Kòmputà: fún **computer**

Yàhúù/Yàhúú-yàhuù: fún **Yahoo/Yahoo-yahoo**

gúgù: fún **google**

tełifíṣàń: fún **television**

redídò: fún **radio**

ii. Àkànlò-èdè tó jẹ alálàyé tàbí alápẹjúwe

Àpẹẹẹ :

ẹrọ ayélukára/ayélujára: fún **global system of mobile communication**

ìtākùn-àgbáyé: fún **internet**

ẹrọ ìbáńisọrọ alágbèéka: fún **mobile phone**

ìkàńńi ayélujára: fún **'social media**

ìkàńńi abáńidọrẹ: **facebook**

ìkàńńi kí ló n ẹlẹ?: fún **whatsapp**

ìkàńńi aláwòrán :**instalgram**, abbl.

ìkàńńi abéyefò: fún **twitter**

imúnitì: fún **immunity**

4. Àwọn àkànlò-èdè tó ti yí wọnú èdè Yorùbá (dẹbi pé, ojoojúmọ ni wọn n pọ sí).

Àpẹẹẹ: Wo àpẹẹẹ wọnyí, pẹlú ìtumọ tí wọn ní tàbí kókó-èrò tí à n lò wọn fún:

- ẹgúnjẹ (owó ẹyìn/ribá)
- jẹun síkùn (gba owó ẹyìn/ribá)
- jẹun sápadò (gba owó ẹyìn/ribá sápadò)
- ká bánà nígboro ayé (dójú tì ní gbangba/kàn lábùkù)
- gbé mọra (paró fún)
- ìròyìn ẹlẹjẹ (ìròyìn tí kì í ẹe òótó tàbí tó jẹ irọ)

- lẹpò (fimò ẹ̀ṣòkan, bá rẹ́/bá dọ́gba)
- tẹ́ ẹ́ sójú ẹ́ (òrò ọ̀ṣẹ̀lú tó tùmò sí:dìbò fún)
- lẹ̀ẹ̀kan síí (fi ìbò gbé wọ́lé lẹ̀ẹ̀keji)
- gbájú-ẹ́ (lù ní jìbitì/oníjìbitì èyàn)
- jábọ́ (gbẹ̀nu sọ̀hùn-ún tàbí dákẹ́ ọ̀rọ́ síso lórí ẹ̀rọ̀ ìbáńísòrò)
- wasobia (náírà márùn-ún owó ilẹ̀ Nàìjíríà)
- gbóríwọ́lé (gbà fún/bá lára mu)
- gsm lomọ́ (òpùrò ènìyàn/omọ́ tó jáfáfá)
- tùràyà lomọ́ (obìnrin tó jẹ́ ẹ̀ni-mo-rí-ma-bá-lọ́/omọ́ tí kò ẹ́ ẹ́ gbẹ̀kẹ̀lé)
- ká-rí-go (fún onímótò: máa lọ)
- àjààbalẹ́ (ìròyìn tuntun tí kò ní àmúlùmálà)
- tífún-tẹ̀dò (ìròyìn ẹ̀kúnrẹ́rẹ́)
- gbẹ̀nu síí (gbà wọ́lé)
- gbé bọ̀dì ẹ̀sànlẹ́ (gbé ara ẹ̀sànlẹ́/ gbé ẹ̀sẹ́-ijó sókè/jó fò sókè)
- ọ̀ṣòdì ọ̀kẹ́ (fún obìnrin tó ní ọ̀yàn títóbi/ọ̀yàn nínlá)
- omọ́ arápálá (ẹ̀ni tó fẹ́ràn ìbálòpò pẹ̀lú obìnrin)
- àgbàlágbi(ọ̀gbólógbòó àgbà)
- já mi sí i(sọ́ fún mi/gbe sí mi létí)
- ẹ̀nu gbẹ́ (kò sówó lówó/ebi ní pa mi)

5.0 Iṣọ̀nísókí

Nínú ìdánìlẹ̀kọ̀ọ́ yí, a ẹ̀láyé àwọn ẹ̀rọ̀jà (ẹ̀rọ̀jà alohùn tàbí àbáláyé), ọ̀nà-èdè tàbí ọ̀nà-ìṣọ̀wọ́lo-èdè) àti àkànlò-èdè tí àbáláyé àti tí ọ̀de-òni tàbí tìgbàlódé tí ònkòwé fí ní gbé ẹ̀sẹ́ rẹ́ lárugẹ.

Àkíyèsí Pàtàkì

Fún àláyé kíkún lórí àwon ẹ̀rọ̀jà lítírẹ̀ṣọ́ tí a mẹnù bà ní módù yí, lọ ka YOR 213:Ìlò èdè Yorùbá, Módù Keji. P. 38-58.

6.0 Iṣẹ́ Sísẹ̀

Gégé bí i lámẹ̀yító, ẹ̀ یتۇپالە̀ ٱátàni ışıwọ́lo-èdè inú àyọkà isàlẹ̀ yíí:

Àyokà

Adétóyèsẹ̀ Àkànjí Erin, Atófbọ-bí-orí ọmọ́ ‘Mówáare.

Àjà-bí-ìjì-wọ̀ ‘lú, ọmọ́ Ọdẹ́fúnké

Eégún gbé ẹni wéré, Adétóyèsẹ̀, Ọrìṣà gbè ẹni wàrà.

Ọrìṣà ni baba mi, Àkànjí, bí o bá ti mọ́ ‘ọ̀n ísìn.

Bẹ̀ẹ̀ ni Adétóyèsẹ̀ Àkànjí Erin ígbè ẹni mọ́

B’o bá gbé mí tíútí, Àkànjí, k[‘o má padà lẹ̀hìn mi.

Má mì kùkùtẹ̀; o ò gbọ̀dò mì kùkùtẹ̀.

Ẹni t’ó mì kùkùtẹ̀, ara rẹ̀ ló mì.

Ẹn’tí nṣe Kúkúru-bí-ikú, ara ‘ẹ̀ ni nṣe.

Démudému kò dá ‘gbón

Àjànàkú jẹ̀ idí ọ̀ro gùdùgùdù.

“Má bẹ̀ mi l’órí sọ̀nù; ẹ̀mi ò sí n’nú wọ̀n.”

“Ẹ̀mi ò sí n’nú oníríkísí abirunípàkọ̀-jòh̀lòkì jòh̀lòkì.

Ọ̀rọ̀ fi ẹni dùgbẹ̀ dùgbẹ̀ fi ẹni nù.

Ọ̀rọ̀ fi ẹni dùgbẹ̀ dùgbẹ̀ bí ẹn’tí ò ní tán mọ́.

Ọ̀rọ̀ mbọ̀ wá itán, ojú á t’ẹ̀lẹ̀gàn, a sì tì ẹni tí nýonusọ

O bá wọ̀n níwájú, o kí wọ̀n kí wọ̀n.

O sì bá wọ̀n lẹ̀hìn, o ọ̀àlọ̀.

Àlọ̀ kò tẹ̀ wọ̀n lórùn bí ẹ̀fojúdí

Àfojúdí ni k’o máa ẹ̀ sí pọ̀nọ̀lọ̀ orí baba wọ̀n.

A kì íkí ẹ̀rú baba ẹni k’á nà tán.

Adétóyèsẹ̀ Àkànjí, bí o bá ká ‘sè kan, k’o nà ‘kan9.

Dààmú-dáàbò, o dààmú àlejò, o dààmú onílẹ̀.

Àkànjí Ọ̀gún tì ídààmú afúnòjámápon ‘mọ́.

Nlẹ̀ Àkànjí, dákun má dààmú mi.

Mo f’Ọ̀lórùn Ọ̀ba bẹ̀ ọ̀, Àkànjí k’o má dààmú mi.

Máà j’ebi ó pa mi, ewé orí igi kò j’òdùn pa’gi

Mákán-júplá Olóríire l’ó d’ádé.

Àkànjí Olóríire l’ó dádé.

Ọ̀ba tí n bẹ̀ lóyè tílùú fi tòrò kinkin

Olórí ire ló dádé

Adétóyèsẹ̀, ọmọ́ Mówáare

Olórí ire ló dádé.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Olábòdé, Afolábí (1991). *Iṣẹ́ Lámèyító àti Iṣẹ́-Ọ̀nà Aláwòmó Lítírésò*. 2nd Seminar in Honour of J.S. Odujinrin, April 4-6, Ògun State University, Àgò-Ìwòyè.

Olátéjú, Adéṣolá (2021). *YOR 213: Ìlò-Èdè Yorùbá -Yorùbá Course Material*. Publication of the National Open University (NOUN), Abuja, Nigeria.

Fáladé, R. Monísólá (2020). *YOR 332: Ìmò Ìṣowólo-èdè I-Yorùbá Course Materia*. Publication of the National Open University (NOUN), Abuja.

Òjò, E. Títílàyò, (2020), *YOR 431: Ìmò Ìṣowólo-èdè II. Publicatio-Yorùbá Course Material*. Publication of the National Open University (NOUN), Abuja.

MÓDÙ KẸ́JỌ: ÌGBÉSÈ FÚN ÌṢÀTÚPALÈ TÀBÍ ÌTỌPINPIN LÍTÍRÉSỌ

1.0 Ìfààrà

Ní módù yìí, ìwọ yóò kà nípa àwọn ìgbésè tó yé fún lámèyító ní ìgbàkúgbà tó bá fẹ́ ẹ́ ṣe ìṣàtupalè lítírésò. Ìdánìlẹ̀kọ́ tó wà ní módù yìí yóò ràn ọ́ lówọ́ láti ẹ́ ìtọpinpin tó yanranntán lórí àyọ̀lò tàbí àyọ̀kà tí a bá gbé sí iwájú ẹ́, yálà àyọ̀lò náà jé ewi, ìtàn-àròsọ tàbí eré-oníṣe Yorùbá. Fún àṣeyọ́rì nínú kọ̀sì yìí, ìwọ yóò nílò ìmò, òye àti èkọ́ tí o ti n kọ́ bọ́ láti ìbèrè pèpè kọ̀sì yìí àti àwọn èkọ́ tí o ti kọ́ tẹ̀lẹ̀.

2.0. Èrò̀ngbà àti Àfojúsùn

Gégé bí kọ̀sì yìí ẹ́ là á silẹ̀, èrò̀ngbà wa fún ọ́ ní Módù yìí ní kí o le ẹ́ ìtupalè tàbí ìtọpinpin àti àlàyé lórí bí ò̀nkòwé kan ẹ́ ṣowọ́ lò èdè, pàápàá, nínú oríṣíríṣi àyọ̀lò láti inú ẹ̀ka lítírésò Yorùbá mètẹ̀tẹ̀ta. Bákan náà, ìwọ yóò lè fún lítírésò/àyọ̀kà náà ní ìtumọ́ tí yóò jé ìtẹ̀wọ̀gbà. Kí èrò̀ngbà àti àfojúsùn kọ̀sì tí a ṣàlàyé ní módù yìí lè jọ, ìwọ yóò mọ́ ǹkan wònyí:

(1) Ìgbésè fún ìtupalè bátàni ìṣowólò-èdè nínú ìṣẹ́-ọ̀nà aláwòmó lítírésò

(2) Ìwọ yóò lè dá àwọn èròjà àti ọ̀nà-èdè tó sùyo nínú lítírẹ̀şò mò, ó ó sì lè şàlàyé itumò tàbí işẹ ti ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn n ẹ.

(3) Ìwọ yóò lè ẹ itúpalẹ àyọ̀lò tàbí àyọ̀kà láti inú lítírẹ̀şò.

3.0 Ìbèèrè Ìşaajú

(1) Şàlàyé àwọn igbésẹ tó wà fún itúpalẹ işẹ-ọ̀nà aláwomó lítírẹ̀şò.

(2) Kín ni àwọn àkòrí wònyí ti yé ọ sí?

i. Ìdámò ọ̀nà-èdè

ii. Àbùdá ọ̀nà-èdè

iii. Işẹ tàbí iwúlò ọ̀nà-èdè

(3) Dárúkọ àwọn èròjà àti ọ̀nà-èdè tí ò̀nkòwé sáà maa n şamúlò nínú işẹ-ọ̀nà lítírẹ̀şò.

4.0 Ìdánilẹ̀kọ̀

4.1 Ìpín Kínní: Ìgbésẹ fún Ìtúpalẹ

Şişẹ işẹ lámèyító lórí işẹ-ọ̀nà aláwomó lítírẹ̀şò tàbí àyọ̀lò irú èyí tí onímò işowó-lò-èdè maa n ẹ ti kúrò ni èyí ti a lè fi ọwọ yepere mú. Kódà, irú işẹ báyi ti di 'kíkó ni mímò', gégé bi òwe ijápá. O ti kà nínú àwọn idánilẹ̀kọ̀ işaajú nípa ọ̀kan-ò-jòkan ọ̀gbón tàbí ilàna itopinpin lítírẹ̀şò pèlú àwọn oríşiríşì ọ̀nà-èdè tí a lè bá padé nínú işẹ ọ̀nà aláwomó lítírẹ̀şò. Iránwó nílá ni iwònyí jé fún ọ.

Bí a bá fẹ ẹ itúpalẹ tó múnádóko lórí àyọ̀lò tàbí Işẹ-Ọ̀nà (Lítírẹ̀şò) kan, àwọn igbésẹ męta tí o gbódò gbé niwònyí:

(a) Ìdámò ọ̀nà-èdè àti àbùdá tí wọn ní.

(b) Şişẹ àlàyé àbùdá ti ọ̀nà-èdè ní (èyí tí ó jé kí á dá a mò)

(d) Şişẹ àlàyé ànfààní, iwúlò tàbí itumò tí ọ̀nà-èdè nàa ní nínú àyọ̀lò/àyọ̀kà

(i) **Ìgbésẹ Kínní: Ìdámò Ọ̀nà-Èdè àti Àbùdá rẹ**

A ti şàlàyé tẹ̀lẹ̀ pé kò-şéé-má-ní ni èròjà àti ọ̀nà-èdè tí ò̀nkòwé fi gbé lítiréşò kalẹ̀. Nítorí ìdí èyí, o ní láti dá wọn mọ̀, pẹ̀lú àbùdá ọ̀kọ̀ọ̀kan, kí o sì le şe àfàyo wọn bí o bá ti ri wọn nínú lítiréşò.

(ii). **Ìgbésè Keji: Şíşe Àlàyé Àbùdá Ọ̀nà-èdè**

Léyìn tí akẹ̀kọ̀ọ̀ bá ti şe àfàyo tàbí ìdámọ̀ ọ̀nà-èdè tó jẹyo, ó ní láti şàlàyé àbùdá ọ̀nà-èdè ọ̀hún, èyí tí yòò fi ìdánílójú hàn pé irúfẹ̀ ọ̀nà-èdè tí ó pè é ni. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, kò tó kí akẹ̀kọ̀ọ̀ kàn sọ pé ò̀nkòwé şe àmúlò àwítúnwí nínú işé rẹ̀, ó ní láti şàlàyé bóyá àwítúnwí ẹyo ọ̀rò, àwítúnwí aláakùdé gbólóhùn tàbí àwítúnwí odidi gbólóhùn ló jẹyo. Bákan náà, bí ó bá şe àfiwé tààrà ló jẹyo, ó ní láti şàlàyé ọ̀rò tó ń şe ìtọ̀ka àfiwé tààrà. Bákan náà, ó ní láti sọ àwọn ohun méjì tó jọra tí a sì ń fi wé ara wọn, àti ohun ti à ń fi ohun kan wé.

(iii). **Ìgbésè kẹta: Ànfààní, Ìwúlò tàbí Ìtumò Ọ̀nà-èdè**

Ohun àkọ̀kọ̀ tó yẹ kí a mọ̀ ni pé ọ̀nà-èdè tó bá jẹyo nínú àyọ̀lò tàbí işé-ọ̀nà lítiréşò kò şèèsì rárá. Ò̀nkòwé mọ̀-ọ̀n-mọ̀ lò wọn ni, àti pé ó sì ní ìdí pàtàkì tí ó fi lò wọn. Nítorí náà, ojúşe akẹ̀kọ̀ọ̀ tàbí lámèyító ni láti láti şàlàyé ìdí tí ò̀nkòwé fi lo irú ọ̀nà-èdè bẹ̀; iyẹn ìwúlò tàbí ìtumò tí ọ̀nà-èdè bẹ̀ ní nínú àyọ̀lò tàbí işé-ọ̀nà tí ó ti jẹyo. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, àmúlò àwítúnwí nínú ẹ̀şé-ifá lè ní ìtumò *ìtenumó* tàbí *ipe-àkíyèsí-sí* ohun kan. Bí ó bá sì şe inú ewì àwíşé (ọ̀fò) ni àwítúnwí ti jẹyo, ó lè ni ànfààní tàbí ìwúlò pé kí ifẹ̀ inú ẹ̀ni lè şe tàbí ìtenumó. Bí ó bá şe inú orin ni àwítúnwí ti wáyé, ó lè jẹ pé irú àwítúnwí bẹ̀ wáyé kí ìwọ̀hùn inú irú orin bẹ̀ ba à lè dọ̀gba tàbí dánmórán.

4.2 Ìpín Keji: Ìtupalẹ̀ Àyọ̀kà Gégébí Àpẹ̀rẹ̀ Ìfikóra

Kò sí işé-ọ̀nà aláwomọ̀ lítiréşò, yálà ewì, ìtàn-àròşọ tàbí eré-onítàn tí kò lè şe àmúlò èyíkẹ́yî nínú àwọn èròjà tàbí ọ̀nà-èdè tí a ti mẹnù bà şaájú.. Yàtò sí èròjà a-múşé-ọ̀nà-dùn tí wọn jẹ, inú wọn ni ìtumò ìjìnlẹ̀ àti işé tí oníşé-ọ̀nà fẹ̀ jẹ fún àwujọ̀ sá pamọ̀ sí. Bákan náà ni şíşe àmúlò àwọn ìgbésè mèteèta náà şe pàtàkì. Ní báyí, a ó lo ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àyọ̀lò, a ó sì şe ìtupalẹ̀ tó jìnlẹ̀ lórí wọn láti fi hàn gégé bí àpẹ̀rẹ̀ bí a şe lè şe ìtupalẹ̀.

Àpẹ̀rẹ̀Àyọ̀kà :Şe ìtupalẹ̀ tàbí işé lámèyító lórí àwọn àyọ̀kà wọ̀nyí:

Àyọkà I

Awùsá gbó kéké bí obí
Ó n dá gbọ̀n-ún bí orógbó

Ìtupalẹ̀:

- a. Àfiwé tààrà ni ọ̀nà-èdè tó fara hàn nínú àyọ̀lò yíí.
- b. Gbígbó kéké àti dídá gbọ̀n-ún awùsá ni a fi n wé ti obi. Ọ̀rọ̀ atọ̀ka-àfiwé tí a fi dá a mọ̀ ní tó ti jẹyọ nínú gbólóhùn.
- d. Ìpolówó ojà, pàápàá, awùsá ni àyọ̀lò yíí. Àfiwé inú àyọ̀lò fẹ́ kó hàn kedere bí awùsá nàà ẹ̀ dára tó ní jíjẹ nítorí gbígbó tí o gbó àti bó ẹ̀ n dá gbọ̀n-ún nígbà tí a bá n jẹ́ ẹ̀. Bákan nàà, ídíófóònù 'kéké' àti 'gbọ̀n-ún' jẹ́ ìfọ̀yàwòrán ìrísí awùsá tí à n polówó.

Àyọkà II

- . Níjọ tẹrù ògún tí n bà mí, kò ẹ ni.
Ijọ tó palábéré tó fabéré jóná
Ijọ tó pẹlẹlẹ tó fẹlẹ ya gberegedẹ bí aṣo.

Ìtupalẹ:

- a. Àfiwé ẹlẹlọ (métáfọ ni ọnà-èdè inú àyọlò yíi.
b. Métáfọ inú rẹ ni 'abéré' àti alábéré 'ẹlẹ' àti 'ẹlẹlẹ'.

Abéré jẹ ìtọkasí nńkan ọmọkúnrin-nítọrí ìrísí rẹ tí ó jọ abéré la fi pè ní abéré, tí a sì fi ẹlẹ pe obínrin.

- d. Ní ìtumọ, abéré n tọka si nńkan ọmọkúnrin, ẹyí tó túmọ sí okó, alábéré sí túmọ sí ọkúnrin. Bákan náà, ẹlẹ túmọ sí òbò, ẹlẹlẹ sí túmọ sí obínrin. Ànfaàní tàbí iwúlò métáfọ ni pé ó fún akéwì tàbí ènìyàn ní ànfaàní láti yàwòrán sí ni lọkan àti láti fi ọrọ sí abé ahọn sọ. Nígbà mìíràn ẹwẹ, a lè pe abéré àti ẹlẹ ní àdàpè fún okó àti òbò nítọrí àṣà Yorùbá kò fi àyè gba ọrọ aṣa tàbí ọrọsákálá (ìsọkúṣọ) báyí, ṣùgbọn, akéwì lò ó nínú àyọlò fún ipanilẹrìn-ín. Ẹyí wópọ nínú ewi alohùn-ìjálá.

Àyọkà III.

Àràbà ni baba
Àràbà ni bàbá
Ẹni a bá lábà ni bàbá
Ẹni a bá nínú ahéré ni baba.

Ìtupalẹ:

- a. Ọnà-èdè inú àyọlò yíi ni 'ìfọrọdàrà onísílẹ̀bù' tàbí 'ì-fi-sílẹ̀bù-dàrà'.
b. Sílébù tí a fi dàrà ni ba tó jẹyọ nínú ọrọ-orúko- àràbà, abà , lábà àti bàbá àti baba.
d. Àwítúnwí ìrọ a àti sílébù 'ba' pẹlú orísírísí àmì ohùn tó wà lórí wọn ni orísun ìfọrọdàrà àti iwọhùn tó hàn nínú àyọlò yíi. A lè lo àyọlò yíi bí ọwe, ìtumọ tó sì ní, ni pé ẹni tí èyàn bá bá ni ibi kan, tàbí ní iwájú ni àgbà, gégé bí àràbà ẹ jẹ àgbà tàbí bàbá fún àwọn igi oko yòókù.

Àyọkà iv

Ó dúró nípèkùn òpópó
Ó bèrè nípèkùn òpópó
Òkìtì bàbààbà ní m̀bẹ nípèkùn òpópó
A díá f'òsùnwòn
Tí n lọ sọjà Èjìgbò m̀kùn
Wòn ní kòsùnwòn ó rúbọ
Wòn ní òsùnwòn ó níyì púpò.

(*Abimbólá I (1968) p. 71 (Ọwónrín Méjì, Orí k̀níní).*)

Ìtupalẹ:

- a. Onà-èdè tó jẹ òpómúléro fún àyọlò yì ní 'ìfòhunpèniyàn' (Ì-fi-ohun-pe-èniyàn).
- b. Nínú àyọlò, 'Òsùnwòn' tí ó jẹ ohun èlò nínú ilé, tí kò sì ní ẹmí bí i ti èniyàn ni a fi pe èyàn ẹlémíin. Bí àpẹẹrẹ, Òsùnwòn ni wòn dífá fún, òun náà la sọ di èniyàn tó lọ sọjà Èjìgbòmèkùn. B́akan náà, Òsùnwòn náà ni wòn ka ẹbọ sílẹ fún gégé bí èniyàn láti rú; pé bí ó bá sì rú ẹbọ yì, yòò ní iyì púpò.
- d. Inú ẹsẹ-ifá ni irú onà-èdè yì ti wópò jùlọ. Yàtò sí pé ó jẹ ohun iyàlẹnu, tó sì tún panilérin-in pé a gbé àbùdá èniyàn wọ ohun tí kò ní ẹmí, ilò onà-èdè yì fún wa ní ànfààní láti ronú jìnlẹ lóri ohun tí yòò ẹlẹ, tàbí ohun tí a lè ẹ bí irú iẹlẹ tí a sọ nínú àyọlò pé ó ẹlẹ bá ẹlẹ sí èyàn gidi. (Nínú ẹsẹ-ifá yẹn, òsùnwòn kò rúbọ, èyì ló sì mú kí wòn máa fi iyà jẹ òsùnwòn ní ojà). B́akan náà, onà-èdè yì fún ònkòwé tàbí akéwì ní ànfààní láti sọ ohun tó fẹ sọ., bí ó ẹ wù kó burú tó, níwòn igbà tó jẹ pé igi igbó, ẹranko àti àwọn ohun aláilẹmíin ló fi wòn kọ lórùn.

4.3. Ìpín keta: Fónrán Àbùdá Àdání Lítírẹsọ

Gégé bí o ti ẹ mọ, ẹka tàbí isọrí m̀eta ni lítírẹsọ pín sí: ewi, itàn àròsọ àti eré-oníse/eré-onítàn). Ọkọ̀ọkan àwọn ẹka tàbí isọrí yì ló ní àbùdá tirẹ tí a fi lè dá a mọ yàtò sí ẹka tàbí isọrí miiran. Lámeyítọ gbódọ mọ àbùdá tí isọrí kọ̀ọkan ní, kí ó lè ẹẹsẹ fún un nígbà tó bá n ẹ itopinpin tàbí itupalẹ. Àwọn àbùdá wònyí ni a gbé sí orí àtẹ tàbí nísàlẹ yì.

Àbùdá Àdání Èka Lítírẹ̀şò. Fún ìtòpinpin

	Ewì	Ìtàn-Àròşò	Eré-onítàn
1.	Ìfáàrà şókí	Ìfáàrà şókì	Ìfáàrà şókí
2.	Èdá-ìtàn (kò sí/pọ̀n dandan)	Èdá-ìtàn	Èdá-ìtàn
3.	Ìfìwà-wọ-èdá (kò sí/pọ̀n dandan)	Ìfìwà-wọ-èdá	Ìfìwà-wọ-èdá
4.	Ọgbọ̀n ìşòtàn (kò sí/pọ̀n dandan)	Ọgbọ̀n ìşòtàn	Ọgbọ̀n ìşòtàn
5.	Èhun-ìtàn	Èhun-ìtàn	Èhun-ìtàn
6.	Kókó-èrò	Kókó-èrò	Kókó-èrò
7.	Ibùdó ìtàn (kò sí/pọ̀n dandan)	Ibùdó ìtàn	Ibùdó ìtàn
8.	Ìlò-èdè: èròjà alohùn, ọ̀nà-èdè, Àkànlò-èdè	Ìlò-èdè: Èròjà alohùn, Ọ̀nà-èdè, Àkànlò-èdè	Ìlò-èdè: Èròjà alohùn, Ọ̀nà-èdè, Àkànlò-èdè

ÀKÍYÈSÍ: Ìwọ yóò şe àkíyèsí pe Ìtàn-àròşò àti Eré-oníşe/Eré-onítàn nìkan, nínú èyà lítírẹ̀şò mètẹ̀tẹ̀ta ló ní fọ̀nrán lítírẹ̀şò mèjẹ̀jẹ̀jo tí lítírẹ̀şò máa n sáà ní, àmọ̀ Ewì kì í sáà ní irú àwọ̀n fọ̀nrán bẹ̀ẹ̀ àyàfí bí ewì nàà bá jẹ̀ ewì- onítàn, irú èyí tí akéwì àgbà, Adébayọ̀ Fálétí máa n ké tàbí kọ̀ lẹ̀kọ̀kọ̀kan bí **Ìgbéyàwó kan ní Ìletò wa, AdébímpéỌ̀jédòkun, Oníbodè Lálúpon abbl.** Àwọ̀n fánán tí à n sọ̀ nípa wọ̀n ni a kọ̀ ‘ kò sí/pọ̀ndandan’ sí ní 2, 3, 4 àti 7.

5.0 Ìşoníşóki

Ní módù yí, o ti ri àpẹ̀rẹ̀ ìşàtúpale nípa şíşe ìdámọ̀ àwọ̀n èròjà àti ọ̀nà-èdè nínú lítírẹ̀şò, o sì ti mọ̀ àbùdá àti irúfẹ̀ ìtumò tí a lè fún un. Wò ó bí a ti şe şe èyí nínú tábilì àtẹ̀ tí a ti şe èyí, kí o sì fi şe àpẹ̀rẹ̀ fún ìfikóra.

6.0 Işé Şíşe

Gégé bí i lámèétó, gbidánwò ìtúpale tó yẹ̀ lórí bátànì ìşowólo-ède inú àwọ̀n àyókà ìsàlẹ̀ wọ̀nyì fún ìfikóra.

ÀYỌKA I

Kò sóhun tó dùn IḂyò
Bí í ká jí kára ó le
A n ṣiṣẹ agbára
Iṣẹ ijókòó
Iṣẹ ọfṣi
Ḃero ala' fẹfẹ, á fáfẹfẹ á fẹ sí wa lára yàà
A à fẹṣẹ rin ká làágùn mọ
Ayókélé ló n gbéwa kiri
Mo lè gòkè, mo le sọ agbára
Ara ló mà n fàbò sí
Paríparí gbògbò è,
Oúnjẹ lòrẹ àwọ
Oúnjẹ tá a sì kúndùn
Oúnjẹ àdídùn ni
Ikún n jẹgèdè Ikún n rẹdìí
Ikún ò mọ pòhun tó dùn ní i pani
Ká délé ìgbònsẹ tán
Ká má rí gbònsẹ ṣe
Háà, ogún dé!
Kín wá lònà àbáyọ
Yoyo Bitters ni!
Òògùn àpilẹṣe tó korò dḂe
Tó sì ṣara lore
Ó n fọ èèrì inú èjẹ
Ó n tún àgọ ara ṣe
Bó o rẹni tó tutù lówọ
Tó n dán gbinrin bí ahá epo
Yoyo Bitters ló n gbé lura
Ìwọ nàà darapọ mọ wọ
Má a mu Yoyo Bitters lójoojúmọ!
Yoyo Bitters!
Wà lálààfíà.

ÀYỌKÀ II

Bàbá Sàbùrì: Ìya Sàbùrì, wò ó, ọrọ rẹ fẹ sù mi nínú ilé yíí, lẹnu ọjọ mẹta yíí o.

Ọlọun má jẹ o fi oúnjẹ òkèlè rán mi lọ sọrun ọsán gangan

Torí kí n tó kúrò nínú ilé yíí láàààrò, èbà la jẹ.

Àwọn ọmọ ni àmàlà làwọn jẹ lósàn-án. Iyán lo tún n gún yíí.

Ṣé kì í ṣàfiṣe o? Èmi ò mọ kóbìnrin o ya Àkàrà Oògùn olóúnjẹ ìyà kalẹ báyíí!

Ìyá Sàbùrì: O ò wa ṣe sùúrù fúnra-rẹ ìwọ ọkúnrin yíí

Torí èmi ò mò óúnjẹ òkèlè mǐràn tí a le jẹ tí yòò múnú kún ju bí a ti ẹ
ń jẹ é yí lọ.

Bàbá Sàbùrì: Má a gbọ aláimòkan. Bóyá lo mò pé àjẹjù óúnjẹ òkèlè a má a ẹ okùnfà
wẹrẹwẹrẹ fún ìtò-şùgà, ọrà àpọjù lágòó ara.

Kódà, a máa jẹyàn ó wúwo bí irin tútù.

Ìyá Sàbùrì: Hẹ-ẹn! Kín la á wá má a jẹ báyií ó?

Bàbá Sàbùrì: Ìyá Sàbùrì, Kín lèyí?

Bàbá Sàbùrì: Equi Super Oat| lò ń wò yẹn.

Oúnjẹ òkèlè tó dára fún jíjẹ.
Wò ó bó ẹ félé lówó, tó ń lọ tǐnrín lònà ọfun
Ó ń múni fẹrẹ ńlẹ
Ó sì ní ohun èròjà ìlera tÓlòyìnbó ń pè ní Better Glucan
Tó máa ń yí àpọjù şùgà padà lára
Tó ní okun àti agbára wà nínú super oat.

Ìyá Sàbùrì: Ó dára báun, ká má a jẹ lọ ló kù.

Bàbá Sàbùrì: Ilé-işé Equi Group tó wà nílẹ Gẹ̀ẹ̀sì ló ń ẹ equi Quake àti Oat jáde.

Tílé işé wọn wà ní Nọ 3, Shasha Road, Akówọnjọ, Lagos. Wọn wà
jákèjádò ilẹ̀Nàìjíríà.

Èrọ ìbáńisòrò wọni 080111222

Equi Super Oat. Oúnjẹ ọtun àjẹpónnula

ÀYỌKÀ III

Lẹhìn wọn pátápátá ni tábilí Ayíndé Kówewu wà, òun àti àwọn ọmọlẹhin rẹ. Irúkírú,
jójọ ọrùn àgùtàn; ọkan-ó-jókan ni wọn; şùgbón èyí tí ó lẹwà ju nínú wọn ló fojú jọ
Inákí. Omíràn ń bẹ nínú wọn bi aboyún bá wò ó, oyún inú rẹ ó bù dànù. Bí agàn tí ojú
ọmọ ń pón bá fojú kan wọn, bó tí wù kó pé tó tó tí ń tọrọ ọmọ lówó Ọlórun yóó
gbọnrí,yoo wí pé, ìwọ Ọlórun Ọba, bó ẹ irú àwọn wọnyí nikan ló ku lódò Rẹ, ma
wulẹ ti í dá mi lóhùn. Akukuùbi sàń ẹ irú ìwọnyí. ‘Wọn ń mu ọtí rọbirọbi bi igbà tí
ìsín bá ń mumi; wọn ń mu igbó bi igbà tí adẹsà bá ń rú ìtùfù. Bẹẹ ni wọ ń jó bí òkòtó,
ti wọn ń kígbẹ àkésuhádìl bíi wèrè. Ọkan nínú wọn tí wọn ń pè ni Búsarí Oríóká bèrè
si i jó, o mu igó bíà kan, ó fi ehín şí ìdérí rẹ, ó tu ọtí inú rẹ sàtàrí, ó fi ọwọ ọtún gbá
ọrùn ìgó mú, ó sí fi tòsì gbá ìdí ìgó mú, ó wáá ká orúnkún kó, ó gbé ìgó nàà lé e, ti
ìgó fi fọ. O wáá sọ èyí tó wà lówó òsì sílẹ, ó wáá mú ti ọwọ ọtún, ó fi ń dá egbó sí ara

re lara, gbogbo eniyàn si n rerin-in. Lójijí ló sọ ìgò náà sókè, èkúfọ si balẹ láàrin agbo ijó, şugbón Ọlọrun şe é kó pa eni kẹni lara ju Búsarí Oríọká fúnra re.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Ọlábòdé, Afọlábí (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

Ọlátúnjì, O. O. (1982). *Àkójoò, Ewì Adébáyò Fálétí I àti II*. Ìbàdàn: Heinemann Books Nigeria Ltd.

Ọlátúnjì, O. O. (1982). *Àkójoò, Ewì Adébáyò Fálétí II*. Ìbàdàn: Heinemann Books Nigeria Ltd.

YOR 314: IṢÉ LÁMÈYÍTỌ LÓRÍ LÍTÍRÉSỌ YORÙBÁ
(LITERARY CRITICISM OF YORÙBÁ TEXTS)

ADÉṢQLÁ ỌLÁTEJÚ
B.A. (Hons); M.A.; M.Phil; Ph.D (Ibadan)
Department of Linguistics & African Languages
University of Ibadan, Ibadan

COURSE CODE: YOR 314

COURSE TITLE: IṢÉ LÁMÈYÍTÓ LÓRÍ LÍTÍRÉṢỌ YORÙBÁ

(LITERARY CRITICISM OF YORÙBÁ TEXTS)

COURSE CONTENT SPECIFICATIONS (COURSE DESCRIPTION)

A study of the classic, western and Marxist theories of literature as they relate to the prose, poetry and drama, and their application to the Yorùbá literature.

Course writer: Professor Adéṣọlá Olatéjù

Course Editor: Professor Àrìnpé G. Adéjùmò

ÌFÁÁRÀ SÍ KỌỌSÌ YÌÌ

Orúkọ kọọsì yìí ni **YOR 314: Iṣẹ́ Lámèyító lórí Lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá**. Kọọsì yìí jẹ ọkan pàtàkì nínú àwọn ẹ̀kọ́ tí o ní láti kọ láti gba oye ijìnlẹ̀ àkókọ nínú èdè Yorùbá, ìdà mẹ̀ta pére ni kọọsì náà sì kó nínú àpapọ̀ gbogbo kọọsì tí o máa dáwólé.

Ohun tí kọọsì yìí dá lé ni iṣẹ́ lámèyító lórí lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá. Ní kúkúrú, kọọsì yìí ní ẹ̀ pèlú àmúlò oḡbọ̀n, ìmọ̀, òye àti àwọn ohun mìíràn tí o nílò láti ẹ̀ àgbéyẹ̀wò fínńfíní lórí bí ònkòwé iṣẹ-ọ̀nà aláwòmọ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ kan ẹ̀ lo èdè (bátàni iṣọ̀wọ̀lo-èdè) nínú iṣẹ́ ọ̀nà rẹ̀ àti iṣẹ́ tí o n fí irú iṣẹ́ ọ̀nà bèè jẹ́ fún àwùjọ̀. Léyìn èyí ni iwọ̀, gégé bí i lámèyító, yòò ẹ̀ iḡbélẹ̀wọ̀n àti ìdájọ̀ gégé bó ti tọ̀ àti bó ti ẹ̀ yẹ́ lórí iṣẹ́ ọ̀nà náà. Nípa ìdí èyí, iyanjú tí kọọsì yìí n gbà ni láti sọ ọ̀ di lámèyító, kì í ẹ̀ lórí lítírẹ̀ṣọ̀ nìkan o, bíkòṣe lórí ọ̀rọ̀ gbogbo tó ní ẹ̀, yálà lórí ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, àṣà, ẹ̀sin, ọ̀rọ̀-ajé tàbí ọ̀rọ̀ mìíràn lánwùjọ̀. Ẹ̀ ibi pẹ̀lẹ̀bẹ̀ ni a ti n mú ọ̀lẹ̀ jẹ́, iṣẹ́ lámèyító àwùjọ̀ náà lè bẹ̀rẹ̀ láti ibi iṣẹ́ lámèyító lítírẹ̀ṣọ̀.

Módù méjọ̀ ni a pín kọọsì yìí sí. A sì ti ẹ̀ àṣàyàn àwọn ìwé lítírẹ̀ṣọ̀ kan tí a ó máa tọ́kasí nígbà tí a bá n bá ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀ lọ lórí iṣẹ́ lámèyító. Má ẹ̀ gbàgbé pé ọ̀nà mẹ̀ta ni lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá pín sí – Ìtàn- àròṣọ̀ (prose narratives-novel), eré-oníṣe (Drama- play) àti Ewì (Poetry). Díẹ̀ nínú àwọn àṣàyàn ìwé tí a ó máa ló fún àpẹ̀rẹ̀ iṣàtúpàlẹ̀ àti ìbèèrè nìwọ̀nyí:

1. Ọmọ Olókùn-Ẹsin (1969) Adébáyọ̀ Fálétí
2. Baṣọrun Gáà (1972) Adébáyọ̀ Fálétí
3. Ẹfúnṣetán Aníwúrà (1970) Akínwùmí Iṣọ̀lá
4. Réré Rún (1973) Ọládẹ̀jọ̀ Ọ̀kédìjì
5. Iná Ràn (2009) Adésọ̀lá Ọlátéjù

Dándán ni fún ọ̀ láti wá àwọn ìwé lítírẹ̀ṣọ̀ yìí kàn, láti rà àti láti kà.

ÀFOJÚSÙN KỌỌSÌ

Ohun tó jẹ àfojúsùn kọọsì yíí gan-an ni láti fún ọ ní ìmọ kíkún lórí iṣẹ lámẹyító lórí lítírésọ̀ Yorùbá. Kí èròngbà àti àfojúsùn yíí lè jọ tàbí kógo já, a ti pín àkòónú kọọsì yíí sí Módù méjọ ọ̀tọ̀tọ̀, àwọn Módù méjèjẹ̀ sì wà ní ìsísẹ̀-n-tẹ̀lé, tàbí kí a sọ wí pé wọn wọ̀nú ara wọn. Lẹ́yìn tí o bá sì ti kà wọn tán dáadáa, ní àkàtúnkà, ìwọ̀ yòò lè ẹ̀ àwọn ǹnkan wọ̀nyí:

1. Ìwọ̀ yòò ní ìmọ kíkún lórí iṣẹ lámẹyító, ojúṣe lámẹyító àti irú ènìyàn tí lámẹyító jẹ.
2. Ìwọ̀ yòò mò nípa àṣà àti iṣe tó rò mò iṣẹ lámẹyító.
3. Ìwọ̀ yòò lè dǎngájíá nínú s̄ṣe iṣẹ lámẹyító lórí lítírésọ̀ Yorùbá tàbí àyọkà-kí-àyọkà tí wọn bá gbé sí iwájú rẹ.
4. Lákòótán, ìwọ̀ yòò lè ẹ̀ ìṣàtúpàlẹ̀ tó peregedé lórí iṣẹ lítírésọ̀ tàbí àfọ̀ yòowù kó jẹ.

OJÚṢE AKÉKỌ́

Kí èròngbà àti àfojúsùn wa fún ọ̀ lè wá sí ìmúṣe, ojúṣe rẹ̀ gégé bí akékọ́ ni kí o rí i pé o wá àyè láti ka àwọn ìdánilékọ́ tí a gbé kalẹ̀ fún ọ̀ yíí. A pín àwọn ìdánilékọ́ nàà sí módù méjọ (8), tí módù kọ̀ọkan sì tún pín sí ìpín bíí mèlòó kan. Nínú rẹ̀, àwọn ìbèèrè ìṣaájú wà níbẹ̀ láti tọ̀ ọ̀ sọ̀nà àti láti fún ọ̀ ní òye ohun tí o máa bá pàdé nínú ìdánilékọ́. Lẹ́yìn èyí ni ìdánilékọ́ gan-an yòò ẹ̀ṣeṣè tẹ̀le e.

ÌGBÉLÉWỌ̀N AKÉKỌ́

Oríṣíí ọ̀nà ìgbéléwọ̀n méjì ló wà. Ìkínní ni iṣe s̄ṣe tàbí iṣe àmúṣe èyí tó kó ìdà ọ̀gbọ̀n (30%) nínú ọ̀gọ̀rùn-ún. Ìkejì ni ìdánwò, èyí tí akékọ́ yòò jókòó ẹ̀ lẹ́yìn tí o bá ti gba ìdánilékọ́ tán. Ìdà àádọ̀rin (70%) nínú ọ̀gọ̀rùn-ún ni ìdánwò yíí. Àpapọ̀ bí o fi ẹ̀ dáadáa sí nínú ìdánrawò tàbí ìdánwò ọ̀nà méjèjẹ̀ yíí ni yòò júwe tàbí sọ̀ àpapọ̀ máàkì rẹ̀ nínú kọ̀ọsì yíí.

ÌGBÉLÉWỌ̀N TÍ OLÚKÓ YÓÒ MÁÀKÌ

Módù Méjọ (8) ló wà nínú kọ̀ọsì yíí, iṣe s̄ṣe (iṣe àmúṣe) sì wà ní ọ̀pín módù kọ̀ọkan. Ìwọ̀nyí wà fún ọ̀ láti gbàradì fún ìdánwò ìgbéléwọ̀n (Tutor-Marked Assignment, TMA) tí a ó ẹ̀ fún ọ̀ nígbàtí àkókò bá tó. Bákan nàà ni àwọn iṣe s̄ṣe/ àmúṣe nàà wà fún ìgbàradì fún ìdánwò àṣekágbá fún kọ̀ọsì yíí.

Ìdánwò Àṣekágba

Èyí ni ìdánwò tí o ó jókòó ṣe lẹyìn tí ìdánilẹkọọ bá ti parí. Má ṣe gbàgbé pé ìdá àádọ́rin (70%) ni ìdánwò yí kó nínú ọgórùn-ún.

Ìlànà Máàkì Gbígba

Àtẹ̀ ìsàlẹ̀ yí ṣe àfihàn bí máàkì gbígba yòò ṣe rí.

Ìgbéléwòn	Máàkì
Ìṣe-ṣíṣe/Àmúṣe módù	Ọgbòn (30%)
Ìdánwò Àṣekágba	Àádọ́rin (70%)
Àpapọ	Ọgórùn-ún (100%)

ÀKÓÓNÚ KỌ̀Ọ̀SÌ

MÓDÙ KÌÍNÍ: ÌFÁÁRÀ: IŞÉ LÁMÈYÍTÓ

- 1.0. Ìfáárà
2. 0. Èròhgbà àti Àfojúsùn
3. 0. Ìbéèrè Ìşaájú
4. 0. **Ìdánilékòó:**
- 4.1. **Ìpín Kìíní: Işé Lámèyító Lítírèşò**
 - i. Kín ni Lítírèşò?
 - ii. Kín ni kọ̀ọ̀sì yí dá lé/ Kín ni Literary Criticism?
 - iii. Kín ni ìwúlò kọ̀ọ̀sì fún akékòó àti àwùjò?
 - iv. Irú ènìyàn wo ni lámèyító
 - v. Kín sì ni ojúşe lámèyító?
 - vi. Irin-işé àti èròjà àmúlò fún lámèyító

4. 2. **Ìpín Keji:Lítírèşò Àti Ojúşe Òhókòwé Lávùjò**

4. 0. **Ìdánilékòó:**
 - i. Lítírèşò gégé bí Işé-ona
 - ii. Ojúşe òhókòwé lávùjò
- iii. Ogbón Ìtopinpin tí Lámèyító le şàmúlò

5. 0. Ìşoníşókí

6. 0. Işé Şíşe

7. 0. Ìwé Ìtókásí

2.0. MÓDÙ KEJÌ: TÍỌ̀RÌ ÀTI ÌLÀNÀ ÌTOPINPIN LÍTÍRÉŞÒ I:

ÌLÀNÀ OJÚ ÒDE (EXTERNAL APPROACH)

- 1.0. Ìfáárà
- 2.0. Èròhgbà àti Àfojúsùn
- 3.0. Ìbéèrè Ìşaájú
4. 0. Ìdánilékòó
4. 1. **Ìpín Kìíní:Tíọ̀rì àti Ìlànà Ìtopinpin**
 - i. Kín ni tíọ̀rì/ ìlànà?

ii. Ìyàtò àti Ìjọra tó wà láàrin tíọ̀rì àti ìlànà ìtọ̀pinpin pẹ̀lú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀

4. 2. Ìpín Keji: Ìlànà Ojú-Òde

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn

3. 0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4. 0. **Ìdánilékò:**

i. Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wò

ii. Ìlànà Ìfojú-ònkòwé-wò

iii. Ìlànà Ìfojú-tara-ẹni-wò

5. 0. Ìṣonísókí

6. 0. Ìṣé Ṣíṣe

7. Ìwé Ìtókasi

3. 0. MÓDÙ KẸTA: TÍỌ̀RÌ ÀTI ÌLÀNÀ ÌTỌ̀PINPIN LÍTÍRÉŞỌ II ÌLÀNÀ OJÚ-INÚ:TÍỌ̀RÌ ÌFOJÚ ÀÀTÒ-WÒ (FORMALISM)

1.0. Ìfáára

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn

3. 0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4. 0. **Ìdánilékò:**

4. 1. Ìpín Kíní:Tíọ̀rì Ìfojú-Ààtò-wò

4.2. Ìpín Keji: Àfojúsùn àti ÈròngbàTíọ̀rì Ìfojú- ààtò-wò (Formalism)

4.3.Ìpín Kẹta: Èdè Ojoojúmọ̀ àti Èdè Ewì

4.4.Ànfàní àti Àléébù Tíọ̀rì Ìfoju-Ààtò-wò

5. 0. Ìṣonísókí

6. 0. Ìṣé Ṣíṣe

7. 0. Ìwé Ìtókasi

4. 0. MÓDÙ KẸRIN: ÀWỌN TÍỌ̀RÌ/ÌLÀNÀ MÌRÀN I: TÍỌ̀RÌ ÌFOJÚ-ÌHUN-WÒ (STRUCTURALISM)

1. 0. Ìfáára

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn

3. 0. Ìbèèrè Ìṣaájú

4. 0. Ìdánilékò:

4. 1. Ìpín Kìíní: Kín ni Tíòrì Ifojú- Ìhun-wò (Structuralism)

4.2. Ìpín Keji: Èròngbà àti Àfojúsun Díe Lára Àwọn Agbáterù Tíòrì yí

4. 3 Ìpín Kẹta: Ànfàní àti Àléébù Tíòrì Ifojú- Ìhun-wò (Structuralism)

5. 0. Ìsoníṣókí

6. 0. Iṣé Ṣíṣe

7. 0. Ìwé Ìtókasi

5.0 MÓDÙ KARÙN-ÚN: ÀWỌN TÍỌRÌ/ÌLÀNÀ MÌIRÀN II:

TÍỌRÌ ÌFOJÚ-MÁÀSÌ- WÒ (MARXISM)

1. 0. Ifáára

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsun

3. 0. Ìbéèrè Ìṣaájú

4. 0. **Ìdánilékò:**

4. 1. Ìpín Kìíní: Oríkì (Definitions)

4. 2. Ìpín Keji: Ìtàn Ìṣedálẹ̀ Tíòrì Máàsi

4. 3. Ìpín Kẹta: Ìgbèsẹ̀ tàbí Ìlànà Máàsi fún Ìjàjàgbara Mèkúnnù

4. 4. Ìpín Kẹrin: Ànfàní àti Àléébù Tíòrì Máàsi

5. 0. Ìsoníṣókí

6. 0. Iṣé Ṣíṣe

7. 0. Ìwé Ìtókasi

6. 0. MÓDÙ KEFÀ: ÀWỌN TÍỌRÌ/ÌLÀNÀ MÌIRÀN III:

TÍỌRÌ ÌṢÈGBÈ-FÁBO (FEMINISM)

1. 0. Ifáára

2. 0. Èròngbà àti Àfojúsun

3. 0. Ìbéèrè Ìṣaájú

4. 0. **Ìdánilékò:**

4. 1. Ìpín Kìíní: Kín ni Tíòrì Ìṣègbèfábo/Ìṣètófábo

4. 2. Ìpín Keji: Ìdàgbàsókè àti Àgbènde Tíòrì Ìṣègbèfábo

4.3. Ìpín Kẹta: Ìṣègbàfábo Lóde-òní

4. 4. Ìpín Kẹrin: Ànfàní àti Àléébù Tíòrì Ìṣègbè fábo

ii. Ìwúlò àti Aléébù rẹ

- 5. 0. Ìṣoníṣókí
- 6. 0. Iṣé Ṣíṣe
- 7. 0. Ìwé Ìtókasi

7.0. MÓDÙ KEJE: BÁTÀNÌ ÌLÒ-ÈDÈ NÍNÚ LÍTÍRÉṢÒ

- 1. 0. Ìfáàrà
- 2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3. 0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4. 0. **Ìdánilékò:**
- 4. 1. Ìpín Kìíní: Ìpín kinní: Àwọn Èròjà Alohùn/Àbáláye**
- 4. 2. Ìpín Keji: Àwọn Ọnà-èdè/ Ọnà-Ìṣowọlo-èdè**
- 4.3. Ìpín Keṭa: Àwọn Àkànlò-èdè Yorùbá**
- 5. 0. Ìṣoníṣókí
- 6. 0. Iṣé Ṣíṣe
- 7. 0. Ìwé Ìtókasi

8.0. MÓDÙ KEJO: ÌGBÉSÈ FÚN ÌṢÀTÚPALÈ LÍTÍRÉṢÒ

- 1.0. Ìfáàrà
- 2. 0. Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3. 0. Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4. 0. **Ìdánilékò:**
- 4. 1 Ìpín Kìíní: Ìgbésè fún Ìṣàtupalè Lítirésò**
- 4. 2. Ìpín Keji: Ìtupalé Àyokà Fún Ìfikóra**
- 4.3. Ìpín Keṭa: Fónrán Àbùdá Àdani Lítirésò**
- 5. 0. Ìṣoníṣókí
- 6. 0. Iṣé Ṣíṣe
- 7. 0. Ìwé Ìtókasi

MÓDÙ KIÍNÍ: IŞÉ LÁMÈYÍTÓ

1.0 Ífáàrà

Módù yí jé ífáàrà sí ohun tí kọ̀ṣì yí dále, èyí tí ʒe işé lámèyító lóri lítíresọ Yorùbá. Ọ̀nà mǐrán tí a lè gbà sọ èyí ni pé kọ̀ṣì yí dá lé bí a ti n ʒe işàtupalẹ̀ lítíresọ Yorùbá gégé bí lámèyító. Ní módù yí ni iwọ̀ yóò ti kà tàbí kọ̀ nípa ohun tí işé lámèyító jẹ̀ mọ̀, irú ènìyàn tí lámèyító jẹ̀ tàbí tí ʒe, iwúlò irúfẹ̀ kọ̀ṣì báyí fún iwọ̀ gégé bí akẹ̀kọ̀ àti fún àwùjọ̀ Yorùbá lápapọ̀.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Lẹ̀yìn tí o bá ti ka ìdánìlẹ̀kọ̀ yí tán, èròngbà wa ni pé iwọ̀ yóò ní ìmọ̀ kíkún lóri işé lámèyító, àti pé iwọ̀ yóò lè ʒe àtupalẹ̀ tó mọ̀yánlóri lóri lítíresọ Yorùbá, yálà ìtàn-àròsọ, eré-oníʒe tàbí ewì. Bákan náà ni ó jẹ̀ àfojúsùn kọ̀ṣì yí pé ìmọ̀-ọ̀n-ʒe rẹ̀ gégé bí lámèyító kò yẹ̀ kó pín sí orí işé lítíresọ. Ó yẹ̀ kí o lè ʒe jù bẹ̀ ẹ̀. Gégé bí lámèyító, ó yẹ̀ kí o lè sọ̀rọ̀ tàbí ʒe işé lámèyító lóri işẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀, ọ̀rọ̀ ọ̀şẹ̀lú, ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn àti àwọ̀n ọ̀rọ̀ mǐrán tó ní í ʒe pẹ̀lú ìgbésí ayé ẹ̀dá tàbí ọ̀mọ̀nìyàn lágújọ̀. Láti rán ọ̀ létí, onírúurú işé lámèyító ló wà lágújọ̀. bẹ̀ sì ni onírúurú İşé lámèyító àti lámèyító ènìyàn ló wà pẹ̀lú: Àpẹ̀rẹ̀:

1. Lámèyító işẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ (Social criticism/Social critic/commentator).
2. Lámèyító ọ̀rọ̀ ọ̀şẹ̀lú Political criticism/political critic/commentator).
3. Lámèyító ọ̀rọ̀ ẹ̀fin (Legal criticism/legal critic).
4. Lámèyító ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn (Religious criticism/religious critic)
5. Lámèyító ajẹ̀mọ̀şẹ̀-ìròyìn (Journalistic criticism/news commentator)

Ó yẹ̀ kí o lè rántí àwọ̀n ènìyàn bí Ọ̀jọ̀gbọ̀n Wọ̀lé Şóyínká, Ọ̀jọ̀gbọ̀n Níyì Ọ̀şúndáre, Amòfin Fẹ̀mi Fálàná àti irúfẹ̀ àwọ̀n ènìyàn báyí mǐrán lágújọ̀ wa. Irúfẹ̀ lámèyító kan ni wọ̀n n ʒe, ibi kan ni wọ̀n sì ti gbà ìdánìlẹ̀kọ̀ kí wọ̀n tó bèrẹ̀ işé lámèyító. Pẹ̀lú ìdánìlẹ̀kọ̀ nínú kọ̀ṣì yí *YOR 314: Literary Criticism of Yorùbá Texts*, iwọ̀ náà ti bèrẹ̀ nìyẹn.

3.0 Ìbèèrè Ìṣáájú

- (i) Kín ni iṣẹ́ lámẹ̀yító?
- (ii) Irú ènìyàn wo ni lámẹ̀yító?
- (iii) Kín ni ojúṣe lámẹ̀yító?
- (iv) Irú èròjà tàbí ìmò wo ni lámẹ̀yító gbòdò ní láti dojúko iṣẹ́ lámẹ̀yító?
- (v) Kín ni iwúlò irúfẹ́ kòòsì báyií fún akẹ̀kọ̀ọ̀ àti àwùjọ?

Àwọn ibèèrè wònyí yòò ràn ó lówó láti ka ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀ yìí ní àkàyé àti àkàgbádùn, ìwo yòò sì lè dáhùn àwọn ibèèrè nàà.

4.0 Ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀

4.1 Ìpín kìíní: Iṣẹ́ Lámẹ̀yító Lítírésò

(i) Kín ni Lítírésò?

Ọ̀nà méjì ni a lè gbà wo ibèèrè yìí? Ọ̀nà kìíní ni kí á ṣàlàyé lítírésò gégé bí àkójopò èrò ìjìnlẹ̀ tí a fi èdè ìjìnlẹ̀ gbékalẹ̀. Ọ̀nkòwé ní ó fi èdè ìjìnlẹ̀ gbé èrò ìjìnlẹ̀ nàà kalẹ̀ láti ipasẹ̀ àrògún, àròjìnlẹ̀ pẹ̀lú ìmò-ọ̀n-ṣe àti ìmèdèélò. Ọ̀nà méta gbògì ni lítírésò pín sí

- Ewì (poetry)
- Ìtàn àròsọ (prose narrative-Novel)
- Eré oníṣe (drama/play)

Ọ̀nà kejì ni láti wo lítírésò gégé bí iṣẹ́-ọ̀nà alárògún. Oríṣìrìṣì iṣẹ́-ọ̀nà ló wà láàrín àwọn Yorùbá:

- Iṣẹ́-ọ̀nà agbẹ̀gilére (sculpturing)
- Iṣẹ́-ọ̀nà àfamòṣe (pottery)
- Iṣẹ́-ọ̀nà igbá fífín (calabash carving)
- Iṣẹ́-ọ̀nà àfirinṣe tàbí àfòkútaṣe (iron/stone carving)
- Iṣẹ́-ọ̀nà àfèdèṣe (literary art/literature)

Iṣẹ́-ona àfèdèṣe yìí ni à n pè ní **lítírẹ̀ṣọ̀**. Èdè ni a fi n ṣe irúfẹ́ iṣẹ́-ona yìí, èyí ló sì mú un yàtò sí irúfẹ́ iṣẹ́-ona yòókú. Iṣẹ́-ona tí à n fi oṣoṣo, ojú-inú, àtinúdá àti èdè ṣe ni:.

Gégé bí iṣẹ́-ona yòókú, lítírẹ̀ṣọ̀ gégé bí iṣẹ́-ona jé irin-iṣẹ́ tí ònkòwé n ló láti mú èròngbà oṣoṣo rẹ wá sí imúṣe. Kín sì ni èròngbà ònkòwé tí à n sọ yìí? Àwọn náà ni:

- i. Ìgbádùn/ìdánílárayá: Èyí tó n jẹyọ láti ara ẹwà tó wà nínú iṣàmúlò èdè
- ii. Ìdánílẹ̀kọ̀: èyí tó n jẹyọ láti ara tàbí inú ìtàn tàbí ọ̀rọ̀ tí ònkòwé gbé kalẹ. Níwọn ìgbà tí iṣẹ́ lámẹ̀yító jé mọ́ ṣíṣe ìtupalẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ gégé bí iṣẹ́ ọ̀nà, ohun tí lámẹ̀yító n wá kiri ní láti ṣe ìdámọ̀ àti àfàyo ohun méjì tí ònkòwé n gbìyànjú láti fi iṣẹ́-ona náà ṣe; iyeṅ, ìdánílárayá àti iṣẹ́ tó n fi iṣẹ́-ona lítírẹ̀ṣọ̀ náà jé. Iyeṅ ní pé lámẹ̀yító gbòdò tú iṣu dé ìsàlẹ̀ ìkòkò láti ṣàlàyé èrò ìjìnlẹ̀ àti iṣẹ́ tí ònkòwé n fi iṣẹ́ ọ̀nà rẹ rán sí àwùjọ.

(ii) Irú ènìyàn wo ni lámẹ̀yító?

- (1) Lámẹ̀yító gbòdò jé ẹni tó ní ojú-inú, tó ní àròjìnlẹ̀, tó sì tún mọ́ iran-an wò. Nítorí pé gbogbo ohun tó bá fojú rí lówùjọ rẹ̀ tàbí nílẹ̀ òkèèrè ló gbòdò lè ronú jìnlẹ̀ lé lórí, kí ó sì fi tó àwọn ènìyàn rẹ̀ lètí.
- (2) Lámẹ̀yító gbòdò ní etí ìgboràn. Iyeṅ ni pé gbogbo ìsèlẹ̀ àwùjọ, yálà lórí ọ̀rọ̀ òṣẹ̀lú, ọ̀rọ̀ ajé, ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn abbl. ló gbòdò lè fetí kọ́ kí ó sì ní ìmòràn tí yòdò mú wá láti borí ìṣòro tó n dojú kọ́ àwùjọ.
- (3) Lámẹ̀yító gbòdò jé ẹni tó lè fi ojú sùnnùkùn wo ọ̀rọ̀ sùnnùkùn.
- (4) Paríparí ẹ̀ ni pé, lámẹ̀yító gbòdò jé ẹni tí kíi ṣe ègbè láti ṣe ìdájọ́, yálà lórí lítírẹ̀ṣọ̀ tàbí ohun mìíràn. Bẹ̀ẹ̀ ni rẹ̀ gbòdò jé bẹ̀ẹ̀ni, bẹ̀ẹ̀kọ́ rẹ̀ sì gbòdò jé bẹ̀ẹ̀ kọ́. Bí ó bá sọ pé iṣẹ́-ona tàbí ohun kan dára, ó gbòdò sọ ìdí tó fi sọ pé ó dára, bí ó bá sì ṣe ìdájọ́ pé kò dára, ó gbòdò fi ẹ̀rì tì í lẹ̀yìn pé kò dára. Ní kúkúró, lámẹ̀yító gbòdò jé ẹni tí kíi ṣe ègbè.

(iii) Kín ni Ojúṣe Lámẹ̀yító?

Ní pàtó, ojúṣe lámẹ̀yító ní láti ṣe ọ̀rínkínniwín àtupalẹ̀ lórí lítírẹ̀ṣọ̀ kí ó sì fa kòmóòkun rẹ̀ yọ nípa ṣíṣọ̀:

- (1) Ohun tó jẹ kókó inú lítírésò/àyọkà.
- (2) Irú ìgbádùn tàbí ìdánílárayá tí ó hànḁé nínú lítírésò tàbí àyọkà náà.
- (3) Kókó ìṣẹ́ tàbí ìdánílẹ̀kọ́ tí ònḁkọwé n fi ìwò lítírésò tàbí àyọkà náà rán sí àwùjọ.
- (4) Ní ìparí, lámẹ̀yító gbòḁḁò gbé ìdájọ kalẹ̀ lórí ìṣẹ́ lítírésò/ìṣẹ́ ọ̀nà, bóya ó dára tàbí kò dára. Bí ó bá dára tàbí pé ó gbé ọ̀ṣunwọ̀n, ó gbòḁḁò ṣàlàyé ìdí tí ó fi sọ bẹ̀ẹ̀ pẹ̀lú ẹ̀rì tó dájú. Bí irú ìṣẹ́-ọ̀nà bẹ̀ẹ̀ bá sì kù díẹ̀ káàtọ̀, ó gbòḁḁò ṣàlàyé bákan náà pẹ̀lú ẹ̀rì tó dájú.

(iv) Ìrin-ìṣẹ́, ìmò àti ẹ̀rọ̀jà àmúlò fún lámẹ̀yító

Ọ̀pọ̀lọ̀ lámẹ̀yító kò gbòḁḁò wà ní gbundúku. Ìyẹn ni pé ó gbòḁḁò jẹ ọ̀lọ̀pọ̀lọ̀ pípé èḁá tó sì tún ní làákáyè láti ṣe ìṣẹ́ lámẹ̀yító. Ìwé rírà àti kíkà kò gbòḁḁò ró ó lójú nítorí irú àwọ̀n ìwé bẹ̀ẹ̀ ni yòò jẹ atónisọ̀nà àti abẹ̀nà-ìmò fún un. Ẹ̀ni tí yòò ṣe ìṣẹ́ ìṣàtupalẹ̀ gégé bí irú ẹ̀yí tí lámẹ̀yító yòò ṣe gbòḁḁò máa ka ìṣẹ́ ìtupalẹ̀ bẹ̀ẹ̀ tí àkín ẹ̀gbé rẹ̀ mìíràn bá ṣe nínú ẹ̀yí tí ọ̀un náà yòò ti rí omi ọ̀gbọ̀n àti ìmò bù mu.

Ní àkótán, lámẹ̀yító gbòḁḁò ní ìmò nípa ìlànà, tíọ̀rì àti ọ̀gbọ̀n-ìtọ̀pinpin lítírésò tàbí ìṣẹ́-ọ̀nà. Ó lè jẹ tíọ̀rì ‘formalism’ ‘marxism’ tàbí irúfẹ́ tíọ̀rì mìíràn tó lè rán án lówó láti ṣe ìtupalẹ̀ tó mọ̀yán-lórí lórí lítírésò tàbí ìṣẹ́-ọ̀nà. Irú tíọ̀rì bẹ̀ẹ̀ yòò jẹ kí ìṣàtupalẹ̀ àti ìtumò tó bá fún ìṣẹ́-ọ̀nà jẹ ẹ̀yí tó kógo já tàbí jẹ àtẹ̀wọ̀gbà.

4.2 Ìpín kejì: Lítírésò àti Ojúṣe Ònḁkọwé Láwùjọ

(i) Kín ni lítírésò

Gégé bí a ti sọ ṣáájú, ìṣẹ́ ọ̀nà alálatinúḁá ni lítírésò jẹ. Yàtò sí ẹ̀yí, lítírésò tún jẹ ohun-èlò pàtàkì tí ònḁkọwé n ló láti gbé ẹ̀rò ọ̀kàn rẹ̀ síta fún aráyé. Ó lè gbé ẹ̀rò ọ̀kàn rẹ̀ síta nínú ẹ̀yíkẹ̀yí nínú ẹ̀yà lítírésò tó wà, yálà ìtàn-àròsọ, eré-oníṣe tàbí ewì. Ìṣẹ́-ọ̀nà alálatinúḁá pọ̀nńbélé ni lítírésò ẹ̀yí tó n fi ònḁkọwé hàn gégé bí alá̀rògún, alá̀ròjìnlẹ̀ àti ọ̀lọ̀pọ̀lọ̀ pípé èḁà.

(ii) Ojúṣe Ònḁkọwé Láwùjọ

Kí á tó şàlàyé lórí ojúşe ònkòwé lówùjò, ó yẹ ká kókò sọ ó pé ara èyàn àwùjò ní ònkòwé wà, èniyàn pàtàkì, ẹni iyì, ẹni ẹyè sì ni nítorí işẹ tí ònkòwé n şe lówùjò kò kéré. Ipa ribiribi tí wọn n kó fún àlàáfíà àti ilòşíwájú àwùjò kò sì kéré rara. Díẹ lára ojúşe ònkòwé lówùjò: gégé bí Ọlátẹjú şe sọ nínú *Inaugural Lecture* rẹ (2016:7)

Like his or her counterparts in other climes and cultures, the Yorùbá literary artist is committed to message and entertainment. He is a teacher, custodian of culture, reporter, societal watchdog, seer/prophet moral police, social critic and a commentator.

Ohun tí Ọlátẹjú (2016) n gbiyànjú láti sọ ni àwọn ohun tó jẹ ojúşe ònkòwé lówùjò. Lẹyin idánilarayá àti işẹ tó n fi işẹ-ona rẹ şe, adánilarayá àti amúlùdùn ni (*an entertainer and celebrity*), Olùkòni ni, agbáşaga ni, oníròyin, ẹşó àwùjò ni, wòlù/aríran, ọlópàà iwà àti lámèyító àwùjò sì ni pèlú. Ó n şe ojúşe wònyí nípa şíşe àmúlò lítírésò, èyí tí a fi èdè gbé kalè, nípa şíşe àmúlò ọgbón àtinúdà láti şe àfihàn işèlè àwùjò. Ònkòwé Yorùbá nìkan kó ló n şe ojúşe wònyí, bí gbogbo ònkòwé kààkiri agbááyé şe n şe niyẹn.

(iii) Ọgbón Itopinpin Lítírésò tí Lámèyító le şàmúlò

Lára ohun tí lámèyító lè şe láti şe işatupalè lítírésò, ní şíşe àmúlò ilànà kan gbòogi tó jẹ mó tíòrì kí akitiyan rẹ lè kógo já tàbí jẹ itẹwógbà. Ọkan-ò-jòkan ni irúfẹ àwọn tíòrì tàbí ilànà tó le şàmúlò ni à n pè ní tíòrì, ilànà tàbí ọgbón itopinpin fún lítírésò. Àpẹrẹ díẹ nínú wọn ni wònyí:

- Ilànà ifí-ọjú-itàn-wo lítírésò (Historical approach)
- Ilànà ifí-ọjú-ònkòwé-wo lítírésò (Authorial approach)
- Ilànà ifí-ọjú-tara-ẹni-wo lítírésò (Semic approach).
- Ilànà ifojú-ààtò-wo lítírésò (Formalist approach)
- Ilànà ifojú-ihun-wo lítírésò (The Structuralist Approach)
- Ilànà ifojú-máàsì-wo lítírésò (The Marxist Approach)
- Ilànà ifojú-işègbè-fábo-wo lítírésò (The Feminist Approach)

Àwọn oḡbón ìṭopinpin tí a pè ní ìlànà tàbí Tíòrì wònyí ni a ó gbé ìdánilékòó wa lè bí iṣe ṣe n tèsíwájú ní àwọn Módù tó kàn lẹyìn Módù kííní yí.

5.0 Ìṣòníṣókí

Nínú ìdánilékòó Módù kííní, láti ipín i-ii, a sàlàyé èkún-réré lórí nńkan wònyí:

1. Ohún tí kòṣì yí dále lórí-iyen Ìṣàtupalè lítírésò gégé bí iṣe-ona àti gégé bí lámèyító.
2. Kín ni iṣe lámèyító, irú èniyàn tí lámèyító jé, ojúṣe rẹ, ìrin-iṣe rẹ àti ìmò tó yẹ kò ni pèlú ìwúlò kòṣì yí fún o gégé bí akékòó àti fún àwùjọ Yorùbá lápapò.
3. Bákan náà la sàlàyé lórí lítírésò gégé bí iṣe-ona aláfèdèṣe àti ojúṣe òńkòwé lówùjọ Yorùbá.

6.0 Iṣe Sṣiṣe

1. Kín ni iṣe lámèyító, kín sì ni ìwúlò èká-ìmò yí fún akékòó àti àwùjọ.
2. Kín ni lítírésò, èka mélòò ló pín sí, kín sì ni àfojúsùn òńkòwé lówùjọ ọlájú?
3. Kín ni ojúṣe lámèyító?
4. “Ojúṣe òńkòwé kò ju kó dánílárayá lọ.” Kín lo rí sí ọrò yí?
5. Dárúkọ àwọn oḡbón ìṭopinpin lítírésò tí o mò pé lámèyító lè lò.

7.0. ÌWÉ ÌTÓKASÍ

Bámgbóṣé, Ayò (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá)*. Volume I UniversityPress Ltd., Ibadan.

Ọlábòdé, Afólábí. (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan, published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

Ọlátéjú, Adéṣòla (2016). *Language and style [-listics] in literary and Routine communication: The Yorùbá Example. Inaugural Lecture Series.*Ibadan: University of Ibadan Press.

Ọlátéjú, Adéṣólá (2021) YOR 213: Ìlò-èdè Yorùbá. Course Material for National Open University (NOUN). Abuja, Nigeria.

MÓDÙ KEJÌ: TÍÒRÌ ÀTI ÌLÀNÀ ÌTỌPINPIN LÍTÍRÉSỌ I: ÌLÀNÀ OJÚ ÒDE (EXTERNAL APPROACH)

1.0 Ifáára

2.0 Ní módù yí, ìwọ yóò kà tàbí kẹkọọ nípa ohun tí à n pè ní Tíòrì tàbí Ìlànà gégé bí ọgbón ìtọpinpin lítírésọ. Ní ipín kejì ni ìwọ yóò ti kà nípa ìlànà méta tó wà lábé ìlànà ojú-òde. Àwọn ìlànà náà ni:

- i. Ìlànà ifojú-itàn-wo lítírésọ
- ii. Ìlànà ifojú-ònkọwé- wo lítírésọ
- iii. Ìlànà ifojú-tara-ẹni-wò lítírésọ

Ní ibèrẹ̀ ipín kejì yí ni a ó ti ménu bá ìtumọ **Tíòrì** àti **Ìlànà** pèlú Àlàyé lórí ijọra àti ìyàtò tó wà láàrín ọgbón ìtọpinpin méjèèjì tí à n wí yí.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà wa fún ọ léyìn tí o bá ti ka idánilẹkọọ yí ní pé, ìwọ yóò mọ ohun tí **Tíòrì** àti Ìlànà tùmọ sí gégé bí ọnà ìṣatúpalè tàbí ìtọpinpin lítírésọ. Léyìn ẹyí, àfojúsùn wa ní pé ìwọ yóò mọ, o ó sì lè ẹ nṣkan wọnyí:

- i. Ìwọ yóò mọ ohun tí **Tíòrì** àti **Ìlànà** tùmọ sí gégé bí ọnà tàbí Ọgbón ìtọpinpin.
- ii. Ìwọ yóò mọ ijọra àti ìyàtò tó wà láàrín ọgbón ìtọpinpin méjèèjì.
- iii. Ìwọ yóò lè ẹ ìṣatúpalè tàbí ìṣẹ̀ lámẹ̀yító tó dára, tó ní ìtumọ tí yóò sì tún jẹ̀ ìtẹ̀wọ̀gbà.

3.0 Ìbèrẹ̀ Ìṣaájú

- i. Kín ni **tíòrì**, kín sì ni **ìlànà** tùmọ sí?
- ii. Sọ ijọra tàbí ìyàtò tó wà láàrín ọgbón ìtọpinpin méjèèjì yí.
- iii. Ẹ àlàyé kíkún, pèlú àpẹ̀rẹ̀, lórí:
 - Ìlànà ifojú-itàn-wo lítírésọ
 - Ìlànà ifojú-ònkọwé -wo lítírésọ
 - Ìlànà ifojú-tara-ẹni- wo lítírésọ
- iv. Sàlàyé, pèlú àpẹ̀rẹ̀, ohun tó lè jẹ̀ àléébù ọgbón ìtọpinpin tó wà lábé ìlànà ojú-òde.

4.0.Ìdánilékòp

Ìpín Kííní: Tíòrì àti Ìlànà Ìtòpinpin

(i) *Kín ni Tíòrì?*

Tíòrì ni oḡbón tàbí ète ìtòpinpin lítírésò tí àwọn onímò káàkiri gbé kalè gégé bí ọ̀nà àmúṣe kan gbòḡgì tí ó jé ìrànwó, tí ènìyàn lè gbékalè fún ìṣàtúpalè tàbí ìtòpinpin ìṣe ìṣe-ọ̀nà kan tàbí òmíràn. Kí a tó pe oḡbón/ète ìtòpinpin kan ní Tíòrì, ó gbòḡḡ jé èyí tí gbogbo onímò kárí- ayé mò nípa rẹ̀, tí wọn sì fowó sí pé ó peregédé. Ènìkan tàbí onímò kan ló sáà maá n dábàà tíòrì kí àwọn onímò yòókù tó sàgbéyèwò fínnífínní lórí rẹ̀ láti rí i pé ó ṣe é tẹ̀wọ̀gbà fún àmúlò. Àpẹ̀rẹ̀ díẹ̀ lára irú Tíòrì bẹ̀è nìwọ̀nyí:

Tíòrì Ìfojú-ààtò-wò	-	Formalism/Formalist Theory
Tíòrì ìfojú-ìhun-wò	-	Sturcturalism/Structuralist Theory.
Tíòrì Ìfojú-máàsì-wò	-	Marxism/Marxist Theory.
Tíòrì Ìfojú-ìṣègbè-fábo-wò	-	Feminism Theory
Tíòrì Ìfojú-Ìfiwádíí-sòtumò	-	Hermeneutic Theory
Tíòrì Ìfámí- pàrokò ìtumò	-	Semiotic Theory.

(ii) *Kín ni Ìlànà?*

Ìlànà jé ọ̀nà tàbí oḡbón ìtòpinpin tí a lè ṣàmúlò fún ìtúpalè lítírésò tàbí ìṣe-ìwádíí.Ìtumò tàbí ìwúlò ọ̀rọ̀ yí, **Ìlànà** (Approach) kò yàtò rára sí ìtumò àti ìwúlò tí **Tíòrì** ní. Èyí fihàn pé nḡkan kan-náà ni Tíòrì àti Ìlànà tùmò sí. Ìṣe kan-náà ni wọn n ṣe, àyọ̀rísí kan-náà ni wọn sì maá n sáà ní.

Àpẹ̀rẹ̀ díẹ̀ lára Ìlànà tí a lè ṣàmúlò fún lítírésò nìwọ̀nyí:

- Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wo lítírésò - Historical Approach
- Ìlànà ìfojú-ò̀nkòwé-wo lítírésò - Authorial Approach
- Ìlànà Ìfojú-tara-ẹ̀ni-wo lítírésò - Semic Approach
- Ìlànà Ìfojú-àṣà-wo lítírésò - Cultural Approach.

Ìyàtò àti Ìjọra Tíòrì àti Ìlànà

Ohun kán-náà ni àwọn ọ̀rò méjèèjì tùmò sí, iṣẹ́ kan-náà ni wọn n ẹ́, àti pé àṣeyọ́rí kan-náà ni wọn n fún olùṣèwádíí gégé bí àfojú-sùn. Àmọ́ ẹ́, ibi tí iyàtò wọn wà ni pé:

- (i) Tíọ̀rì gbajúmò ká-rí-ayé láàrín àwọn onímò, àmọ́ ìlànà kò tí fi bẹ̀ẹ̀ gbajúmò tàbí jẹ́ ká-rí-ayé.
- (ii) Ìṣàgbéyèwò tàbí ìwádíí fínnífínní ti wáyé láàrín àwọn onímò, ìdánílóju tó pò sù ti wà pé, ó yanrantí, ó ẹ́ é gbẹ̀mì-ín-lé tàbí fòkàn tẹ̀; sùgbọ̀n a kò lè fi gbogbo ara sọ èyí nípa **ìlànà**.
- (iii) Tíọ̀rì ti ní ìfẹ̀sẹ̀múlẹ̀ danindanin, kò sì sí kónú-n-kòhọ kankan nípa rẹ̀ sùgbọ̀n **ìlànà** ẹ̀sẹ̀ ń fẹ̀sẹ̀ walẹ̀ ni, kò tí ì rí ibi jókòó lé dáadáa.
- (iv) Tíọ̀rì ti jẹ́ ohun ìtẹ̀wọ̀gbà láàrín mùtúmùwà àwọn oníṣẹ̀-ìwádíí, sùgbọ̀n ìlànà lè má tí ẹ́ bẹ̀ẹ̀ jẹ́ ìtẹ̀wọ̀gbà láàrín gbogbo ènìyàn, ó sì n bọ̀ lònà ni, sùgbọ̀n a sì lè ló ó.
- (v) Ìgbésẹ̀ àti àkóónú Tíọ̀rì àti ìlànà máa n yàtò sí ara. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ó lójú ìṣẹ̀-ọ̀nà tí a lè ló Tíọ̀rì Máàsi fún. Ìṣẹ̀-ọ̀nà tó jẹ́ mó Ìjàjàgbara láàrín àwọn arénijẹ̀ àti mẹ̀kúnnú ni ìlànà Máàsi wúlò fún jùlọ̀, nígbà ti ìlànà ìfojú-ìtàn wò wúlò fún ìṣẹ̀-ọ̀nà tó jẹ́ pé ìtàn-gidi ló pilẹ̀ rẹ̀.
- (vi) Ní ìparí, àti Tíọ̀rì o, àti Ìlànà o, ìṣẹ̀ ìṣàtupalẹ̀ ni wọn n ẹ́, èyíkẹ́yíí tí ó bá bá ìṣẹ̀-ọ̀nà tí a n ṣàtupalẹ̀ fún mu náà ni a lè múlò. Nítorí náà ni a ẹ́ lè pé ọ̀gbọ̀n ìtọ̀pinpin, yálà Tíọ̀rì tàbí Ìlànà ni Tíọ̀rì tàbí Ìlànà. Bí àpẹ̀rẹ̀, a lè sọ pé: Tíọ̀rì Máàsi tàbí Ìlànà Máàsi.

Ìyàtò m̀íràn ni pé a lè pe Tíọ̀rì ní Ìlànà sùgbọ̀n a kò lè pé Ìlànà ní Tíọ̀rì. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, a lè sọ pé- Tíọ̀rì Máàsi tàbí Ìlànà Máàsi (Marxist Theory theory or Marxist Approach)

Àmọ́ ẹ́, a kò lè pe Ìlànà-Ìfojú-ìtàn-wo (Historical Approach) ní Tíọ̀rì Ìfojú-ìtàn-wò

Ìlànà ìfojú-ìtàn-wo √
 Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wò: Tíọ̀rì Ìfojú-ìtàn-wo X

4.2. **Ìpín Kejì: Ìlànà Ojú-Òde**

Ó ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì láti ẹ̀làyé ní ìbèrè báyii ìdí tí a fi pe ìlànà yìí ní Ìlànà Ojú-Òde (External Approach). Ìdí tí a fi pe é bẹ̀é ni pé ìlànà yìí fi àyè gba ẹ̀sẹ̀ àmúlò èrò, ìmò tàbí èròjà aṣètumò fún ìtòpinpin lítírésò. Èrò tàbí èròjà tí à n sọ yìí lè jẹ̀ èyí tó wà tàbí tó rò mó ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ, ọ̀rọ̀ ilú, ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn, ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú tàbí ẹ̀sìn. Èyí yàtò sí Ìlànà Ojú-inú èyí tó sọ pé ọ̀rọ̀ inú lítírésò tàbí ohun tí a bá rí tàbí kà nínú lítírésò nìkan ni a lè gbé ìtumò lé lórí. Ó lódi sí Ìlànà Ojú-Inú (Internal Approach) èyí tó lòdi sí ẹ̀sẹ̀ àmúlò ìtàn, tàbí kí á ló ohun tó n ẹ̀lẹ̀ láwùjọ mó ìtumò lórùn. Ìlànà m̀éta pàtó ló wà lábé Ìlànà Ojú-Òde: Àwọn nìwònyí:

Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wo lítírésò	-	(Ìlànà-Ìfojú-ìtàn-wò)
Ìlànà Ìfojú-Ònkòwé-wo lítírésò	-	(Ìlànà Ìfojú-Ònkòwé-wò)
Ìlànà Ìfojú-tara-ẹ̀ni-wo lítírésò	-	(Ìlànà Ìfojú-tara-ẹ̀ni-wò)

(1) Ìlànà Ìfojú-ìtàn-wò (Historical Approach)

Àwọn agbàterù Ìlànà Ìfojú-Ìtàn-wò lítírésò gbà pé ìtupalẹ̀ tí a bá ẹ̀ lórí lítírésò yòò já gaara, yòò sì ní ìtumò tó m̀oyán-lórí tí a bá fi ojú ìtàn wo lítírésò. Wọn sọ pé ara àwùjọ ní ònkòwé wá àti pé gbogbo ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ ló gbó tàbí mò nípa rẹ̀, èyí tó ẹ̀ okùnfà bí ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀, ìtàn tó wà nínú ìwé lítírésò rẹ̀ lórí ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ. A rí àpẹ̀rẹ̀ àwọn lítírésò báyii tó dálé ìtàn kan tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ kan tàbí òmíràn nínú àwọn ìwé lítírésò Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ nínú ìwé lítírésò bẹ̀é nìwònyí.

Efúnṣetán Aníwúrà: (Akínwùmí Ìṣòlá) tó dá lé ìtàn gidì tí Ìyálóde Efunṣetán tó jẹ̀ Olóyè Obìnrin pàtàkì ní Ìlú Ìbàdàn.

Baṣòrun Gáà: (Adébayò Fálétí) tó dá lé ìtàn Baṣòrun Gáà tó jẹ̀ Olórí àwọn Afọbajẹ̀ tí wọn n pè ní Ọ̀yómèsì láyè Aláàfin Abíòdún Adégoólú ní Ìlú Ọ̀yọ̀ láyè Ìgbà kan.

Omo Olókùn-Eṣin (Adébayò Fálétí) tó dá lé ìṣẹ̀lẹ̀ wàhálà tó bé sílẹ̀ ni apá Òkè-Ògùn nípa Igbà-Sísìn láyè ojóun, èyí tó fa ìjà àjà-kú-akáta láàrín àwọn ènìyàn/ará ilú àti Aláàfin ní àsìkò ìgbà náà.

Réré Rún (Ọ̀ládẹ̀jọ̀ Òkédìjì) tó dá lé ìfèhónú hàn àwọn òsìṣẹ̀ ọ̀ba nípa dída-ìṣẹ̀- sílẹ̀ tàbí wíwo-ìṣẹ̀ níran tó máa n wáyé láyè òde-òní ní àwùjọ wa. (Àpẹ̀rẹ̀ ni ìdaṣẹ̀ sílẹ̀ àwọn olùkò àti òsìṣẹ̀ Fásitù-ASUU, NASU, SSANU abbl.)

Iná Ràn (Adesolá Olátéjú): tó dá lé Ìjà láàrín àwọn Àgbè tí wọn kó ara wọn jọ gégé bí Egbé Àgbékòyà àti Ìjọba Ìwọ-Oòrùn(Western Region of Nigeria ní Ọdún 1968).

Eré Oníṣe Hubert Ògúnndé *Yorùbá Ronú* tó dá lé wàhálà ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú tó bé sílẹ̀ nínú Egbé Ọ̀ṣẹ̀lú Action Group (AG) láàrín Olóyè Ọ̀báfẹ̀mi Awólówò àti Igbá-kejì rẹ̀, Olóyè Ládòkè Akíntólá ní ààrín 1961-1962.

Ohun tí ìlànà yìí tẹ̀nu mọ̀ ni pé bi lámẹ̀yító bá ní ìmọ̀ nípa ìtàn tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ bá yìí, kò ní jẹ̀ ìṣòro fún un láti ṣe àtúpalẹ̀ tó mọ̀yán-lórí lórí irú ìṣe-ọ̀nà lítírẹ̀ṣọ̀ tí a gbé ka orí ìtàn àti ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀.

Ànfààní Ìlànà yìí

- (i) Ìlànà yìí yóò mú un rọ̀rùn fún lámẹ̀yító láti ṣàtúpalẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ pèlú ìtumò tó ṣe é tẹ̀wọ̀gbà.
- (ii) Yóò jẹ̀ kó ṣe é ṣe fún akẹ̀kọ̀/ lámẹ̀yító láti mọ̀ ìtàn gidì tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ èyí tí a gbé lítírẹ̀ṣọ̀ lé lórí. Bí àpẹ̀rẹ̀, ṣe ìwadií ìtàn tó rọ̀ mọ̀ ọ̀we yìí: èni tí kò ṣe bí eḷẹ̀dẹ̀ lónà Ìjẹ̀bú kò lè ṣe bí Adégbọ̀rò lójà-ọ̀ba.
- (iii) Akẹ̀kọ̀ yóò mọ̀ ìyàtò tó wà láàrín ìtàn gidì tí a gbé lítírẹ̀ṣọ̀ kà àti ìtàn èyí tó hànḍé nínú lítírẹ̀ṣọ̀ (ìyẹn ìyàtò láàrín ìtàn gidì/ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ àti lítírẹ̀ṣọ̀ ajẹ̀mọ̀-ìtàn gidì).
- (iv) Yóò jẹ̀ kó ṣe é ṣe láti mọ̀ bí ọ̀gbọ̀n àtinudá àti ìgbékalẹ̀ ò̀nkòwé ṣe pọ̀ tó nígbà tí a bá fi ìtàn gidì àti ìtàn inú lítírẹ̀ṣọ̀ wé ara wọn.

Àléébù

- (i) Ilàna yìí lè ẹ̀ sí lámẹ̀yító lònà, kí itupalẹ̀ àti itumò tó fún lítírẹ̀sọ̀ jẹ̀ èyí tí kò mọ̀yán-lórí tí kò sì ẹ̀ é tẹ̀wọ̀ gbà.
- (ii) Ilàna yìí yóò sọ̀ro láti lòn nítorí kì í ẹ̀ gbogbo lítírẹ̀sọ̀/ìṣẹ̀ -onà ló ní itàn gidì tó pilẹ̀ wọ̀n. Bí àpẹ̀rẹ̀: Irú itàn gidì tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ wo la mò tí ó pilẹ̀ òwe yìí – Aláàmù sọ̀gi gùn, kí o má gungi aládi.
- (iii) Bí itàn gidì tilẹ̀ pilẹ̀ lítírẹ̀sọ̀ kan, kì í ẹ̀ gbogbo lítírẹ̀sọ̀ la ní ànfàanì láti mò itàn ìpilẹ̀ wọ̀n.
- (iv) Ìbèèrè mìíràn tí a lè bèèrè láti fi hàn pé ilàna yìí yóò sọ̀ro láti lòn ní pé – ẹ̀ bí a kò bá mọ̀ itàn tó pàdí lítírẹ̀sọ̀, ẹ̀ ìyẹn tùmò sí, tàbí já sí pé a kò lè ẹ̀ ṣẹ̀ lámẹ̀yító lórí irúfẹ̀ ṣẹ̀-onà tàbí lítírẹ̀sọ̀ bẹ̀? Rára o, kò sọ̀ pé kí ṣẹ̀ lámẹ̀yító má ẹ̀ é ẹ̀.

(2) Ilàna Ifojú-Ònkòwé-Wò

Ilàna Ifojú-ònkòwé-wò lítírẹ̀sọ̀ ní ẹ̀ pẹ̀lú ẹ̀ṣẹ̀ àtupalẹ̀ lítírẹ̀sọ̀ nípa ẹ̀ṣẹ̀ àmúlò ohun tí a mò nípa ònkòwé. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ará ilú tàbí àwùjọ̀ ní ònkòwé, ó ní orúko, ó ní ẹ̀sìn, ó ní ilú tàbí ibi tó ti ẹ̀ wá, ó ní èròngbà, ó ní èdè abínibí, ó ní ọ̀rẹ̀, ó sì ní ẹ̀bí. Àwọ̀n agbàterù ilàna yìí gbà pé tí a bá mọ̀ gbogbo ohun tí a kà sílẹ̀ lókè yìí nípa ònkòwé, yóò rọ̀rùn láti ẹ̀ ṣẹ̀ lámẹ̀yító lórí ṣẹ̀-onà irúfẹ̀ ònkòwé bẹ̀. Ìdí tí èyí fi rí bẹ̀ ni pé ọ̀rọ̀ tó jẹ̀ mọ̀ àṣà, èdè, ẹ̀bí, ọ̀rẹ̀, ìfẹ̀-ọ̀kàn àti bẹ̀ bẹ̀ lẹ̀ má a n jẹ̀yọ̀ lẹ̀pọ̀ ìgbà nínú ṣẹ̀ ònkòwé. Bí èyí bá rí bẹ̀, irú lítírẹ̀sọ̀ bẹ̀ kò ní sọ̀ro fún lámẹ̀yító láti tú palẹ̀ àti láti fún ní itumò tó jinná. Ẹ̀ wo àpẹ̀rẹ̀ wọ̀nyí:

(i) Ìwé Itàn-àròsọ̀ D.O. Fágúnwà

Gbogbo itàn-àròsọ̀ Fágúnwà ló ní àkólẹ̀ àti ìṣẹ̀lẹ̀ tó jẹ̀ mọ̀ Òkè, igbó, ọ̀rọ̀-ògèdè, ọ̀rọ̀ awùsá àti ohun abàmì mìíràn tí ọ̀dẹ̀ máa n rí nínú igbo. Èyí ló mú kì ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ènìyàn rò pé tàbí sọ̀ pé ìwé Fágúnwà kò bójú-ayému. Sùgbọ̀n nígbà tí àwọ̀n àṣewádiì fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé ọ̀mọ̀-bíbí ilẹ̀ Yorùbá tó wá láti ilú kan tí wọ̀n n pè ní Òkè-Igbó ní Ìpínlẹ̀ Òndó, àti pé ṣẹ̀ ọ̀dẹ̀ àti àgbẹ̀ ní wọ̀n n ẹ̀ níbẹ̀, èyí jẹ̀ kó yé àwọ̀n lámẹ̀yító pé ìrírí ọ̀dẹ̀ nínú igbó àti àgbẹ̀ nínú oko ní ònkòwé gbé itàn-àròsọ̀ rẹ̀ lé lórí, èyí tó fi hàn pé òtótó àti ìṣẹ̀lẹ̀ abójú-ayé-mu ní àwọ̀n ìṣẹ̀lẹ̀ inú ìwé rẹ̀.

(ii) **Ìwé Ìtàn Àròsọ Akínwùmí Ìsọlá: Ó Le Kú**

Àwọn olùwádíí/lámèyító jẹ kó yé wa pé púpọ̀ nínú irírí ònkòwé, ìyẹn Akínwùmí Ìsọlá nípa òun tó ti gbọ́ rí, ohun tó ti şẹlẹ́ sí i rí tàbí ohun tó rí, tó sì mò pé ó şẹlẹ́ sí ẹnìkan àti ohun tí ó rò pé ó lè şẹlẹ́ sí akẹkọ̀ ilé-ẹkọ̀ gíga Yunifásítì, gbogbo ìşẹ àti ìşẹlẹ̀ wònyí ló kó papọ̀ sí inú ìwé Ó LE KÚ. Ìdí nìyí tí àwọn lámèyító fí ká ìwé nàà kún ara àwọn ìwé ìtàn-àròsọ tó bójú-ayé-mu! Èyí ló mú kí àwọn ẹ̀nìyàn kan máa sọ pé, bóyá ìtàn ìgbésí ayé Akínwùmí Ìsọlá gan-an ló wà nínú Ó Le KÚ, àti pé bóyá òun gan-an alára ni Àjàní tó jẹ olú ẹ̀dà-ìtàn inú ìtàn àròsọ nàà. Bákannáà, bí a bá wo ìşẹ kan pátò, ẹ̀ka-èdè, orúkọ ilú, orúkọ agbègbè, ẹ̀sìn, ọ̀dún ìbílẹ̀ tàbí òrìşà kan tí a rí nínú ìşẹ-ọ̀nà kan, ìwádíí nípa ònkòwé yòò ran lámèyító lówó láti şàlàyé èdè, ìşẹlẹ̀ àti àwọn ohun mǐràn tó fara hàn nínú irú ìşẹ-ọ̀nà bẹ̀.

Ànfààní Ìlànà yí

- (i) Àmúlò ìlànà yí n ń şokùnfà kí lámèyító gbìyànjú láti şe àwárí ònkòwé fún ifọ̀rọ̀- wáni-lẹnu-wò.
- (ii) Nínú ifọ̀rọ̀- wáni-lẹnu-wò tí àwọn oníşẹ-ìròyìn şe fún Akínwùmí Ìsọlá ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún şeyìn ló ti jẹwọ̀ pé àwọn ọ̀nà tí a mẹnubà lókè yí ni orísùn púpọ̀ àwọn èròjà tí ònkòwé n ń şàmúlò nínú ìşẹ-ọ̀nà lítírẹ̀şọ̀ wọn.
- (iii) Ìlànà yí n ń şe okùnfà kí ònkòwé àti lámèyító mọ̀ ara wọn, èyí tó n mú kí inú àwọn méjéjẹ̀ dún.
- (iv) Ìdunnú àti ayọ̀ nílá ló máa n jẹ kí lámèyító, àti pàápàá jùlọ̀, àwọn ará ilú padé ara wọn. Iyì àti èyẹ nílá ni wón máa n bù fún irú ònkòwé tí wọn bá padé. Ẹ̀ fí ojú-inú wo ohun tó lè şẹlẹ́ kí Olóògbé Fágúnwà sì wà láyé lóníí, kí ó sì şàdédé yojú sí wa ní kíláàsì tí a ti n ń kẹkọ̀ yí. Ẹ̀ fojú-inú wo ariwo àti ìyàlẹnu tí èyí lè mú wá.

Àlébù Ìlànà Yìí

(i) Kì í ẹ̀se dandan kí a mọ̀ ònkòwé kí a tó lè ẹ̀sàtupalẹ̀ kíkún lórí ẹ̀sẹ̀-ọ̀nà rẹ̀. Ẹ̀ wo bí ẹ̀sẹ̀-ọ̀nà, ìwé lítirẹ̀sọ̀ tí àwọn ònkòwé bíí D.O. Fágúnwà, Wọ̀lé Sọ̀yínká, Adé́báyọ̀ Fálétí àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ ẹ̀se gbajúmọ̀ tó ní àwọn ilú tàbí ilẹ̀ mìíràn yàtò sí apá ilẹ̀ Yorùbá tí wọn ti wá tàbí tí a ti bí wọn.

(ii) Kì í ẹ̀se gbogbo ònkòwé tàbí oníẹ̀sẹ̀-ọ̀nà ni a mọ̀. Bí a kò bá mọ̀ wọn, tàbí bí wọn bá ti kú òkọ̀? Ẹ̀se ẹ̀yí tùmọ̀ sí pé a kò lè ẹ̀sàgbéyẹ̀wò ẹ̀sẹ̀-ọ̀nà wọn. Rára o. Ẹ̀yí kò rí bẹ̀ẹ̀, ẹ̀yí to fi hàn pé ìlànà yìí lè ẹ̀sì ẹ̀yàn lònà.

(3) Ìlànà Ifojú-Tara-Ẹ̀ni-Wò

Ohun tí ìlànà ifojú-tara-ẹ̀ni-wò lítirẹ̀sọ̀ gbàgbọ̀ ni pé. lámẹ̀yító ní ànfààní láti yiiri tàbí ẹ̀se àyẹ̀wò fínínífiní lórí àyọ̀kà, ẹ̀sẹ̀-ọ̀nà tàbí lítirẹ̀sọ̀ yòówù, kí ó sì fún un ní ìtumọ̀ tó rò pé ó yẹ̀ tàbí tí ó bá wù ú lókàn. Àmọ̀ sá, irú ìtupalẹ̀ tàbí ìtumọ̀ bẹ̀ẹ̀ gbọ̀dọ̀ bójú mu pẹ̀lú àlàyé kíkún lórí ìdí tí o fi fún un ní irú ìtumọ̀ bẹ̀ẹ̀. Wọn fi kún un pé irú ìdájọ̀ tí lámẹ̀yító bá ẹ̀se pẹ̀lú àtileyìn tàbí àmúlò ìlànà yìí kò gbọ̀dọ̀ ní ẹ̀gbè tàbí ojùsàájú ẹ̀sẹ̀ nínú.

Àpẹ̀rẹ̀ ọ̀gbónarìgì onímọ̀ àti lámẹ̀yító kan tó sàmúlò ìlànà yìí ni Ojògbón Babalọ̀lá Yáì, ẹ̀ni tó ẹ̀se ìtupalẹ̀ ẹ̀sẹ̀-ifá kan tí àkólé rẹ̀ jẹ̀ ‘Wútùwútù Yáákí...’ pẹ̀lú àmúlò Ìlànà yìí. Gbólòhùn tó bẹ̀rẹ̀ ẹ̀sẹ̀-ifá náà lọ̀ báyìí:

1. Wútùwútù yáákí
2. Wútùwútù yànbèlè
3. Ká sùré pátápinrá
4. Ká fẹ̀wù àláàrì fónkun àmódi
5. Lékèélékèé ẹ̀yẹ̀ ìmàle
6. Bó bá sí lórí ọ̀pọ̀tọ̀
7. A bà lórí ọ̀ròmbó
8. A máa fara kéwú-eléwú kiri

(Yáì, 1974)

Ẹ wo ohun tí ilà wònyí tùmò sí nínú òpó ẹ̀sìn mùsùlùmí, kí ẹ̀ sì wo ìtumò tí lámẹ̀yító yí fún wòn ní ìbámu pẹ̀lú ilà à ifojú-tara-ẹ̀ni-wò lítírésò tàbí ìṣẹ̀-ọ̀nà.

Ìlà 1-2: Ẹ̀dè kẹ́ú

Ìlà 3-4: Ohun tí kẹ́ú tó wà ní ilà 1-2 tùmò sí

Ìlà 5: Ọ̀fin tàbí ilà à ìkírùn tó wà nínú òpó ẹ̀sìn Mùsùlùmí tó pa á láṣẹ̀ fún Mùsùlùmí, Mùsùlùmó ododo láti wà ní ìmọ̀-tótó nípa fífọ̀ ọ̀wọ̀, ẹ̀ṣẹ̀ àti ojú bí wòn bá fẹ́ kírùn nítorí pé 'lékèélékèé' (funfun/mímó) ni ẹ̀sìn ìmàle.

Ìlà 6.7: Ìlà mẹ̀ta yí n ẹ̀làyé ìṣesí tàbí ohun tí àwọn Mùsùlùmí sáà maa n ẹ̀ nígbà tí wòn bá n ẹ̀ wáàsí (ìpolongo ẹ̀sìn) nípa lílọ̀ láti ibìkan sí ibòmíràn. (Ẹ̀sìsì lórí ọ̀pọ̀tọ̀ àti bíbọ̀ sórí igi òròmbó, ẹ̀yí tó tùmò síwíwọ̀de káàkiri).

Ìlà 8: Ìlà yí tọ̀ka sí bí àwọn mùsùlùmí tó n ẹ̀ wáàsì kiri ẹ̀ maa n kẹ́wú/dá wákà láti ojúlẹ̀-dé-ojúlẹ̀ láti gba ẹ̀bun (kẹ́wú eléwú kiri).

Ẹ wo ìtumò tí lámẹ̀yító yí fún un:

Ìlà 1-2: Ẹ̀dè kẹ́ú (Arábííkì) tí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ẹ̀nìyàn kò mọ̀ ìtumò rẹ̀, ẹ̀gbọ̀n tí wòn kan n ló láti fi búrẹ̀di kó ẹ̀yàn lómi ọ̀bẹ̀ tàbí ló láti tú ẹ̀nìyàn jẹ̀.

Ìlà 3.4: Ìtumò ìtànjẹ̀ lẹ̀yí torí kò sí ẹ̀ni tó mọ̀, tàbí tó lè fọ̀wọ̀-sọ̀yá pé ohun tí gbólóhùn kẹ́ú yí tùmò sí nìyí.

Ìlà 5: Ọ̀fin ilà à ẹ̀sìn tàbí òpó ẹ̀sìn tó rọ̀ mọ̀ ìmọ̀tótó lékèélékèé(àwọ̀ aláwọ̀ funfun) ni lámẹ̀yító sọ̀ pé kò rí bẹ̀ẹ̀ nítorí pé ọ̀tọ̀ ni ohun tí lékèélékèé tùmò sí. Nípa ẹ̀sìṣe àmúlò ìmọ̀ gírámà, fónétíkì àti Mofólọ̀jì ẹ̀dè Yorùbá (tí ó jẹ̀ mọ̀ ẹ̀sìṣe dá ọ̀rọ̀ àti gbólóhùn, àti fífọ̀ ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn sí wẹ̀wẹ̀ kí ìtumò irú ìpèdè bẹ̀ẹ̀ lè hàn síta), ó sọ̀ pé lékèélékèé tùmò sí: ní+èké + ní èké → lékèélékèé.

Ohun tí lámẹ̀yító yí n sọ̀ ni pé ọ̀gbọ̀n tàbí ẹ̀te àtirí nńkan jẹ̀ tàbí mú lọ̀ ẹ̀nu ni gbogbo ìpèdè àti ẹ̀sìṣe wáàsì kiri àdúgbò (lílọ̀ láti orí igi ọ̀pọ̀tọ̀ dé orí igi òròmbó). Àti pé, ilà 8 tó sọ̀ pé 'fara kẹ́wú eléwú kiri' tùmò sí kí ẹ̀nìyàn maa fọ̀jú wá ohun tí kí í ẹ̀ tirẹ̀ kiri, kí ó sì gbà á sápadé bí ẹ̀ni pé tirẹ̀ ni. Ẹ̀yẹn ni pé 'ewú eléwu' gégé bí 'omọ̀ ọ̀lómọ̀', 'aya aláya' tùmò sí ohun tí kí í ẹ̀ tí ẹ̀nìyàn. Ẹ̀ ẹ̀ rí í pé ìtumò tí a ẹ̀ lókè yí ní ìbámu pẹ̀lú ilà à ifojú-tara-ẹ̀ni-wò gbẹ̀nú-tán.

Ànfàní tàbí Ìwúlò Ìlànà Yìí

- (i) Ìlànà yìí fi ààyè àti òmìnira sílẹ̀ fún lámèyító láti fún iṣẹ́-ọ̀nà ní ìtumò tí ó wu oníkálùkú, ṣùgbọ̀n ó gbòdò jẹ́ ìtumò tó mú làákàyè dání.
- (ii) Ìwúlò ti lítírẹ̀ṣọ̀ ní gégé bí iṣẹ́-ọ̀nà aláínúdá ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìtumò tí iṣẹ́-ọ̀nà kan lè ní. Ìyẹn ni pé lítírẹ̀ṣọ̀ gégé bí iṣẹ́-ọ̀nà máa n ni ju ìtumò kan lọ. Ibi tí ìwúlò iṣẹ́-ọ̀nà wà gan-an nìyí. Nítorí náà, ìlànà yìí wúlò púpọ̀ fún ìmúṣe ojúṣe lítírẹ̀ṣọ̀ yìí.
- (iii) Ìlànà yìí jẹ́ kó ṣe é ṣe láti fẹ́ ìtumò, ojúṣe àti ìwúlò tí lítírẹ̀ṣọ̀ ní fún àwùjọ̀ lójú. E wo àpẹ̀rẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ Gẹ̀ẹ̀sì kan tí wọn pè ní *Merchant of Venice* tí William Shakespear kọ. Nínú rẹ̀, ẹ̀dà-itàn kan jẹ́ onísòwò pàtàkì, orúkọ rẹ̀ n jẹ́ Shylock, ó mojú owó, ó sì lè sọ ogún di ogójì. Wọn ṣàpẹ̀júwè rẹ̀ gégé bí i Júù, ọ̀mọ̀ bíbí ilú Isrẹ̀li. Ipá ti Shylock kó nínú eré-onítàn yẹn jẹ́ kí àwọn èyàn káàkiri àgbááyé máa fi ojú Shylock wo gbogbo ẹ̀ni tí wọn bá ri pé ó jẹ́ Júù. Èyí ló jẹ́ kí ó léwu láti ṣàfihàn ẹ̀dà-itàn kan nínú lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá gégé bí ẹ̀ni tó wà láti ẹ̀yà Yorùbá kan ní pàtò.

Àléébù tàbí Ibi Inú Ìlànà yìí

- (i) Kò tònà, ó sì jẹ́ ohun tó burú láti fún lítírẹ̀ṣọ̀ ní ìtumò-kítumò tó wu ènìyàn/lámèyító láì ní gbèdẹ̀ke kan gbògù.
- (ii) Bí ènìyàn bá lè fún iṣẹ́-ọ̀nà ní ìtumò-kítumò tó wu ènìyàn, kín la tún n kọ ẹ̀kọ̀ nípa lítírẹ̀ṣọ̀ sí ní ilé-ìwé. Fífi- ìgbà àti àkókò ṣòfò lásán ni yòò jẹ́.
- (iii) Fífún iṣẹ́-ọ̀nà ní ìtumò-kítumò aláì-ní-gbèdẹ̀ke lè fa ìjà ìgboro, ìjà ẹ̀sìn àti ìpórógan bí lámèyító kan ba fún iṣẹ́-ọ̀nà ní ìtumò tí kò tònà bí irú èyí tó sọ pé ẹ̀sìn èké (ní tèké + ní èké ni ẹ̀sìn Ìmọ̀le èyí tí a ṣàlàyé ṣaájú gégé bí àpẹ̀rẹ̀.

5.0 Ìṣọ̀nísókí

Ní módù kejì yìí, èyí ni ìṣọ̀nísókí ohun tí ẹ̀kọ́ ibẹ̀ dá lé:

- (i) Ní ìpín kìníní ó kà nípa tíṣọ̀rì àti ìlànà gégé bí ẹ̀ròjà àmúlò fún ìtupalẹ̀ lítírésọ̀, isẹ̀ kan náà ni wón n ẹ̀ ẹ̀ sùgbọ̀n tíṣọ̀rì jẹ̀ ẹ̀ròjà tàbí irin-isẹ̀ tó gbajúmọ̀ káráyẹ̀, nígbà tí **ìlànà** kò tí i di gbajúgbajà káráyẹ̀.
- (ii) Ó kà nípa ìlànà ojú-òde níbi tí a tí ẹ̀làyé kíkún lórí ìlànà ìfojú-ìtàn-wò, ìlànà ìfojú-ònkòwé wò, ìlànà ìfojú-tara-ẹ̀ni-wò pẹ̀lú ànfàní/ìre àti àléébù/ibi tí wón ní gégé bí ìlànà àmúlò fún ìtòpinpin lítírésọ̀

6.0 Iṣẹ̀ Sísẹ̀

1. Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀, ẹ̀ ẹ̀làyé kíkún lórí ìjọra àti ìyàtọ̀ tó wà láàrín tíṣọ̀rì àti ìlànà.
2. Kín ni ìlànà ojú-òde? Irú ìwúlò wo ní ìlànà yìí lè ní fún àtupalẹ̀ lítírésọ̀?
3. “A kíí wáyé ká má ní àrùn tàbí àléébù kan lára”. Fi ojú gbólóhùn yìí wo isàmúlò ojú-òde fún isẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ̀ lítírésọ̀.
4. “Ìlànà ìfojú-ònkòwé-wò kò ní àbùkù kan lára”. Dá sí ọ̀rọ̀ yìí.
5. Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀, ẹ̀làyé ohun tí o mò nípa ìlànà ìfojú-tara-ẹ̀ni-wò lítírésọ̀ Yorùbá.

7. 0. Ìwé Ìtókasi

- Ọ̀lábòdẹ̀, Afọ̀lábí (1981). *Metaphor and Its Allied Tropes in Yorùbá*. PhD Thesis, Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan, Ibadan,
- Ọ̀lábòdẹ̀, Afọ̀lábí A. (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.
- Ọ̀látẹ̀jù, M.O.A. (2016). “Language and Style [-listics in Literaty and Routine Communication: The Yorùbá Example.” Inaugural Lecture Series, University of Ibadan, Ibadan.
- Yáí, Babalọ́lá (1974). Wútùwútù Yáákí Wútùwútù Yànbèlè. *Yorùbá Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria*, Pp. 161.

MÓDÙ KẸTA: TÍỌRÌ ÀTI ÌLÀNÀ ÌTỌPINPIN LÍTÍRÉŞỌ II: ÌLÀNÀ OJU INÚ: TÍỌRÌ ÌFOJÚ-ÀÀTÒ-WÒ [FORMALISM]

1.0 Ifáàrà

Tíọ̀rì kan ọ̀so to wà lábẹ̀ ilàna ojú-inú ni **Tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò** lítírésọ̀. A tún lè pe Tíọ̀rì yìí ní ilàna ìfojú-ààtò-wò lítírésọ̀. Orúkọ̀ yòókù ká pè e, nńkan kan-náa ni à n tọka sí. Àwọ̀nagbáterù tíọ̀rì/ilàna yìí gbà pé ohun tí a rí kà nínú lítírésọ̀ tàbí isẹ̀-ona nńkan ni ká gbé isàtupalẹ̀ àti itumọ̀ lítírésọ̀ kà, láí ẹ̀ àmúlò nńkan mիրան bii itan igbésí ayé òńkòwé, itan tàbí kí á tọka sí ohun mիրան tí kò sí ní àkọ̀sílẹ̀ nínú lítírésọ̀. Ìdí nìyí tí wọ̀n fí pèè ní tíọ̀rì ojú-inú, yàtọ̀ sí tíọ̀rì ojú-ode. Ní pàtàkì jùlọ̀, èdè tí wọ̀n fí gbé lítírésọ̀ kalẹ̀ nńkan ni wọ̀n sọ̀ pé kí lámèétọ̀ gbéyèwò (use of language only). Wọ̀n gbà pé inú ipèdè isẹ̀-ona funra rẹ̀ ni itumọ̀ isẹ̀-ona wà. Ọ̀sẹ̀ ohun tí à n wá lọ̀ sí Sókótó wà nínú àpọ̀ Ọ̀sókòtò. Nínú idánilẹ̀kọ̀ tó wà ní módù yìí, iwọ̀ yóò kà nípa itan isẹ̀dálẹ̀ tíọ̀rì yìí, èròńgbà tàbí ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ ohun tó jẹ̀ ọ̀pọ̀ àti ilàna à-n-tẹ̀lé fún tíọ̀rì yìí. Bákan náa ni iwọ̀ yóò kà nípa iwúlò/àńfàńí àti àléébù (ibi) tó wà nínú síşẹ̀ àmúlò tíọ̀rì yìí.

2.0 Èròńgbà àti Àfojúşùn

Èròńgbà wa ní módù kẹta yìí ni láti jẹ̀ kí o ní ìmọ̀ kíkún lórí tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò, gégé bí a kin-ẹgbé rẹ̀ tó wà ní ẹ̀ka ètò-ẹ̀kọ̀ mիրան tó jẹ̀ mọ̀ ẹ̀kọ̀ èdè bí i èdè Gẹ̀ẹ̀sì (English), Faransé (French), Jámání (German) àti bẹ̀ẹ̀ ọ̀. Lẹ̀yìn tí o bá ti ká ẹ̀kọ̀ inú módù yìí tán, iwọ̀ yóò mọ̀ nńkan wọ̀nyí:

- (i) Ìmọ̀ kíkún nípa tíọ̀rì yìí àti bí ó ẹ̀ lè ẹ̀ àmúlò rẹ̀.
- (ii) Ìmọ̀ nípa itan orírun/itan-isẹ̀dálẹ̀ rẹ̀, ọ̀pọ̀ tàbí ọ̀gbọ̀n isàmúlò rẹ̀ fún itupalẹ̀ àti itumọ̀ tó yanrantí.
- (iii) Àńfàńí, ire tàbí iwúlò síşẹ̀ àmúlò tíọ̀rì/ilàna ifojú-ààtò-wò lítírésọ̀.
- (iv) Bákan náa ni iwọ̀ yóò mọ̀ àléébù tàbí isọ̀ro tó rọ̀ mọ̀ àmúlò ilàna yìí.

3.0 **Ìbéèrè Ìṣaájú**

1. Kín ni tíòrì ifojú-ààtò-wò-lítírésò?
2. Kín ni èrò̀ngbà àwọn tó ṣàgbékalẹ̀ tíòrì yìí?
3. Ṣàlàyé ohun tó jẹ̀ ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ tàbí àkóónú (Cardinal Principles) tíòrì ifojú-ààtò-wò.
4. Ire tàbí ànfàní wo ló wà fún lámẹ̀yító tó ẹ̀ àmúlò tíòrì/ìlànà yìí?
5. Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀, ṣàlàyé ibi tó rọ̀ mọ̀ ṣíṣe àmúlò tíòrì/ìlànà yìí fún àtupalẹ̀ lítírésò.

4.0 **Ìdánilẹ̀kọ̀**

4.1 **Ìpín Kìíní:Tíòrì Ifojú-ààtò-wò**

- (i) Kín ni tíòrì Ifojú-ààtò-wò lítírésò?

Tíòrì ifojú-ààtò-wò ni tíòrì kan ṣoṣo tó wà lábẹ̀ ilànà ojú-inú, èyí tí kò fi ààyè gbà ṣíṣe àmúlò nìkan m̀ìràn gégé bí amúgbálẹ̀gbẹ̀ fún itupalẹ̀ àfi bí a ẹ̀ ṣààtò èdè àti àkóónú inú lítírésò, iṣẹ̀-ọ̀nà tàbí àyọ̀kà nàà. Ọ̀gbọ̀n àtinúdá (*Creativity and originality*), ààtò èdè àti èdè ìjìnlẹ̀ (*language structure*) tí ò̀nkòwé fi gbé iṣẹ̀-ọ̀nà nàà kalẹ̀ ni pàtàkì àti ohun tó jẹ̀ wọn lógún jùlọ̀. Ìdí nìyí tí wọn fi n pè é ní tíòrì ifojú-ààtò-wò (*Concentration on language properties of literature*).

- (ii) **Ìtàn Ìṣẹ̀dálẹ̀ Tíòrì Ifojú-Ààtò-Wò**

Ní ilẹ̀ Russia ni tíòrì yìí ti bẹ̀rẹ̀ ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún ṣéyìn. Àwọn ẹ̀gbé onímò méjì ni agbàterù tàbí oludásílẹ̀ tíòrì yìí. Ẹ̀gbé k̀ìní ni Moscow Linguistic Circle tí wọn dá sílẹ̀ ní ọ̀dún 1915. Lára àwọn adarí ẹ̀gbé MLC yìí ni Roman Jakobson tó jẹ̀ onímò ìjìnlẹ̀ èdà-èdè (Linguist), Pètrè Bogatyrev àti G.O. Vinokur tí àwọn nàà jẹ̀ onímò èdà-èdè. Ẹ̀gbé kejì tó dara pọ̀ mọ̀ Moscow Linguistic Circle láti ẹ̀ àgbékalẹ̀ tíòrì yìí ní “*Society for the study of poetic language (OPOYAZ)*, èyí tí wọn dá sílẹ̀ ní ọ̀dún 1916. Olórí ẹ̀gbé OPOYAZ ni Vicktor Shklovysky, tí Boris Eichenbaum sì jẹ̀ igbá kejì rẹ̀, tí Yury Tyjanove sì jẹ̀ akòwé ẹ̀gbé.

Tíòrì yìí ní ọ̀wọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú nínú nítòrí pé Ẹ̀gbé yìí nìkan ló jẹ̀ alátaṁkò fún Ẹ̀gbé tó n tukò ijọ̀ba Russia (*The Russian Communist Party-RCP*) ní àkókò igbà nàà. Wọn kò

fara mọ ọ̀nà tí (RCP) ní gbà ẹ̀ ̀àkóso ilú nìgbà nàà. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ìjọba ilẹ̀ Russia gbà pé wọ̀n lè ẹ̀ ̀àmúlò lítírẹ̀şò láti gbé ̀eròngbà àti ilà̀nà ìşẹ̀jọba jáde. Wọ̀n ní lo lítírẹ̀şò láti tú àşírí àwọ̀n ẹ̀ni-ibi àti ọ̀jẹ̀lú olóşèlú nípa kíko ìwé lítírẹ̀şò tí yòò gbé orúkọ wọ̀n jáde pẹ̀lú ̀erò láti tú àşírí wọ̀n. Şùgbọ̀n àwọ̀n ẹ̀gbé Formalist tó dá Formalism sílẹ̀ tako ilà̀nà yí nípa síşò pé lítírẹ̀şò kò wà fún ohun tí àwọ̀n tó ní ẹ̀ ìjọba ní lò ó fún, bí kò ẹ̀ ̀ìgbádùn àti ìdánìlamrayá nìkan.

Ó dé àkókò kan tí àşẹ̀jù àwọ̀n Formalist party (Alátakò) tó ní ẹ̀ ̀atàko ìjọba ilẹ̀ Russia kò ẹ̀ ̀é mú mọ̀ra mọ̀ fún ìjọba. Àşìkò yí ni ìjọba Russia kojú-oro sí àwọ̀n alátakò nípa mímu wọ̀n sínú àtìmólé, tí wọ̀n sì ní fi ìyà tó dógbin jẹ̀ wọ̀n. Ní àşìkò yí ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọ̀n alátakò yí sá kúrò ní ilú lọ sí ilẹ̀ ìbòmíran, tí Ẹ̀gbé Formalist party sì tóká pẹ̀lú ilà̀nà ẹ̀gbé wọ̀n tí wọ̀n pè ní Formalism. Àwọ̀n díẹ̀ lára àwọ̀n alátakò tí kò fi ilẹ̀ Russia sílẹ̀ jókòò sí ilẹ̀ ní Ilẹ̀ Russia şùgbọ̀n wọ̀n jáwo kúrò nínú atakò şìşẹ̀. Àwọ̀n tó sálọ̀ sí ilẹ̀ òkèrèrè kò jáwo tán pátápátá şùgbọ̀n wọ̀n ẹ̀ ̀atúnşẹ̀ èyí tó mú àyípadà bá ̀eròngbà wọ̀n àtíjọ̀ àtílẹ̀ wá. Lára ilú tí àwọ̀n alátakò (*the formalists*) sá lọ̀ ni Poland, Czechoslovakia àti Germany. Orúkọ Ẹ̀gbé àti Ilà̀nà tuntun tí wọ̀n gbé kalẹ̀ ní àwọ̀n ilú tí a dárúkọ̀ yí ni S Party, pàápàá ní Ilẹ̀ Soviet Union ní ǹkan bí ọ̀dún 1960.

4.2 Ìpín Kéjì: Àfojúsùn àti Èròngbà Tíọ̀rì Ìfojú-Ààtò-Wò Lítírẹ̀şò

- (i) Níwọ̀n ìgbà tó jẹ̀ pé onímò ̀edá-èdè ni àwọ̀n agbáterù tíọ̀rì yí, ohun tó jẹ̀ wọ̀n lógún ni láti ẹ̀ ̀agbékalẹ̀ ilà̀nà kan gbògù fún àgbéyèwò tàbí àtúpale lítírẹ̀şò (Theory of literature).
 - (ii) Àfojúsùn fún ilà̀nà àgbéyèwò lítírẹ̀şò nàà ni láti ẹ̀ ̀awárí tàbí àfihàn bí ò̀nkòwé ẹ̀ ̀şẹ̀ ní àtinúdá sí (creativity) àti bí ọ̀nà èdè ẹ̀ ̀şodo sí nínú ìşẹ̀ rẹ̀. (aesthetic sophistication).
 - (iii) Wọ̀n gbà pé láti ẹ̀ ̀atúpale ìşẹ̀-ọ̀nà, a kò gbọ̀dò ẹ̀ ̀àmúlò tàbí wo ohun mìíràn mọ̀-ọ̀n lára bí kò ẹ̀ ̀èdè tí ò̀nkòwé fi gbé ìşẹ̀-ọ̀nà nàà kalẹ̀. Ìyẹn ni pé níwọ̀n ìgbà tó jẹ̀ pé èdè la fi gbé ìşẹ̀-ọ̀nà kalẹ̀, èdè nìkan ni ká gbé ọ̀şùwọ̀n ìşàtúpale àti ìdájọ̀ lé lórí (No extra-literary factor).
- ii. Wọ̀n kò rí lítírẹ̀şò gégé bí ìşẹ̀-ọ̀nà lásán bí kò ẹ̀ ̀şáyẹ̀nsì, èyí tó nílò ̀àmúlò ilà̀nà onísáyẹ̀nsì irú èyí tí a máa ní ẹ̀ ̀fún àwọ̀n ìşẹ̀ tàbí ìwádíí tó jẹ̀ mọ̀ ilà̀nà

sáyènsì. Ìyẹn ni pé ohun tí a nílò ni àgbéyèwò lítírésò ní ìlànà onísáyènsì.
(*Scientific study of literature*)

- iii. Wọn sọ pé ohun tó ya sáyènsì sọtò sí nńkan miíràn ní pé ọ̀nà ìwadí onísáyènsì yàtò tàbí sọ̀nà-àrà sí nńkan miíràn. Wọn gbà pé irú ìwadí onísáyènsì yòò sọ ọ̀nà tí èdè-lítírésò (*literary language*) gbà yàtò sí èdè Ojoojúmọ́ (*standard language*)

Literature must be marked of as a special kind of language from other forms and functions of language.
(Jakobson, 1960).

Ní pàtàkì, tíọ̀rì yíí ló jẹ́ ká mọ́ pé a lè fi ojú ìmọ́ sáyènsì wo lítírésò, àti pé ìyàtò wà láàrín ìpèdè ojoojúmọ́ (*standard language/every day language-SL*) àti èdè lítírésò tàbí èdè ewì (*Literary language LL*)

- iv. Ohun miíràn tí wọn tún sọ nínú àgbékalẹ̀ ìlànà ìtọ̀pinpin lítírésò ní pé èdè ewì gbọ̀dọ̀ le kókó. (*Language of literature must be difficult*)

4.3. Ìpín Kẹ̀ta: Èdè Ojoojúmọ́ àti Èdè Ewì

(i) Kín ni Èdè Ojoojúmọ́?

Èdè ojoojúmọ́ ni èdè tí à n ló fún ìtākúròsọ̀ tàbí ìbára-ẹ̀ni-sọ̀rọ̀ lówùjọ̀ àti lójoojúmọ́, láàrín bàbá àti ọ̀mọ̀, ọ̀kọ̀ àti aya abbl. Èdè ojoojúmọ́ náà ni à n ló látí wààsù ní sọ̀ọ̀sì, ẹ̀ wààsì ní mọ̀sáláṣì, ka ìròyìn lórí rẹ́díò àti tẹ̀lífíṣà̀n, òun ni a fi n kọ̀ ọ̀mọ̀ ní ilé-ìwé, tí a sì tún fi n ẹ̀ ètò ká-rà-ká-tà lójà.

(ii) Kín ní Èdè-Ewì?

Èdè ewì ni èdè ọ̀lọ̀nà tí à n ló fún lítírésò. Òun ni a fi n ẹ̀ àgbékalẹ̀ ìṣẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ́ lítírésò, yálà ìtàn-à̀ròsọ̀, eré onítàn tàbí ewì.

(iii) **Ìyàtò láàrín èdè ojoojúmọ́ àti èdè ewì**

	Èdè Ojoojúmọ́	Èdè Ewì
1.	Ohun tó jẹ èdè ojoojúmọ́ lógún ni ìgbọra-ẹni -yé (mutual oreffective communication)	Ohun tó jẹ èdè ewì lógún ni ẹwà (aesthetics)
2.	Èdè ojoojúmọ́ kì í rú òfin gírámà kí 'ìgbọra-ẹni-ye lè wà	Èdè ewì máa n rú òfin gírámà nítorí ẹwà.
3.	Èdè ojoojúmọ́ kò ní àkànṣe tàbí àmọ-ọn-mọ-ṣe nínú.	Èdè ewì ní àkànṣe tàbí àmọ-ọn-mọ-ṣe nínú.
4.	Ìpèdè inú èdè ojoojúmọ́ kì í jìnlẹ́ kí ìtumọ́ rẹ̀ lè yé ni (non-critical)	Ìpèdè ewì máa n jìnlẹ́, ó n rú ní lójú, kò sì tún n tètè yé èyàn.
5.	Àkànlò-èdè, ọ̀nà-èdè àti èròjà afọ̀ m̀ìràn kì í sàbà pọ̀ nínú èdè ojoojúmọ́. Wọ̀n máa n wà níbẹ̀ sùgbọ̀n wọ̀n kì í pọ̀ rárá.	Àkànlò èdè, ọ̀nà-èdè àti èròjà afọ̀ m̀ìràn máa n kún inú èdè-ewì fọ́fọ́, èyí ló sì n mú-un ní ẹwà tàbí dùn létí ju èdè ojoojúmọ́ lọ.
	Èdè ojoojúmọ́ kì í le rárá.	Èdè ewì kì í ṣe ohun tó gbọ̀dọ̀ yé tẹ̀rú-tọ̀mọ̀. Ó gbọ̀dọ̀ le koko bí ojú ẹja.

(iv) **Ìmúle-koko (defacilitation) gégé bí àbùdá kan gbòògì fún lítirésọ̀**

Lára ohun tí àwọn agbàterù sọ pé a gbọ̀dọ̀ ṣàkíyèsí, nínú lítirésọ̀, èyí tó sì n ṣe àfihàn ìyàtò láàrín lítirésọ̀ àti irúfẹ́ ìmọ̀/ǹnkan m̀ìràn ní bí èdè inú lítirésọ̀ ṣe máa n le koko, tó fi jẹ pé ìwọ̀n-ìba ènìyàn ló n lè kà á, tí ìtumọ́ rẹ̀ sì lè yé. *Le koko* túmọ̀ sí: le láti kà tàbí le láti túmọ̀. Ọ̀nà m̀éta pàtàkì ni ìpèdè inú lítirésọ̀ n gbà le koko tàbí yàtò sí ti ojoojúmọ́:

1. Ìṣọ-di-àjèjì: (estrangement) dídojú ihun èdè rú láti sọ ọ di ọ̀rọ̀ titun tàbí ọ̀rọ̀ àjèjì.
2. Ìyapa (deviation) èyí ni kí a lo èdè kan ni ọ̀nà tó yapa tàbí yàtò sí bí a tí ṣe n ló o. ìyapa yìí lè wáyé nípa sípèlì tàbí ìtumọ́ tí a fún ọ̀rọ̀ kan nínú lítirésọ̀.
3. Ìṣọ-dohun-òtò: Ìyẹn ni pé kí ohun kan tí ó tí m̀onilára tàbí tí a ti m̀ọ̀ tẹ̀lẹ̀ wa di ohun ọ̀tò tàbí ohun tó ti yàtò.

Àpapọ gbogbo ọ̀nà-ìmúlé-koko tí a sọ yí ni à n pè ní ìgbésíwájú (ìgbé-òrò tàbí ìtumò síwájú) *foregrounding* nínú èkó-ìmò ìṣọwólò-èdè. Àpẹẹẹ Ìmúlekoko

Àfúnjàá-má-pọ̀nmọ	fún: Ọlópàá
Díá fún	fún: dífá fún
Alásọ ọ̀fọ̀/alásọ dúdú	Fún: Ọlópàá (orúkọ èébú)
Ìdànbà dùn	Fún: Ìbàdán dùn
Ojúyọ̀bọ	Orúkọ èébú fún ẹnìkan tí ojú n dùn-tàbí ti ó ní ẹyínjú nílá

Ìdánrawò

- (i) Sọ orúkọ àbísọ tàbí orúkọ bàbá rẹ̀ di àjòjìtàbí ìmúlekoko tàbí onígbèsíwájú. Bí àpẹẹẹ: Adéjùmò → Adex.

4.3 Ìpín Kẹrin: Ànḡàní àti Àléébù Tíọ̀rì Yí

(1) Ànḡàní tàbí Ìwúlò Tíọ̀rì

- (i) Ohun ni tíọ̀rì àkókó tó jé ká mọ̀ pé a lè ṣàmúlò ìlànà sáyẹ̀nsì fún ìtupalẹ̀ lítírésọ̀.
- (ii) Ó jé ká mọ̀ ohun tí à n pè ní *èdè ojoojúmọ̀* àti *èdè ewi*, ó sì tún jé ká mọ̀ pé ìyàtọ̀ wà láàrín irúfẹ̀ èdè méjèjè àti ìwúlò wọ̀n.
- (iii) Ó jé ká mọ̀ oríṣi ọ̀nà tí èdè méjèjè ní gbà yapa sí ara wọ̀n àti iṣẹ̀ tí irúfẹ̀ ìyapa bèẹ̀ n ṣe nínú afọ̀ tàbí ètò ìbára-ẹni-sọ̀rọ̀.
- (iv) Ó jé ká mọ̀ ìwúlò língúísííkì fún ìtupalẹ̀ lítírésọ̀.
- (v) Ó jé ká mọ̀ bí ònḡkọ̀wé/akéwì ṣe ní àtinúdá, ìmèdè-ìlò àti àpadé-àludé ìlò èdè nínú lítírésọ̀.
- (vi) Kò fi ààyè sílẹ̀ láti fún lítírésọ̀ ní ìtumò eréfèé tí kò ní àròjìnlẹ̀ tàbí àtilẹ̀yìn ogbón àti ìmọ̀ língúísííkì.

Àléébù (Ibi) Ìlànà Yí

- (i) Àléébù tó burúkú jù lọ tí àwọn lámèyító káàkiri àgbáyé n tóka sí, tí wọn sì n benu-àtẹ̀ lù ni èrò àti ìgbàgbò wọn tó sọ pé kò sí àjọṣepò láàrín lítírẹ̀ṣọ̀ àti àwùjọ̀ tàbí láàrín ònkòwé àti ìṣe-ọ̀nà rẹ̀. Aléébù yí wáyé nípasẹ̀ èrò àwọn agbáterù tó sọ pé kò yẹ kí a fi ojú ònkòwé, ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀, èyàn àwùjọ̀ tàbí àwùjọ̀ gan-an wo lítírẹ̀ṣọ̀. Ìbèèrè wa ni pé, ẹ̀ kii ẹ̀ ara àwùjọ̀ tàbí inú àwùjọ̀ ni lítírẹ̀ṣọ̀ àti ònkòwé ti hù jáde ní? Bí kò bá sí àwùjọ̀, kò lè sí lítírẹ̀ṣọ̀ nítorí orí àwùjọ̀, èyàn àti ìṣẹ̀lẹ̀ àwùjọ̀ ní lítírẹ̀ṣọ̀ dá lé.
- (ii) Ìlànà yí tún mẹ̀hẹ̀ nínú èròngbà rẹ̀ pé èdè nìkan ni ká ẹ̀ ìṣè lámèyító lé lórí. Ìdí ni pé èdè nìkan kò lè dá dúró. Èdè àti àṣà ní àjọṣepò; wọn so mó ara wọn, a kò sì lè fún lítírẹ̀ṣọ̀ ní ìtumò láì wo ipa tí àṣà àti ìṣè àwọn ènìyàn kó nínú ìtumò.
- (iii) Bákan náà, ohun tí àwọn agbáterù tíòrì sọ pé ẹ̀wà àti ìgbádùn (Art for art sake) nìkan ní ìṣe-ọ̀nà wà fún. Èyí lè rí bẹ̀ẹ̀ láàrín àwọn òyìnbó aláwò funfun, ṣùgbón, èyí kò rí bẹ̀ẹ̀ láàrín àwa aláwò-dúdú, pàápàá awa Yorùbá. Láàrín àwọn Yorùbá, ẹ̀wà, idánílárayá àti èkó (yálà èkó iwà, ogbón-inú, títepa-mòṣé, ìbágbépò àti àjọṣepò láàrín ẹ̀bí abbl) wà lára ohun tí à n kó nínú lítírẹ̀ṣọ̀, kii ẹ̀ ẹ̀wà, adùn tàbí idánílárayá nìkan.

5.0 Ìṣonísókí

Ohun tí a ṣàlàyé ní módù yí ni ìwònyí:

- (i) Ohun tí tíòrì tàbí ìlànà ìfojú-ààtò-wò lítírẹ̀ṣọ̀ jẹ̀ tàbí dálé-ìtàn ìṣedálẹ̀ rẹ̀, bí ó ẹ̀ jẹ̀ mó ọ̀rò-òṣẹ̀lú, àwọn ẹ̀gbé alátakò ìjọba, bí ìjọba ẹ̀ kojú-oro sí wọn, tó n gbé wọn tì-mólé àti bí wọn ẹ̀ sá kúrò ní ilẹ̀ Russia sí ilẹ̀ Ibòmíràn bíí Poland, Czechoslovakia àti Germany.
- (ii) Àfojúsun àwọn agbáterù. Bí àpẹ̀rẹ̀, ẹ̀ṣe ìtupalẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ ní ìlànà onísáyẹ̀nsì fún ìtumò tó mọ́yán lórí.
- (iii) Bí wọn ẹ̀ gbà pé ìṣowòlò-èdè àti àgbékalẹ̀ èdè nínú lítírẹ̀ṣọ̀ nìkan ni ká wò nítorí kò sì àṣepò láàrín ìṣe-ọ̀nà àti àwùjọ̀ àti láàrín ònkòwé àti ìwé tó kọ.

- (iv) Pé iwúlò àti işé-ọ̀nà lítírésò kòjú ìdánílárayá àti ẹ̀wà (adùn) tó n fún ni lọ (Art for Art's sake).
- (v) A sọ̀rọ̀ nípa èdè ewì àti èdè ojoojúmọ̀.
- (vi) Ìyàtò tó wà láàrín èdè ojoojúmọ̀ àti èdè ewì àti işé ìgbọ̀ra-ẹ̀ni-ye àti ẹ̀wà tí ọ̀kọ̀ọ̀kan wọ̀n n ẹ̀.
- (vii) Ọ̀nà tí èdè ewì n gbà sàrà-òtọ̀ tàbí yàtò sí èdè ojoojúmọ̀ nípa ìlekoko tàbí ìmúle-koko èdè ewì láti ipasẹ̀ ìso-dàjẹ̀jì (estrangement) ìsoḍohun-òtọ̀ (defamiliarization) ìyapa (deviation) àti ìgbésíwájú (foregraounding).
- (viii) Ànfààní(ire) àti Àléébù (ibi) tó wà nínú kì lámèyítọ̀ sàmúlò ìlànà ifojú-ààtò-wò-lítírésò.

6.0 İşé sise

1. Kín ni tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò tùmọ̀ sí?
2. 'Tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò lítírésò ní ọ̀wọ̀ kan ọ̀ṣẹ̀lú nínú''. Dá sí ọ̀rọ̀ yíí.
3. Pẹ̀lu àpẹ̀ẹ̀rẹ̀, sàlàyé èdè ojoojúmọ̀ àti èdè ewì, ìyàtò tó wà láàrín wọ̀n àti işé tí ọ̀kọ̀ọ̀kan ẹ̀yà-èdè yíí n ẹ̀.
4. Irú ipa wo ni àmúlò tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò lè ní fún itúpalẹ̀ lítírésò?
5. "A kìí wáyé ká má ní àléébù kan lára", kín ni àléébù ìlànà ifojú-ààtò-wo lè ní fún itúpalẹ̀ lítírésò.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Fámákinwá, Olúyémisí (1982). The Implication of formalism for analysis of Yorùbá poetry. M.A. Dissertation, Department of Linguistics and African Languages, University of Ìbàdan, Nigeria.

Ọ̀látẹ̀jú, M.O. Adésọ̀lá (1998). A syntactic Approach to the study of literary discourse: The Yorùbá Example. Ph.D Thesis Department of Linguistics of African languages, University of Ibadan.

Ọ̀lábòdé, Afọ̀lábí (1981). Metaphor and its Allied Tropes in Yorùbá. Ph.D Thesis, Department of Linguistics of African Languages, University of Ibadan, Nigeria.

Yáì, O. Babalọ̀lá (1972). Wútùwútù Yáákí, Wútùwútù Yànbèle ...in Yorùbá: Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria (YSAN), No. 2, pp43-58.

IU

MÓDÙ KẸRIN:ÀWỌN TÍỌRÌ ÀTI ÌLÀNÀ MÌIRÀN I TÍỌRÌ ÌFOJÚ-ÌHUN-WÒ (STRUCTURALISM)

1.0 Ifààrà

Léyìn tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò tí a gbéyèwò ní módù ọ̀kẹta, àwọ̀n tíọ̀rì m̀íiràn wà tí a ní láti yèwò. Ọ̀kan lára wọ̀n ni Tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò, èyí tí ìwọ̀ yóò kà nípa rẹ̀ báyíí. Léyìn tí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọ̀n onímò àti lámèyítọ̀ ti benu-àtẹ̀ lú tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò fún àwọ̀n àléébù tàbí kù-diẹ̀-ku-diẹ̀ tọ̀ ní,àwọ̀n agbáteru tíọ̀rì tuntun yíí (tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò) wòye pé kò gbọ̀dọ̀ ní irúfẹ̀ àwọ̀n àléébù tí tíọ̀rì ifojú-ààtò-wò ni. Ní báyíí, ìwọ̀ yóò kà nípa tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò, ohun tí tíọ̀rì yíí jẹ̀, diẹ̀ lára àwọ̀n agbáterù rẹ̀, àwọ̀n ohun tó jẹ̀ àfojúsùn/ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ tàbí ìgbàgbọ̀ wọ̀n, ànfààní àti àléébù tíọ̀rì yíí.

2.0 Èrò̀ngbà àti Àfojúsùn

Èrò̀ngbà módù yíí ni láti jẹ̀ kí o ní ìmò kíkún lórí tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò-lítírẹ̀şọ̀, kí o sì şe é şe fún ọ̀ láti şe àmúlò rẹ̀ lónà tó yááyì, gégé bí i lámèyítọ̀, fún ìşàtúpalè ìşẹ̀-onà aláwò̀mò lítírẹ̀şọ̀. Léyìn tí o bá ti ka ìdánilẹ̀kọ̀yọ̀ yíí dáadáa, ohun tó jẹ̀ àfojúsùn wa ni pé kí o ní ìmò, kí o sì tún lè şe ǹnkan wọ̀nyí:

1. Ìwọ̀ yóò mọ̀ irú tíọ̀rì tí tíọ̀rì ifojú-ìhun-wo n şe.
2. Ohun tí tíọ̀rì yíí jẹ̀, tàbí àfojúsùn rẹ̀.
3. Ìyàtọ̀ tó wà láàrín tíọ̀rì yíí àti irúfẹ̀ tíọ̀rì m̀íiràn
4. Ire àti ibi tó wà ní şísàmúlò tíọ̀rì yíí.
5. Ìwọ̀ yóò lè şàmúlò tíọ̀rì yíí fún ìşàtúpalè lítírẹ̀şọ̀.

3.0 Ìbèèrè Ìşàájú

1. Kín ni tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò-lítírẹ̀şọ̀?
2. Kín ni àfojúsùn tàbí ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ tíọ̀rì yíí?
3. Lónà wo ni tíọ̀rì yíí gbà yàtọ̀ sí tíọ̀rì m̀íiràn tí o mọ̀.
4. Ànfàní tàbí ire wo ló wà nínú şísàmúlò tíọ̀rì yíí fún ìtúpalè ìşẹ̀-onà.
5. Şàlàyẹ̀ ìşòro tó lè kojú lámèyítọ̀ tó fẹ̀ şàmúlò ìlànà ifojú-ìhun-wò.

4.0 Ìdánilékòp

(i) Ìpín kìní: Kín ni Tíòrì Ìfojú-ìhun-wò?

Ní sókí, tíòrì ìfojú-ìhun-wò jẹ tíòrì tí ó ní ìgbàgbò, tàbí tí ó ní ẹ pẹlú ìgbàgbò pé ohun kan kò lè dá ìtumò ní àfì bí a bá fi ojú wo àwọn nńkan mǐràn tí wọn jọ so pò mò ara wọn, tí a sì fún wọn ní ìtumò papò (it is a theory of relationship).

Àpẹẹrẹ: Ọrò yí – ‘*Olùkọ*’ kò lè dá ìtumò ní funra rẹ, ó di ìgbà tí a ba wo àwọn ọrò *bíakékọp*, *ilé-ìwé* lápapò pẹlú rẹ. Bákan náà, *ọkọ* tàbí aya kò lè ní ìtumò, o di ìgbà tí a bá fi ojú wo ọrò méjèjè papò.

(ii) Àfojúsun àti Èròngbà tíòrì yí?

Àwọn ohun tó jẹ àfojúsun tàbí ìgbàgbò àwọn agbátèrù ilàna yí nìwònyí:

- (a) Ìgbàgbò pé a kò lè gbára lé ọrò àti gbólóhùn (ìyẹn èdè tàbí ilò-èdè nńkan) tí a fi gbé ìşé-ona (lítírẹşò) kalẹ gégé bí tíòrì ìfojú-ààtò (Formalism) ẹ là á kalẹ.
- (b) Ìgbàgbò pé, ìtumò şodo tàbí sá pamó sí abẹ àwọn ọrò àti gbólóhùn tí à ní rí lójú ìwé.
- (d) Ìgbàgbò pé a lè şamúlò èrò, ìgbàgbò, àşà, ọrò tàbí ilàna ẹsìn láti fún ìşé-ona ní ìtumò. Èyí yàtò sí èrò àti ìgbàgbò àwọn agbátèrù ilàna ìfojú-ààtò-wò tó sọ pé èwò ní láti fi ojú ìtàn, ojú òńkòwé abbl wo lítírẹşò.
- (e) Ìgbàgbò pé àjọşepò wà láàrín lítírẹşò àti àwùjọ tí lítírẹşò bẹẹ ti hù jade. Bákan náà ni àşepò wà láàrín òńkòwé àti ìwé tí ó kọ. Èyí jẹ ọna mǐràn tí èròngbà àti àfojúsun tíòrì yí gbà yàtò sí tíòrì ìfojú-ààtò-wò.
- (e) Ìgbàgbò pé tíòrì yí fi ààyè gba àmúlò àwọn ohun tí a lè fojúri tàbí èyí ti a kò lè fojúri fún ìtumò lítírẹşò (deployment of both tangible and intangible, physical and spiritual for literary interpretation). Ohun tí èyí tùmò sí ni pé kò sí lítírẹşò/ìşé-ona tí a kò lè fún ní ìtumò, bí a bá ti le şamúlò èrò, ìgbàgbò àti àwọn ohun mǐràn tó wà ní àyíká wa, kí irú ìtumò bẹẹ lè dúró ire, kò sì tún jẹ ìtẹwógbà.

4.2 Ìpín Keji:Èròngbà àti Àfojúsun Díẹ lára àwọn agbátèrù Tíòrì yí:

Jonathan culler àti Ferdinand de Saussure

Lára àwọn ọ̀jìnmì onímò línḡúísíḡkì tó jẹ̀ agbáṭerù ilàṅà tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò lítírésò ni Jonathan Culler at Ferdinand de-Saussure. Àwọn ló mú ilàṅà ìmò línḡúísíḡkì wọ̀ inú tíọ̀rì yí fún ìtupalẹ̀ lítírésò. Gégé bí Jonathan Culler ẹ̀ sọ – ó sọ pé “kò sí ìtumò tí a kò lè fún lítírésò níwọn ìgbà tí a ba ti lè ẹ̀làyé dáadáa bí a ẹ̀ sàwárí irú ìtumò bẹ̀ẹ̀”.

Structuralism gives support to whatever interpretation to whatever that is given to literature since it deals with both the tangible and the intangible, observable and the non-observable elements in the text, relating them to the correct and pertinent context.

(Culler 1973: 59)

Èrò yí yàtò sí èrò àti ìgbàgbọ̀ ilàṅà ifojú-àtò-wò. Ní tí Ferinand de Saussure, òun ló dábaá tíọ̀rì tí o a mọ̀ sí **tíọ̀rì ifojú-ẹ̀jì-wò** (theory of Binarism) nípa síṣe àgbékalẹ̀ ohun tí à n pè ní ‘*langue*’ àti ‘*parole*’ nínú ìmò línḡúísíḡkì. Gégé bí àlàyé rẹ̀, ‘*Langue*’ tùmò sí ìmò tí èyàn tàbí ẹ̀nikan ní nípa òfin tó de èdè, nígbà tí ‘*parole*’ tùmò sí bí a ẹ̀ lè ẹ̀múlò *langue* láti ẹ̀dà ọ̀kẹ̀-àimoye gbólóhùn tuntun nínú èdè. Ó fi kún àlàyé rẹ̀ pé a lè ẹ̀múlò tíọ̀rì yí fún ìtupalẹ̀ lítírésò, tí yòò sí fún wa ni ìtumò tó mọ̀yánlórí. Àfikún tí a lè fi kún èyí ni pé ìmò tí ènìyàn ní nínú ‘*langue*’ ló fi n ẹ̀dà gbólóhùn tó péye, ohun náà ló sì fi n mọ̀ bóyá gbólóhùn kan bá òfin gírámà mu tàbí ó lòdì sí i. Bí àpẹ̀rẹ̀:

1. Mo fẹ̀ je omix

2. Mo fẹ̀ mu omi ✓

A ó ri pé gbólóhùn àkókó kò tònà, gbólóhùn kejì ló tònà, tó sì bófin mu. Ìmò nípa *parole* ni a fi n ẹ̀dà gbólóhùn tó pọ̀, tí kò ní ònkà, tó sì tún gùn: Bí àpẹ̀rẹ̀, wo ọ̀rò méjì yí: *Mo* àti *mọ̀* àti gbólóhùn yí:

Mo mọ̀ pé o mọ̀ pé mo mọ̀ (I know that you know that I know...)
 1 2 3

Láti ara ọ̀rò méjì pére ‘*mo*’ àti ‘*mọ̀*’ ni a ti ẹ̀dà gbólóhùn gígùn yí. A sì tún lè ẹ̀ jù bẹ̀ẹ̀ lọ. Wo àpẹ̀rẹ̀ miiran láti inú iwe D.O. Fágúnwà nígbà tí Olówóayé n bá iwin kan sọ̀rò bá yí pe::

Bí babà¹ tí ó bí ọ tilẹ̀ ju baba² ẹ̀lòmíràn síbẹ̀ baba³ tí ó bí ọ kò ju baba⁴ tí ó bí mi. nítorí náà jòwọ̀, jẹ́ kí n mọ̀ baba⁵ tí ó tóbi náà tí ó jẹ́ baba⁶ tí ó bí ọ. Baba⁷ tí ó bí èmi yìí ni Akòwédìran, baba⁸ tí ó bí Akòwédìran ni ìdákẹ̀rọ̀rọ̀-òde, ìdákẹ̀rọ̀rọ̀-òde tó baba⁹ fún èmi Olówó-ayé, nítorí náà kò sí baba¹⁰ tí ó jẹ́ baba¹¹ tí ó tóbi ju baba¹² tí ó bí mi, nítorí náà, èmi bè ọ̀ tọ̀kàntọ̀kàn má sàì jẹ́ kí n mọ̀ baba¹³ tí ó tóbi náà tí ó jẹ́ baba¹⁴ tí ó bí ọ. (*Igbó Olódùmarè, o.i. 67-68*)

Ìwọ ka iye ìgbà tí ọ̀rọ̀-orùkọ̀ ‘*baba*’ jẹ́ jáde nínú ìpèdè tàbí gbólóhùn òkè yìí, àti pé gbólóhùn méldò ló gún tó bá yíí. Ìwọ yòd rí pé:

Gbólóhùn méjì pére ló wà nínú àyọ̀lò yìí -2

Àmìn kọ́má léèmejò (8)

Awé-gbólóhùn àpónlé (nítorí náà) – 3

Gbólóhùn aṣàpẹ̀júwe (tí ó....)-13

Aso – ọ̀rọ̀- pò (síbẹ̀) – 1

Ọ̀rọ̀-orùkọ̀ ‘*baba*’ -14

Wo àpẹ̀rẹ̀ mìíràn: Ohun tí Àkàrà-ògún sọ gégé bí Adarí àwọn ògbójú ọ̀dẹ̀ méje to dé láti Igbó Irúnmalẹ̀:

Àwa akọ̀ni jẹ́ méje, A gbé ojọ́ méje
lódò ìràgbèje nílé Olójúlé méje

Wo bí Ònkòwè yìí (Fágúnwà) ṣe ṣe àwítúnwí ìró *e*, sílébù *je*, *gbé*, *lé* àti àwọn ọ̀rọ̀ tó ní ìró àti sílébù wònyí nínú láti fi ẹ̀wà èdè hàn. Ohun tí à n fi àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí ṣàlàyé ní bí a ṣe lè fi tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò ṣàlàyé ẹ̀wà àti bátàni isọ̀wọ̀lo-èdè. Ọ̀gbón ìmò-ọ̀n-ṣe àti ìmèdèélò ni ònkòwè yìí lo (*Parole*) lát یشه̀ àgbékalẹ̀ gbólóhùn tó gún, tó sì tún dùn bí àpẹ̀rẹ̀ méjèjè tì a tọ̀ka sí lókè yìí.

Kí tíọ̀rì yìí tún lè ye ọ̀ dáadáa, gégé bí a ṣe sọ ṣaájú pé tíọ̀rì tó ní ṣe pèlú àwọn nńkan tó so mó ara wọn ni (theory of relationship).ṣe itúpalẹ̀ gbólóhùn wònyí gégé bí àpẹ̀rẹ̀ fún ifikọ̀ra. Àpẹ̀rẹ̀ 1:

Iyán loúnjẹ, ọ̀kà loògùn
Àírí rárá là n jẹ̀kọ̀
Kéni máa dilẹ̀ ni ti gúgúrú.

Ìbéèrè: Lo tíọ̀rì ifojú-ìhun-wò láti ẹ̀ àtúpalẹ̀ ìtumọ̀ àyọ̀lò òkè yìí.

Ìdáhùn

- (i) Ìpèdè tàbí àṣàmọ̀ yìí n sọ nípa àwọn oúnjẹ Yorùbá kan.
- (ii) Iyán, ọ̀kà, ẹ̀kọ̀ àti gúgúrú ní oúnjẹ tàbí nṁkan ti à n jẹ ní ilẹ̀ Yorùbá tí àṣàmọ̀ náà n sọ nípa wọn.
- (iii) A tò wọn tàbí kà wọn sílẹ̀ gégé bí wọn ẹ̀ lóòrìn, ẹ̀ pàtàkì tàbí gbajúmọ̀ sí láàrín àwọn Yorùbá tó n fi wọn ẹ̀ oúnjẹ.
- (iv) Ọ̀kọ̀ọ̀kan àwọn ohun-jíjẹ méré̀èrìn wònyí kò dá ìtumọ̀ ní afi bí a ba wò wọn papọ̀.
- (v) Ìtumọ̀ àṣàmọ̀ náà ni pé láàrín gbogbo oúnjẹ wònyí, iyán ni ọ̀ba, oun ló sì ẹ̀ pàtàkì jùlọ̀. Àmàlà ló lágbára tàbí ẹ̀ pàtàkì tẹ̀le e, gégé bí òdògùn tí oun náà sì jẹ kò ẹ̀ é má jẹ tàbí lò. Ẹ̀kọ̀ tó wà ní ipò kẹ̀ta jẹ oúnjẹ tó jẹ pé à n jẹ bí kò bá sì oúnjẹ mǐràn, nígbà tí gúgúrú jẹ ‘ìpápánu tàbí ohun ìpanu lásán’. Ohun kì í ẹ̀ oúnjẹ rárá.
- (vi) Kín ló sọ iyán di ọ̀ba oúnjẹ? Kì í ẹ̀ nítorí iṣu tí a fi gúnýán tàbí wàhálà tó rò mọ̀ iyán gígún bí kò ẹ̀ irú ọ̀bẹ̀ tí à n fi jẹ iyán – (Ọ̀bẹ̀-ẹ̀fọ̀ tàbí ọ̀bẹ̀-ẹ̀gúsí elédé) ló sọ iyán di ọ̀ba tàbí pàtàkì oúnjẹ. Bí a bá wo bí wọn ẹ̀ n polówó iyán;

Iyán ire, ọ̀bẹ̀ ire

Tàbí: Ẹ̀ wójú ọ̀bẹ̀ ẹ̀ múyán

Ìpolówó yìí ló fi hàn pé ọ̀bẹ̀ lo sọ iyán di ọ̀ba oúnjẹ, kì í ẹ̀ nṁkan mǐràn. Ó dájú pé bí ọ̀kà (àmàlà), ẹ̀bà, fúfú bá rí irú ọ̀bẹ̀ tí iyán n rí, wọn lè rò iyán tí si ẹ̀gbẹ̀ kan, ki wọn sì gbà ipò olórí tàbí ọ̀ba lówọ̀ rẹ̀.

- (vii) Ní paríparí ẹ̀, ohun tí àyọ̀lò tí à n yànnà ná tàbí ẹ̀ iṣẹ̀ lámèyítọ̀ lé lórí yìí tùmọ̀ si ni pé ‘iyán ni ọ̀ba oúnjẹ’.

Àpeṣere II

Dáhùn ìbèèrè yìí fúnra ṛe: (Má tì í ka ìdáhùn tí a fún ìbèèrè yìí o)

Kín ni *ewà*?

Idáhùn:Ìrísí, sùrà tàbí bí èyàn ṣe dára sí tàbí dùn-ún wò sí ni *ewà*. A tún lè tèsíwájú nípa ìbèèrè wònyí:

Kín ni à ñ wò kì a tó sọ pé ẹnìkan ní *ewà*?
Ṣe ojú, imú, ẹnu, etí, ọwọ, ẹsẹ tàbí orí ní?

Ọkòọkan àwọn ẹyà ara wònyí ló papọ láti fún *ewà* ní ìtumọ tí a fún un. Bí gbogbo ẹyà ara yòókù bá dára, tí ọkan ṣoṣo kò dára, ìtumọ tí *ewà* ní tí bàjẹ. Bí eyín bá rí wanke, tí àgbòn ṣe sọbọlọ, tàbí tí èjìkà rù han-gogo, a kò lè ṣàpẹjúwe irú ẹni bẹẹ pé ó *léwà*.

Ohun tí à ñ ṣàkàwé pèlú àpeṣere tí a ti mẹnubà nínú ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀ yìí ni pé, ìtumọ tí a lè fún lítírésọ̀ tàbí isẹ̀ ọ̀nà kò dúró lórí ẹyọ ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn kan tó wà nínú lítírésọ̀/ìsẹ̀ ọ̀nà kan, bí kò ṣe àpapọ̀ ìtumọ̀ tí gbogbo ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn tó wà nínú lítírésọ̀ tàbí isẹ̀-ọ̀nà náà dájọ̀ tàbí ní lápapọ̀

Àpeṣere III

Lo ọgbón tàbí ìlànà (tíòrì) ifojú-ìhun-wò láti fún isọ̀ tàbí ipèdè wònyí ní ìtumọ̀:

- a. Wọn filé pọ̀n tí
Wọn fọ̀nà rọ̀kà
Wọn fi gbogbo agbada dínran
Ìtumọ̀: Ohun jíjẹ àti mímu pọ̀ rẹ̀pẹ̀tẹ̀
- b. Ẹ̀ní mọ̀ Ifá kò mỌ̀fa
Ẹ̀ní mọ̀ Ọ̀fà kò mọ̀ Ifá
Bẹ̀ẹ̀ ni Ifá tà l'Ọ̀fà
Ìtumọ̀: Láníntán kan kò sí
Ẹ̀ní lórí kò ní filà, bẹ̀ẹ̀ ni ẹ̀ni tó ní filà kò lórí
Kò sí ẹ̀ni tó ní ohun gbogbo tán láyẹ̀/tàbí tí o mọ̀ gbogbo nńkan tán láyẹ̀.

Ìpín Kẹta: Ànfàní àti ìwúlò Tíṣọ̀rì Ìfojú-Ìhun-wò.

Tíṣọ̀rì yìí mú kí ó ṣeṣe láti fún iṣe-ona tàbí lítíresọ̀ ní itupalẹ̀ ijìnlẹ̀ àti itumọ̀ tó múná-dóko ní onà wònyí:

- (1) Ó jé ká mọ̀ pé lámẹ̀yító lè ṣe àmúlò ilàna mìíràn gégé bí àfikún fún ilàna ojú-inú láti ṣe àtupalẹ̀ lítíresọ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀ síṣe àmúlò ilàna itàn, ònkòwé abbl.
- (2) Gégé bí tíṣọ̀rì tó ní í ṣe pẹ̀lú ibáṣepọ̀ láàrín nńkan kan àti nńkan mìíràn, ó jé ká mọ̀ pé àṣepọ̀ tó ní itumọ̀ wà láàrín lítíresọ̀/iṣe-ona àti oníṣe-ona (eni tó ṣeḍá iṣe-ona).
- (3) Ó jé ká mọ̀ pé itumọ̀ tí lítíresọ̀ lè ní gbòṛò ju ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀, gbólóhùn tàbí ohun tó wà lójú iwè lọ (meaning can be expanded).
- (4) Ó jé ká mọ̀ pé lámẹ̀yító lè ṣàmúlò gbogbo ìmọ̀ (àṣà, ẹ̀sìn, ìmọ̀ (èdè/línǵúúsíki) ogbón, òye, àti irírí rẹ̀ lólókan-ò-jòkan, láti fún lítíresọ̀ ní itumọ̀ tó jinlẹ̀ tàbí péye.

Àléébù (Ibi)

- (1) Àléébù kan pàtàkì, tó sì gbọ̀n-n-gbọ̀n púpọ̀ tí tíṣọ̀rì yìí ní ni pé ó lè ṣe atókùn tàbí okùnfà fún itumọ̀ tó ní ègbè síṣe nínú (unnatural semantic manipulation).
- (2) Ó jé kí ó ṣe é ṣe tàbí rọ̀rùn fún lámẹ̀yító láti rà itumọ̀ bọ̀ lítíresọ̀ lórùn. Pàápàá, itumọ̀ tí kò báyé mu, tí kò sì bójúmu pẹ̀lú (subjective interpretation).

5.0 Ìṣonísókí

Ní módù kẹ̀rìn yìí, ohun tí idánilẹ̀kọ̀ọ̀ dálé, tí ó sì kà nípa wọn nìwònyí:

- (1) O kà nípa tíṣọ̀rì ifojú-ìhun-wò gégé bí tíṣọ̀rì tàbí ilàna tó ní ṣe pẹ̀lú àjọṣepọ̀ tó wà láàrín nńkan kan àti nńkan mìíràn (theory of relationship), ẹ̀yí tó fihàn pé ohun kan kò dá itumọ̀ ní à fi bí a bá wo àjọṣepọ̀ tó wà láàrín bí àwọn nńkan wònyen ṣe so mọ̀ ará wọn. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ohun tó fún iyán, gégé bí óúnjẹ̀ tó pàtàkì jùlọ̀, ni irú ọ̀bẹ̀ tí a so mọ̀ iyán lórùn, iyen ọ̀bẹ̀ ẹ̀fọ̀ àti ẹ̀gúsí elédé.
- (2) O kà nípa bí a ṣe lè ṣàmúlò ilàna mìíràn, yàtò sí ojú-inú (Formalism) àwọn nńkan gégé bí àfikún láti fún iṣe-ona ní itumọ̀ ijìnlẹ̀.

(3) Pé àşepò wà láàrín lífíréşò àti àwùjò, àti pé lífíréşò kò dá ìtumò ní, o di ìgbà tí a bá fi ojú oğbón, ìmò, òye, àşà àti àwùjò wò ó.

(4) A şe àpẹẹẹ, gégé bí ifikora fún ọ bí a şe lè fún àyọlò tàbí àyọlò lífíréşò ní ìtumò ìjìnlẹ̀ nípa àmúlò ilàna ifojú-ìhun-wò. Bí àpẹẹẹ iyán loúnjẹ, ọkà ni òògun... abbl.

(5) Ní ìparí, a şàlàyé ire àti ibi tí ó wà nínú àmúlò ilàna yí fún lámèyító.

6.0 Işé Şíşe

Ìbéèrè: Gégé bí í lámèyító, şe àmúlò ilàna ifojú-ìhun-wò láti şe àtupalẹ̀ àyọkà wònyí, kí o sì fún wòn ni ìtumò tó bójúmu.

1. Ojúmọ̀ mọ̀, a ò gbọ̀ poroporo odó
Ọ̀gànjó gan, a ò gbọ̀ wòşòwòşò kònkòşò
Bẹẹ la ò gbọ̀ sinrinkúnsin ká dín eku méja
Àfàimọ̀kláwo má sùn lébi
Àfàimọ̀.

2. Afẹ́fẹ́ ní gbá eruku láláálá
Èfùúfù ní gbọ̀n ewé àgbọ̀n jìàjìà

3. Şẹşẹ̀ ègà
Ègà şẹşẹ̀
Ifá ní ó şolé doja fáwo
Şẹşẹ̀ ègà

7.0 Ìwé Ìtókasi

- Bámgbóṣé, Ayò (1974). *The Novels of D.O. Fágúnwà*, Benin City: Nigeria, Ethiope Publishing Corporation.
- Culler, Jonathan, (1975). *Structuralist Poetics: Structuralism Linguistics and literature*. New York: Cornel University Press.
- Fágúnwà, D.O. (1950). *Ògbójú Oḍe Nínú Igbó Irúnmọ̀lẹ̀*. Lágos: Thomas Nelson.
- Jacobson, Roman (1960). 'Concluding Statements': Linguistics and Poetics in *Style in Language*, ed., T. A. Sebeok, Massachusett, M. I.T. Press, pp. 350-377.
- Ọlábòdé, Afọlábí (1981). *Metarphor and the Allied Tropes in Yorùbá*. Ph.D, Department of Linguistics of African Language, University of Ibadan. Ibadan.
- Ọlátéjú, Adéṣọlá (1989). *A Structuralist Study of Yorùbá Sound Patterns in Yorùbá Poetic Discourse*. M. Phil Dissertation, Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.
- Yáì, O. Babalọlá (1972). *Wútùwútù Yáákí, Wútùwútù Yànbèle ...in Yorùbá*: Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria (YSAN), No. 2, pp. 43-58.

MÓDÙ KARÙN-ÚN: ÀWỌN TÍỌRÌ ÀTI ÌLÀNÀ MÌIRÀN III: TÍỌRÌ ÌFOJÚ-MÁÀSÌ-WÒ [MARXISM]

1.0 Ifáàrà

Ohun tí Módù Karùn-ún yíi dálé ni tíọ̀rì tàbí ìlànà ìfojú-máàsì-wò lítírésọ̀. (Marxist Approach to literature/Marxism). Nínú ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀ tó wà ní módù yíi, ìwọ̀ yóò ka nípa tíọ̀rì yíi, ẹ̀ni tó dá tíọ̀rì yíi sílẹ̀, àwọ̀n agbáterù rẹ̀, ohun tó jẹ̀ àfojú-sùn tíọ̀rì yíi pẹ̀lú ànfàní (ire) àti àlẹ́bù (ibi) rẹ̀ fún ìṣẹ̀ lámẹ̀yító.

2.0 Èrò̀ngbà àti Àfojú-sùn

Èrò̀ngbà ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀ tó wà ní módù yíi ni láti ṣe àlàyé yékéyéké fún ọ̀ lórí tíọ̀rì máàsì, kí ó lè ṣeṣe fún ọ̀ gégé bí lámẹ̀yító láti ṣàmúlò rẹ̀ fún ìṣàtúpalẹ̀ lítírésọ̀/ìṣe-ona fún ìtumọ̀ tó múná-doko. Lẹ̀yìn tí o bá ti ka ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀ náà dáadàa, ìwọ̀ yóò ní ìmọ̀ kíkún, o ó sì le ṣe nṁkan wọ̀nyí:

- (1) Ìwọ̀ yóò mọ̀ ohun tí tíọ̀rì máàsì jẹ̀
- (2) Ìtàn ìṣedálẹ̀ tíọ̀rì máàsì àti àwọ̀n agbáterù rẹ̀.
- (3) Ìwọ̀ yóò mọ̀ àfojú-sùn tíọ̀rì máàsì.
- (4) Àwọ̀n ìgbésẹ̀ tàbí ọ̀pó tí ìlànà máàsì gbé kalẹ̀ fún ìjà̀gbara.
- (5) Ní ìparí, ìwọ̀ yóò lè ṣe àmúlò tíọ̀rì máàsì fún ìtúpalẹ̀ ìṣe-ona aláwòmọ̀-lítírésọ̀

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- i. Kín ni tíọ̀rì máàsì? Ṣàlàyé ṣókí lórí ohun tó ṣokunfà agbèndè tíọ̀rì máàsì.
- ii. Kín ní èrò̀ngbà àti àfojú-sùn tíọ̀rì máàsì?
- iii. Ọ̀pó tàbí ìlànà wo ni Máàsì dáábáa fún ìjà̀gbara àwọ̀n mọ̀kúnnù?
- iv. Kín ni èhónú-ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù? Ṣàlàyé pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀.
- v. Nínú àwọ̀n ìwé lítírésọ̀ Yorùbá, Yànnàna àwọ̀n tó dálé Ìjà̀gbara tòdòtò (true revolution) àti àwọ̀n tó dálé èhónu ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù.

4.0 Ìdánilékòp

4.1 Ìpín kìní: Oríkì (Definition)

(i) Ta Ni Karl Marx?

Àpèjá orúkò ọkùnrin yíi ni Karl Marx (Máàsi) Ó jẹ oníròyìn (journalist), agbejorò (lawyer), akékòpò-gboye (degree holder), ajáfètò-omònyàn (social critic/crusader) àti ònkòwé (writer) Omòbíí Ilẹ̀ Jámáni (Germany) níi ẹ, tí a bí ní ọpọ̀lọpọ̀ ọdún sáyìn. Onímò ìjìnlẹ̀ nípa ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú. ọ̀rọ̀-ajé àti òfin ní í ẹ pẹ̀lú. (An economist and political philosopher).

(ii) Kín Ni Tíọ̀rì Máàsi?

Tíọ̀rì Máàsi jẹ 'Ìlànà tó ní ẹ pẹ̀lú bí àwùjọ, ọ̀rọ̀-ọ̀ṣẹ̀lú àti ọ̀rọ̀-ajé ẹ rí ni àwùjọ kan àti ìtápórógan tàbí ìjàjàgbara to máa n wáyé láàrín àwọn Ọlọ́lá-Ọlọ́rò ilú àti àwọn tálákà (ọ̀ṣiṣe) ilú. Ẹni tò sì jẹ olórí agbáterù tàbí oludásílẹ̀ tíọ̀rì yíi ni Karl Marx tí à n pè ní Máàsi. Ẹni tó tún jẹ amúgbá-légbẹ̀è tàbí ẹni-keji rẹ, tó sì tún jẹ ọ̀rẹ̀ tímótímọ̀ fún un ni Friedrich Engels. Ní kúkúrí, tíọ̀rì máàsi ni ilànà ìṣàgbéyèwò ìjàjàgbara láàrín àwọn Agbanisíṣe (Amúnisìn) àti àwọn Ọ̀ṣiṣe (mẹ̀kúnnù) gégé bí ó ti hàn nínú lítírésò.

4.2 Ìpín Keji: Itàn Ìṣẹ̀dálẹ̀ Ilànà Máàsi

(i) Àgbènde

Ní ilẹ̀ Jámáni (Germany) tí a bí Máàsi sí ni tíọ̀rì yíi ti bèrè ní nńkan bń ẹgbèrún ọdún méjì sáyìn (19th Century). Máàsi wo àwùjọ rẹ̀ sùnsùn, ó sì ríi pé bí àwùjọ rẹ̀ ẹ kún fọfọ̀ fún ọ̀pọ̀lọpọ̀ èròjà àti ohun àlùmòni inú ilẹ̀ tó, àwọn èyàn ilú tàbí ilẹ̀ rẹ̀ sì tún kún fún ọ̀sì ohun àrẹ. Ó rò pé èyí kò yẹ kó rí bẹ̀è níwọ̀n ìgbà tó jẹ pé Ọlọ̀run ló dá àwọn nńkan wọnyí, tó sì fi wọ̀n sílẹ̀ gégé bí ẹ̀bùn fún ìgbáyé-gbádùn àwọn ènìyàn. Báwo ló ẹ wá jẹ tó jẹ pé ìwọ̀n-ọ̀n-ba àwọn ènìyàn ló ragabú ẹ̀bùn Ọlọ̀run yíi, tí wọ̀n n gbádùn rẹ̀ nígbà tí ogúnlógò àwọn èyàn sì wà nínú iyà àìríná àti àìrílò. Èyí ló ẹ okùnfa bi Máàsi, gégé bí akòròyìn, onímò ìjìnlẹ̀ lórí ọ̀rọ̀-ajé, ọ̀rọ̀-ọ̀ṣẹ̀lú àti ẹni tó ní ifẹ̀ àwùjọ rẹ̀ lókàn ẹ bèrè sí í gbójú-áagan sí àwọn adarí ìjọba láti so pé onà ìṣẹ̀jọba wọ̀n kò dára to. Ọ̀pọ̀lọpọ̀ ìgbà ni ìjọba korò-ọjú sí Máàsi fún akitiyan rẹ̀ láti rí i pé ọ̀rọ̀ àti ohun àlùmòni ti Ẹlẹ̀dàá fún orílẹ̀-èdè rẹ̀ ká rí ilé-ká rí oko láì jẹ pé iyà n jẹ ẹni-kankan. Ìyẹn ni pé wọ̀n gbodò pín ohun àlùmòni wọnyí dógba, láì sí pé àwọn kan ní ipín ju

àwọn m̀ìràn lọ. Èyí fa wàhàlà púpò tó fi jẹ pé ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà ni wọn n fi kélé-òfin gbé Máàsi, tí wọn ó sì jù ú sí àtìmólé nígbàkugbà tí ó bá ti kọ ohun tó lòdì sí ifẹ́ inú ìjọba sínú ìwé-ìròyìn àti àwọn ìwé àtìgbàdégbà. Ìgbà m̀ìràn, wọn ó gba ìṣẹ́ lówó rẹ̀ tàbí kí wọn ti ilé-ìṣẹ́ àdání rẹ̀ pa. Lẹ́yìn ọ̀dún púpò tí itàpórógàn àti èdè-àiyedè lórí bí wọn ṣe n pín ọ̀rọ̀-ìlú ni Máàsi pinnu láti ṣe àkójọ̀pọ̀ gbogbo èrò, àbá àti ilòdìsí tó ti n kọ sínú àwọn ìwé-ìròyìn (newspapers) àti ìwé àtìgbàdégbà (periodical magazines) tirẹ̀ àti tí àwọn ẹ̀lòmìràn, tí ó sì sọ wọn di ìwé fún àwọn èyàn àwùjọ̀ láti kà. Àkójọ̀pọ̀ àwọn èrò Máàsi nàà ló di tíọ̀rì tàbí ìlànà tí à n múlò láti ṣe àgbéyèwò lítírẹ̀ṣọ̀ tàbí ìṣẹ́-ọ̀nà tó bá ti dále ọ̀rọ̀ agbanisíṣe, ìjọba àti àwọn ọ̀ṣiṣe. Ohun ló di ìlànà tàbí tíọ̀rì Máàsi láti ìgbà yẹn tí tí di à̀sìkò yìí tí ìlànà Máàsi si di ohun tó jẹ́ ká-rí-ayé lóníí.

(iii) Èròngbà àti Àfojúsùn Ìlànà Máàsi

Nínú èròngbà Máàsi, ó wóye pé orí ìpele méjì ní àwùjọ̀ dúró lé, dípò kí gbogbo àwùjọ̀ wà lórí ìpele kan-nàà. Èyí tó túmò sí pé àwùjọ̀ pín sí méjì: Àwọn olówó/ọ̀lọ̀lá àti àwọn ọ̀ṣiṣe tàbí akúsẹ́. Ní èrò tí Máàsi, ipò kan nàà tàbí ìpele kan-nàà ló yẹ́ kí gbogbo ènìyàn àwùjọ̀ wà (a classless society). Ó tún wòye pé kò yẹ́ kí àparò kan ga ju àparò kan lọ níwòntí ìgbà tó jẹ́ pé Ọ̀lọ̀run tó dá Ráábí Eléwé nàà ló dá Ráábí Aláso. Gbogbo ohun tí Ọ̀lọ̀run dá fún àwùjọ̀ tàbí orílẹ̀ èdè, àjọni gbogbo wọn ni. Kì í ṣe fún àwọn kan pátó (a common wealth).

Àfojúsùn rẹ̀ ni àwùjọ̀ ni pé ọ̀gbọ̀ọ̀gba ni àwọn èyàn àwùjọ̀ gbódò pín àwọn ǹhkan àlùm̀òni tí ọ̀ba òkè fi jínkí àwùjọ̀, kì í ṣe ohun tí àwọn kan má a kó m̀óra/fi bora, tí àwọn yòókù yòò sì wà ní ihòdòhò.

Máàsi nínú ìwòye rẹ̀ pín àwọn ènìyàn àwùjọ̀ sí méjì:

- (a) Àwọn Amúnisìn (The bourgeois)
- (b) Àwọn m̀èkúnnù (The plotelariat)

Àwọn amúnisìn ní àwọn olówó, ọ̀lọ̀lá, agbanisíṣe, àwọn olóko-òwò ǹlá-ǹlá, ilé-ìṣẹ́ ǹlá-ǹlá abbl nígbà tí àwọn m̀èkúnnù jẹ́ àwọn ọ̀ṣiṣe, aláiní, àti tálákà; àwọn tó jẹ́ pé owó-ọ̀yà (owó-ọ̀sù nikan ni wọn gbẹ̀kẹ̀lé, bí wọn kò ṣiṣe wọn kò lè jẹun, àti pé owó táṣọ̀rẹ̀ ni wọn n gbà lósù, wọn n ṣe ìṣe erin, wọn n jẹ́ ìjẹ ẹ̀lírí.

Máàsì tún wòyé pé àwọn amúnisìn mò pé owó àti oúnjẹ kí ẹmí má bó ni àwọn ń fún àwọn òṣìṣé, nítorí nàà wón a máa fi ọ̀rò-èsìn pàrọ̀wà fún àwọn m̀ẹ̀kúnnù pé Ọ̀lórùn ló pe tiwón bẹ̀ẹ̀, kò dẹ sí ohun tí wón lè ẹ̀. Àti pé Ọ̀lórùn ló tò wón sí ipò m̀ẹ̀kúnnù, pé bí wón bá tẹ̀pá m̀ọ̀ṣé, àwọn nàà lè rọ̀wọ̀ mú nítorí pé ọ̀mọ-ọ̀dọ̀ lónìí lè yípadà di ọ̀gá lóla. Èyí wà láti pàrọ̀wà fún wón láti máa ẹ̀ṣé sín ọ̀ga lọ bí akúra láìwẹ̀yìn. Ẹ̀ nítorí olówó ni Ọ̀lórùn fi dá m̀ẹ̀kúnnù?

Ọ̀rò kan takókó nínú ọ̀kàn Máàsì. Ọ̀rò nàà ni ìyípadà tàbí Àyípadà (change). Nínú ìgbàgbọ̀ àwọn olówó/arénijẹ/amúnisìn, ìyípadà kò tùmò sí ohun rere tàbí ohun tó dára nítorí àwọn kò fẹ́ kí ìgbà dáadáa tí wón ń lò lówó kó yí padà. Sùgbón fún àwọn m̀ẹ̀kúnnù, ohun rere tàbí dárádára ni àyípadà jẹ́ fún wón nítorí wón yóò bó kúrò nínú ọ̀ṣì àti ìṣé. Èyí ló ẹ̀kùnfa ọ̀we yìí pé: *Ìyípadà tálákà/m̀ẹ̀kúnnù olówó/ọ̀lórò níí dà. Sùgbón ìyípadà ọ̀lórò, m̀ẹ̀kúnnù ni yóò dà.*

Èyí to parí nínú èròngbà àti àfojúsùn Máàsì ni erò pé ọ̀nà àbàyo kan ẹ̀so tó wà fún àwọn m̀ẹ̀kúnnù láti bó àjàgà ìṣé àti ìyà sílẹ̀ ní láti jà fún ìjàjàgbara/ò̀mìnira (emancipation)

4.3 Ìpín kẹ̀ta: Ìgbésẹ̀ tàbí Ìlànà Máàsì fún Ìjàjàgbara M̀ẹ̀kúnnù

(i) Àwọn Ìwé Lítíréṣọ̀ tó dálé Ìjàjàgbara tàbí Ìfẹ̀hónú hàn:

Àwọn nìyí:

1. *Ọ̀mọ̀ Olókun-Èsìn* (Ìtàn-à̀ròsọ̀) – Adébayọ̀ Fálétí (1968)
2. *Baṣọ̀run Gáà* (Eré-Oníṣe) – Adébayọ̀ Fálétí (1972)
3. *Èfúnṣetán Aníwúrà* (Eré-Oníṣe) – Akínwùmí Ìṣọ̀lá (1970)
4. *Şaworo Ide* (Fîmù Àgbéléwò) – Akínwùmí Ìṣọ̀lá
5. *Agogo Èèwò* (Fîmù Àgbéléwò) Akínwùmí Ìṣọ̀lá
6. *Ìjà Ò̀mìnira* (Fîmù Àgbéléwò) Adé Afọ̀láyán (Adé Love)
7. *Réré Rún* (Eré Oníṣe) Ọ̀ládẹ̀jọ̀ Òkédìjì (1973)
8. *Iná Ràn* (Eré Oníṣe). Adéṣọ̀lá Olátéjù (2009).

Àkíyèsí: Akékòò gbòdò wá àwọn iwé lítírésò àti fîmù wònyí rí, kí wón sì kà wón. Bákán nàà, wón gbòdò wo àwọn tó jé fîmù àgbéléwò nínú wón. Inú àwọn iwé yí ni a ó ti máa ẹ àfayò àpẹrẹ ohun tí ilànà/tíòrì máàsi dálé.

(ii) **Àwọn Ìgbésẹ̀ Ìjàjàgbara Máàsi**

Kí àwọn m̀kúnnù tàbí òsìsẹ̀ tó lè bó kúrò ní oko ẹrú, kí wón sì di òmìnira tàbí ẹni tí yòò ré kété kojá ọgbun nílá tó wà láàrín amúnisìn àti m̀kúnnù, wón ní láti gbé àwọn ìgbésẹ̀ kan. Máàrùn-ún ni àwọn ìgbésẹ̀ nàà:

1. **Ìgbésẹ̀ Kìnní: Ìmọ̀pò ara ẹni (Self Consciousness)**

Èyí ni pé m̀kúnnù kókó mọ ipo ara rẹ gégé bí èyí tí kò dára tó, àti pé iyà n jẹ òun gégé bí akúšẹ́ àti m̀kúnnù. Bí àpẹrẹ, wo Àjàyí nínú *Omọ Olókùn-Esin*, Akínkúnmi nínú *Basòrun Gáà*; Ìtàwuyì nínú *Efúnsetán Aníwúra*: àti Ẹgbé Bínúkonú nínú *Iná Ràn*.

2. **Ìgbésẹ̀ Keji: Ìpinnu (Self Determination)**

Léyìn tí m̀kúnnù bá ti mọ pé iyà n jẹ òun àti pé òun nílò òmìnira, ohun tó kàn fún un ni láti ẹ ìpinnu tó gbọn-n-gbọn lókan ara rẹ pé, dandan gbọn ni fún òun láti já ara òun gbà lówó iyà; ẹ iyàtò wà láàrín ẹni tó n jìyà àti ẹni tí iyà n jẹ. Ẹni tí iyà n jẹ ló kókó máá n yó, tí yòò sì pinnu pé òun kò jìyà mọ, tí yòò sì gbé ìgbésẹ̀. Sùgbọn ní ẹni tó jé pé iyà ló n jẹ é, irú ẹni bẹ̀ yòò máa jẹ iyà òhun lọ ni tí tí iyà yòò fi jẹ é kú, tàbí jẹ é pa nítorí iyà kì í tètè yó, ó dí ìgbà tó ba sin ẹni tó n jìyà dé kòtò. Ìpinnu pé iyà tó géé ló n ẹkúnfà ìgbésẹ̀ tó kàn, iyẹn iwáníkúnra. Wo inú àwọn iwé lítírésò tí a kà sílẹ̀ fún idánilékòò fún àpẹrẹ fún ìgbésẹ̀ yí.

(3) **Ìgbésẹ̀ Kẹta: Ìwáníkúnra (Ìwá-ẹni-kúnrà) (Collective Action)**

Máàsi gbà nínú erò rẹ pé ìjàjàgbara tàbí ìjà òmìnira kò ẹ é nìkàn jà. Àwọn m̀kúnnù nílò láti kó ara wón jọ, kí wón wá ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ owó, oúnjẹ àdà, ìbọn, àti ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ènìyàn tí wón yòò jọ jà ìjà òmìnira. Ẹ ànìkàn-rìn ló n jẹ omọ ejò níyà, àgbájọ owó la fi n sọyà. Bákán nàà ló sì jẹ pé òsùsù ọwò ló ẹ e pa ẹsinsín. Ibi yí, tàbí ka sọ pé àsìkò yí gàn-an ni àwọn m̀kúnnù nílò iránlówó àwọn alàgbà, olówó àti ọ̀lọ̀rò tí yòò ràn wón lówó, yàtò sí àwọn akin ẹgbé wón àti ènìyàn m̀íràn tí wón yòò jọ pawópò ja ìjà nàà.

(4) **Ìgbésè kẹrin: Ìfẹhónú-hàn (Protest)**

Ní ìgbésè kẹrin yíí ni Máàsi ti sọ pé wàhàlà ti bèrè fún àwọn arẹ̀nìjẹ̀ tàbí amúnìsìn. Ìgbésè kẹrin sí ìkẹ̀ta le máa lọ lábẹ̀nú láì hàn sí ìta, sùgbọ̀n ìgbésè kẹrin ni wàhàlà ti fojú hàn sóde. Ní àsikò yíí ní ìwòde ìta gbangba, orin ọ̀tẹ̀, orin ìbínú àti èèbú, àkọ̀lẹ̀ orí pátákó, àkọ̀lẹ̀ àlálẹ̀mógiri àti àlẹ̀-mọ̀-ara ọ̀kọ̀ abbl yóò gbòde kan. Àwọn amúnìsìn yóò sì ti mò dájú pé wàhàlà àti ìjàngbọ̀n ti dé. Ní ìgbésè yíí, ó ẹ̀ ẹ̀ kí àwọn aláṣe (amúnìsìn) ké sí àwọn òṣìṣẹ̀/ṁẹ̀kúnnù kí wọn sì tù wọn lójú. Sùgbọ̀n tí èyí kò bá ṣìṣẹ̀, a jẹ̀ pé ìfẹhónúhàn yóò tẹ̀sìwájú, yóò sì paradà di ìgbésè karùn-ún, èyí tí ẹ̀ ẹ̀ ìkọ̀lura. Wo ìgbésè yíí gégé bí o ti ẹ̀ jẹ̀yọ̀ nínú àwọn ìwé lítírẹ̀ṣọ̀ tí a kà sílẹ̀.

(5) **Ìgbésè Karùn-ún: Ìkọ̀lura (Conflict)**

Ìgbésè karùn-ún yíí ní ìgbésè tó gbèyìn nínú ìlànà ìjà òmìnira. Ní ìgbésè yíí ni Máàsi sọ pé ìjà òmìnira ti dé ojú kókó. Àwọn ṁẹ̀kúnnù kò sì n bikítà kí ẹ̀mí wọn bó lórí akítìyan ìfẹhónú-hàn wọn. Àwọn amúnìsìn bèrù ikú tàbí ìpalara fún ara wọn tàbí ẹ̀bí wọn nítorí ìdí èyí ni wọn fi máa n ju awà sílẹ̀ tí wọn yóò sì máa wa ọ̀nà tí àwọn ṁẹ̀kúnnù yóò fi fọ̀wọ̀ wọnú. Yálà kí wọn dàhùn láti ẹ̀ ohun tí àwọn ṁẹ̀kúnnù n fẹ̀ tàbí kí wọn jọ tọ̀wọ̀ bó ìwé àdéhùn.

Bí a bá wo inú àwọn ìwé lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá tí a kà sílẹ̀, a ó ṣàkíyèsí wònyí; nínú:

1. **Omọ Olókùn-eEṣin**; ìjà àti rògbòdìyàn bé sílẹ̀ láàrin àwọn ajàjàgbara à ti àwọn ìjòyè/aláṣe ilú. Ẹ̀mí ṣòfò lètùn-ún –lòsì, kí ìjà tó parí ,tí wọn sì fi pẹ̀lẹ̀-pùtù yanjú ẹ̀. Àwọn ṁẹ̀kúnnù/ará ilú gba òmìnira. Wọn sì bó lóko ẹ̀rú àti igbà sísìn.
2. **Başòrun Gáà**: ìjàjàgbara láàrin Akínkúnmi àti Gáà foríṣánpón. Sùgbọ̀n ìjà láàrin Ọ̀ba Adégoólú àti Gáà yorí sí rere nítorí wọn ṣégun Gáà bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ìjàjàgbara ẹ̀hònú ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù ni.
3. **Efúnṣetán Aníwúrà**: ìjàjàgbara Ìtawuyì pẹ̀lú Ìyálóde forí ṣánpón nítorí pé ẹ̀mí rẹ̀ bó lé e lórí, sùgbọ̀n ìjàjàgbara láàrin Ìyálóde Efúnṣetán àti Látòósà foríṣánpón nítorí pé àwọn ẹ̀rú Ìyálóde nìkan ló gba òmìnira, kì í ẹ̀ gbogbo ẹ̀rú; ẹ̀hònú ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù ni.

4. **Şaworo-ide àti Agogo-èèwò:** Nínú fîmù àgbéléwò méjèèjì, ìjàjàgbara tòótó ló wáyé torí pé wòn ja àjàyè àti àjàşégun.Àwọn ará ilú gba òmìnira, wòn sì bó lówó àjàgà ìmúnisìn.
5. **Réré Rún:** ìjàjàgbara forişánpón nítori pé àwọn òşişè kò rí ètò kankan gbà, bèè ni èmí bó lé e lórí, tí Láwúwo tó jẹ ọgá àwọn òşişè sì tún ya wèrè.
6. **Iná Ràn:** ìjàjàgbara tòòtò, tó sì tún yorí sí rere ló şelè nínú *Iná Ràn*. Ní tòòtò ni wàhàlà pò,tí èmi sònù ni igun méjèèjì, àmọ Egbè àwọn Àgbè (Bínúkonú) ja àjàyè nítori wó rí ohun tí wòn ja fún gbà lówó Ìjòba.

iii. **Èhónú Èlèwù-ètù (Indigo-dye-Revolution)**

Ohun tó jẹ èrè ìfèhónú-hàn fún àwọn m̀èkúnnù ni kí ọwọ wòn tẹ ohun tí wòn n fẹ; kí owó oşù àti àjẹmónú pèlú ohun amáyé-derùn pò sí fún wòn. Bí ìfèhónú-hàn bá yorí sí èyí, ohun tí èyí túmò sí ni àşeyorí. Ìfèhónú-hàn oríşì méjì ló wà. Èkíní ni Ìfèhónú-hàn tòótó/gidi tàbí tààrà. Èyí ni Ìfèhónú-hàn tàbí ìjàjàgbara láàrin àwọn m̀èkúnnù àti àwọn olówó (Amúnisìn). A rí àpeşere irú ìjàjàgbara gidi yí nínú ìwé *Omọ Olókùn-Eşin, Iná Ràn*,fîmù *Şaworo-Ide, Ìjà Ominira* àti *Agogo-èèwò*. Oríşì ìfèhónú-hàn keji ni Ìfèhónú-hàn èlèwù-ètù. Irúfè Ìfèhónúhàn yí ni ìjàjàgbara láàrín m̀èkúnnù sí m̀èkúnnù, ilé ọlá-sí-ilé-ọlá tàbí amúnisìn sí amúnisìn. Irú ìjàjàgbara yí máa n wáyé nígbà tí àwọn amúnisìn tàbí ilé ọlá méjì bádojú ìjà kọ arawọn.Àşìkò yí ni ìfiga-gbága máa n wáyé kí ilé-ọlá tàbí amúnisìn tí wòn n yàn jẹ lè ní àlàáfíà.Èhónú èlèwù-ètù ló wáyé nínú ìwé lítírèşò wònyí fún àwọn idí tí a sọ wònyí:

- Ìkọlura Akínkúnmi àti Başorun Gáà (Ìjàjàgbara èlèyọ ènì kan. Ó forí/şánpón).
- Ìkọlura Başorun Gáà àti Ọba Adégoolu (Ìjàjàgbara èhónú èlèwù-ètù-ó yorí sí rere)
- Ìkọlura àwọn Òşişè àti Ìjòyè (*Réré Rún*) Ìjà òmìnira gidi. Ó forí şánpón .
- Ìkọlura àwọn m̀èkúnnù àti Aláàfin (*Omọ-Olókùn-Eşin*) Ìjà òmìnira gidi.Ó yorí sí rere.
- Ìkọlura Egbè Bínúkonú (Àgbèkòyà) *Iná Rán* Ìjà òmìnira gidi. Ó yorí sí rere.
- Ìkọlura Ìtawuyi àti Ìyálóde *Efúnşetán* (Ìjà òmìnira èlèyọ èyàn kan. Ó forí şánpón).

- Ìkọlura Èfúnṣetán àti Látòòsà (*Èfúnṣetán Aníwúra*) Ìjà èhónú ẹlẹwù ẹtù. Ó forí sánpón nítorí ìjà ilé ọlá méjì ní, àwọn ẹrú Èfúnṣetán nikan ló gba idándè/òmìnira. Àwọn ẹrú ìjòyè yòókù n kọ?Wọn kò gba òmìnira. A tún lè sàpèjúwe ìjàgbara yí gégé bí ẹyí tó ní àṣeyọrí ààbò.

4.4. Ìpín Kẹrin: Ànfàní àti Àléébù

(1) Ànfàní

Ànfàní tíọ̀rì Máàsì nìwònyí.

- Ó ran lámèyítọ̀ lówọ̀ láti mọ̀ ipò tí àwùjọ̀ wà, pàápàá jùlọ̀ iye ìsọ̀rì tí a lè pín irú àwùjọ̀ Nàìjíríà sí; bì àpẹ̀ẹ̀, a lè pín àwùjọ̀ Nàìjíríà sí ìpele m̀eta báyí:
 - Ìpele òkè (Àwọn Agbanisíṣé/Ọ̀gá Ilé -isé)
 - Ìpele àarin (Àwọn Kò là-kò ṣagbe)
 - Ìpele isàlẹ̀ (Àwọn M̀ekúnnù).
- O fi ilànà tí àwọn m̀ekúnnù lè gbà dé ipò òkè láti ipò isàlẹ̀.
- Ó tú àṣírí àwọn olówó, ọ̀ba/ìjòyè àti gbogbo àmúnisìn pé a-fé-ká-jẹ má-féé – ká-yó ni wón.
- Ó kọ̀ àwọn m̀ekúnnù ní ogbỌ̀N àti ọ̀nà àbáyọ̀ láti bórí isoro isé àti òsì.
- Àmúlò ilànà lè mú àwùjọ̀ tèsíwájú nínú ọ̀rọ̀-ajé, ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú àti isẹ̀jọ̀ba.

(2) Àléébù

- Tíọ̀rì yí s̀doro ní mímulò nítorí kò sí àwùjọ̀ náà lágbàáyé tí àparò kan kò ti ga ju ọ̀kan lọ.
- Àmúlò tíọ̀rì náà lè fa rúkèrúddò àwùjọ̀ nípa s̀ṣṣe okùnfà ìyanṣelòdì àti ifèhónúhàn ní gbogbo ìgbà, dípò s̀ṣṣe ipàdè àlàáfíà láti yanjú aawò ní itùnbí-ìnbí. Àpẹ̀ẹ̀ aawò kan ni ìyanṣe-lòdì *ASUU*, *NASU*, *SANU* àti ẹgbé àwọn ọ̀ṣìṣé ní Yunifásítì àti ibòmíràn.

- (iii) Kí í ɕe gbogbo àwùjọ ní tíọ̀rì yíí le fi gbogbo ara síṣe fún. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ìpele méjì: ìpele ìsàlẹ̀ àti ìpele òkè ni ilẹ̀ Jámánì pín sí, ɕùgbọ̀n ní Nígèríà ìpele méta tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ ni a le pín àwùjọ sí ní Nàìjíríà.

5.0 Ìṣòníṣókí .

- (i) Ní módù karùn-ún yíí, a ṣàlàyé tíọ̀rì Máàsi gégé bí ilànà tí lámèyítọ̀ lè ló láti fi ɕe ìtọ́pínpin lítírésọ̀/ìṣe-ọ̀nà tó jẹ̀ mó ìjàjàgbara ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, ọ̀rọ̀ ajé àti àwùjọ ọ̀mọ̀nìyàn.
- (ii) Ilẹ̀ Jámánì ni tíọ̀rì náà ti hù dídè, àwọn agbáterù rẹ̀ ni Máàsi (Karl Marx) àti ọ̀rẹ̀ rẹ̀ Friedrich Engels.
- (iii) Lára èrò̀ngbà àti àfojúsùn tíọ̀rì yíí ni pé gbogbo èyàn ló yẹ kó jẹ̀ alájọpin, àwọn èrò̀jà àti ọ̀rọ̀ ilẹ̀ tí Ọ̀lórùn fi fún wọn, àparò kan kò gbọ̀dọ̀ ga ju ọ̀kan lọ abbl.
- (iv) Pípín ènìyàn àwùjọ sí méjì-àwọn amúnisìn àti àwọn m̀ẹ̀kúnnù.
- (v) Ìgbésẹ̀ márùn-ún fún ìjàjàgbara kí m̀ẹ̀kúnnù tó lè gòkè odò rékojá sí ọ̀dọ̀ àwọn ọ̀lọ́lá.
- (vi) A tọ̀ka sí àwọn ìwé tí ó gbọ̀dọ̀ ká àti f̀f̀m̀ù ti o gbọ̀dọ̀ wò.

Àwọn ni Ọ̀mọ̀ *Olókùn-Eṣin*, *Efúnṣetán Aníwùrà*, *Baṣọ̀run Gáà*, *Réré Rún*, *Iná Ràn* àti f̀f̀m̀ù àgbéléwò bí Ṣaworo-ide, Ìjà ò̀m̀ìnira àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

6.0 Iṣe Síṣe

Ìbèèrè:

- (1a) Pèlú àpẹ̀rẹ̀, Kín ni èhónú ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù.
- (b) Ṣàlàyé èhónú ẹ̀lẹ̀wù-ẹ̀tù nínú lítírésọ̀ Yorùbá.
- (2) Ṣàlàyé ire àti Ibi tó wà nínú ɕíṣàmúlò tíọ̀rì Máàsi fún ìtúpalẹ̀ lítírésọ̀.
- (3) Ṣe atótónu lórí èrò̀ngbà àti àfojúsùn tíọ̀rì máàsi fún lítírésọ̀.
- (4) Pèlú àpẹ̀rẹ̀, ṣàlàyé kíkún lórí àwọn ìgbésẹ̀ tíọ̀rì Máàsi fún ìtọ́pínpin lítírésọ̀.

- (5a) Dárúkọ àwọn òpó tàbí ilànà tí tíọ̀rì Máàsì gbé kalẹ̀ fún ijàjàgbàrà,
- (b) Fi ojú ìgbésẹ̀ náà ẹ̀se ìtọ̀pinpin àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ àti ẹ̀dá-ìtàn tó wà nínú ọ̀kan nínú ìwé lítírésọ̀ tí a yẹ̀wò nínú ẹ̀kọ̀ yìí.
- (6) Fi ojú tíọ̀rì Máàsì wò ìṣẹ̀lẹ̀ àti ẹ̀dá-ìtàn tó wà nínú ọ̀kan nínú fìfimù àgbélẹ̀wò wònyí: (i) *Şaworo-Ide* (ii) *Ìjà Òmìnira* iii. *Agogo Èèwò*

7.0 Ìwé Ìtókasi

Fálétí, Adébáyò (1972). *Basọrun Gáà*. Ìbàdàn: Oníḅon-oje Press.

Ìṣòlá, Akínwùmí (1970). *Efúnṣetán Aníwúra*, Ìbàdàn: OUP.

Òkédíjì, Ọ̀ládẹ̀jọ (1973). *Réré Rún*, Ìbàdàn: Oníḅon-Oje Press.

Ọ̀lábòdẹ̀, Afọ̀lábí (1981). *The Semantic Basis of Metaphors and Related Tropes in Yorùbá*. Ph.D Thesis, University of Ìbàdàn.

Ọ̀lábòdẹ̀, Afọ̀lábí (1991). *Iṣé Lámèyító àti Iṣé-Onà Aláwòmó Lítírésọ̀*. 2nd Seminar in Honour of J.S. Odujinrin, April 4-6, Ògun State University, Àgọ̀-Ìwòyè.

Ọ̀látéjù, Adéşọ̀lá, (2009), *Iná Ràn*. Ibadan: Martoy Books.

Ọ̀látéjù, Adéşọ̀lá (2016). *Language and Style [-listics] in Literary and Routine Communication: The Yorùbá Example*. Inaugural Lecture Series, University of Ibadan,

MÓDÙ KẸFÀ: ÀWỌN TÍỌRÌ ÀTI ÌLÀNÀ MÌIRÀN III: TÍỌRÌ ÌṢÈGBÈFÁBO [FEMINISM]

1.0 Ifààrà

Ohun tí ìdánìlẹ̀kọ́ dálé ní módù yí ni tíọ̀rì tó jẹ̀ mọ́ ọ̀rọ̀ abo tàbí ọ̀rọ̀ obìnrin. Ìwọ̀ yóò kà nípa ohun tí tíọ̀rì yí tùmọ̀ sí, kín ló sọ nípa obìnrin àti ìhà tí àwọ̀n obìnrin, èsìn, àṣà àwùjọ̀ àti àwọ̀n ènìyàn mìíràn kọ̀ sí ọ̀rọ̀ abo tàbí obìnrin.

2.0 Èrò̀ngbà àti Àfọ̀júsùn

Èrò̀ngbà wa ni módù yí ni láti jẹ́ kí o mọ́ nípa tíọ̀rì ifọ̀jú-abo-wò lítírésọ̀, èyí tí a tún mọ́ sí tíọ̀rì tàbí ìlànà ìṣègbè-fábo, kí o sì lè ṣe àmúlò tíọ̀rì yí fún ìtupalẹ̀ lítírésọ̀. Gégé bí àfọ̀júsùn, léyìn tí o bá ti ka ẹ̀kọ̀ tó wà ní abẹ̀ módù yí tán, ìwọ̀ yóò mọ̀ ǹhkan wọ̀nyí.

- (1) Àgbè̀nde tàbí ìtàn ìdàgbàsókè tíọ̀rì yí.
- (2) Ohun tí tíọ̀rì ìṣègbèfábo tùmọ̀ sí.
- (3) Ohun tí tíọ̀rì yí sọ nípa àwọ̀n obìnrin ní pàtó.
- (4) Èrò̀ngbà àti àfọ̀júsùn àwọ̀n agbáterù tíọ̀rì yí.
- (5) Ànfaní tàbí ìwúlò, pèlú àlẹ́bù tíọ̀rì yí fún ìtòpinpin lítírésọ̀ tàbí ìṣe-ọ̀nà.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- (1) Kín ni tíọ̀rì ìṣègbèfábo já sí tàbí tùmọ̀ sí.
- (2) Ní èrò̀ tìrẹ̀, kín ní a bá má a pè tíọ̀rì yí; Ìṣègbèfábo tàbí Ìṣètófábo?
- (3) Kín ló fi sáábá, tàbí tó ṣe okùnfà ìgbédìde tíọ̀rì yí?
- (4) Ṣàlàyé ohun tó jẹ́ ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀, àfọ̀júsùn tàbí ohun tó jẹ́ tíọ̀rì yí lógún?
- (5) Ṣàlàyé ire àti ibi tí tíọ̀rì yí lè ní fún ìtupalẹ̀ lítírésọ̀

4.0 Ìdánilékòp

4.1 Ìpín kìiní: Kín ni Tíòrì Ìṣègbèfábo (*Feminism*)?

(i) *Kín ni Ìṣègbèfábo?*

Tíòrì yí jé èyí tó n sọ nípa ẹ̀tọ́ tó yẹ kí àwọn obìnrin (abo) ní yálà lábẹ̀ òfin, àṣà, ẹ̀sìn àti láàrín àwùjọ̀ sùgbọ̀n tí a fi dùn wọ̀n. Àwọn ọ̀kùnrin ní ànfààní ẹ̀to òmìnira ìgbáyé-gbádùn àti ìwáyé-wà-lálàáfíà tó pọ̀ ju tí àwọn obìnrin lọ.

(ii) *Kín ni Ìṣègbèfábo?*

Ìṣègbèfábo túmọ̀ sí ìpolongo àti pípariwo ìyà tí a fi níjẹ àwọn obìnrin nípa títe ẹ̀tọ́ wọ̀n lójú mọ̀lẹ̀ ní ọ̀nà àtikó wọ̀n yọ labẹ̀ àjàgà tí wọ̀n wà. Nítorí ìdí èyí, tíòrì yí wà fún ìjàjàgbara àwọn obìnrin kúrò nínú ìdè tí ẹ̀sìn, àṣà, òfin àti àwùjọ̀ fi dè wọ̀n mọ̀lẹ̀ kí wọ̀n sì ní ẹ̀tọ́ àti ànfàní kan-nàà pẹ̀lú àwọn ọ̀kùnrin tó jé ẹ̀lẹ́gbẹ̀ wọ̀n.

(iii) *Tíòrì Ìṣègbèfábo ni ká pè é tàbí Ìṣètọ́fábo?*

Nínú àròjinlẹ̀ wọ̀n, àwọn asíwájú, onímọ̀ àti agbáterù tíòrì yí kò fi ara mó kí a pe tíòrì yí ní “Ìṣègbèfábo” nítorí àwọn kò sọ pé kí wọ̀n ẹ̀gbẹ̀ fún wọ̀n, tàbí kí wọ̀n ẹ̀ ojúṣàjú fún wọ̀n bí kò ẹ̀ pé kí wọ̀n ẹ̀ ẹ̀tọ́ gégé bí ó ti tọ̀ àti bí o ti ẹ̀ yé fún wọ̀n gégé bí ẹ̀dà ènìyàn, yálà lábẹ̀ òfin tàbí ní àwùjọ̀.

(iv) *Kín ni Tíòrì Ìṣègbèfábo/Ìṣètọ́fábo n fẹ̀ gan-an?*

Àwọn agbáterù tíòrì yí wòye pé ipò èyín ní àṣà, ẹ̀sìn, òfin àti àwùjọ̀ to àwọn obìnrin sí, èyí tí kò jé kí wọ̀n lè rọ̀wómú nínú ohun gbogbo yálà ipò nínú isẹ̀ ìjọba, ipò láàrín ilú tàbí nínú ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, ẹ̀tò ọ̀rọ̀-ajé, ọ̀rọ̀ isàkoso ilú abbl. Nítorí ìdí èyí, wọ̀n n pariwo, wọ̀n sì n fẹ̀ òfin ‘*pín-in-re, là-á-rè, iyen pé kí wọ̀n wà ní ipò dọ́gba-n-dọ́gba pẹ̀lú àwọn ọ̀kùnrin nínú ohun gbogbo (equality of right with their men counterparts)*’.

4.2 Ìpín kejì: Ìtàn Ìdàgbàsókè tàbí Àgbèndè Tíòrì Ìṣègbèfábo

- (i) Àwọn ilú òkèrè, ní ilẹ̀ àwọn Òyìnbó aláwò-funfun ni tíòrì yìí ti hù jáde (bèrè) ṣùgbón o ti di tíòrì tó gbajú-gbajà ká-rí-ayé bá yí.
- (ii) Àwọn obìnrin ni agbáterù tíòrì yìí. Ohun tó si ṣe okùnfà rẹ̀ ni pé wọn rì í pé àwọn ọkùnrin ní rẹ̀ àwọn jẹ nípá tí tẹ̀ ẹ̀to wọn lójú mólẹ̀ nípá yíyọ ọwọ̀ kílàńkó wọn kúrò nínú ọ̀rọ̀ àwùjọ, ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú, iṣẹ̀ ìjọba àti àwọn ipò pàtàkì-pàtàkì mìíràn tó rọ̀ mọ́ ṣíṣe àkóso ilú àti àwùjọ. Wọn lòdì sí ìwònyí nítorí ìgbàgbọ̀ wọn pé “*bí a tí ṣe bí ẹ̀rú ni a bí ọmọ*”.
- (iii) Lára ẹ̀tọ̀ ti wọn fi dun obìnrin nìwònyí:
- Iṣẹ̀ ọúnjẹ wíwá àti ìtójú ilé, ọmọ̀ àti ọkọ̀ ni wọn wà fún. Nítorí náà, wọn kò lè ṣíṣẹ̀.
 - Wọn kò ní ànfààní láti lọ ilé-ìwé tàbí dá sí ọ̀rọ̀ ọ̀ṣẹ̀lú.
 - Wọn kò lè dìbò fún ènìyàn tàbí kí àwọn náà gbé àpótí ìbò ká dìbò fún wọn.
 - Wọn kò ní ẹ̀tọ̀ láti kó dúkiá jọ tàbí dá sí ọ̀rọ̀ àkóso (ní ilẹ̀ Gẹ̀ẹ̀sì).
 - Wọn kò gbọ̀dọ̀ sí ojú wọn sílẹ̀ ní gbangba, ní ayé ìgbà náà, láì ló ìbòjú ní ilẹ̀ Faransé, wọn kò gbọ̀dọ̀ wa ọkọ̀ ní Sáúdí Arabia, Ọkùnrin (ọkọ̀) ní ànfààní láti fa ìyàwó rẹ̀ tà bọ̀ ba wù ú ní Ilẹ̀ Jámáni ní ayé ìgbà tí à níwí yìí. abbl.
- (iv) Ní ọdún 1872, wọn fi òfin mú arábirin kan tí orúkọ rẹ̀ ní jẹ. Susan B. Anthony ní ilú New York ní orílẹ̀-èdè America, nítorí pé ó díbò ní àsìkò ìdìbò. Wọn kókọ̀ tì í mólẹ̀, kí wọn tó dájọ̀ ẹ̀wọn fún un.
- (v) Àwọn tó gbà, láti fún àwọn obìnrin ní ẹ̀tọ̀ tó yẹ̀ kò pọ̀ rárá. Ṣùgbón àwọn aláta kò pọ̀ jaburata nítorí wọn lérò pé ẹ̀nu kò ní ká àwọn obìnrin bí wọn bá ni irú ẹ̀tọ̀ tí àwọn ọkùnrin ní tàbí tí a fi wọn sí ipò àtátà. Kódà, wọn bèrù pé ọ̀gbón tí àwọn obìnrin tún lè tayò tí ọkùnrin. Àwọn ìfẹ̀tọ̀-ẹ̀ni-dun ni bí àwọn tí a ká sílẹ̀ yìí ló fa sáábábi ìgbédide tíòrì yìí fún jíjà fún ẹ̀tọ̀ àwọn obìnrin.

4.3 Ìpín Kẹta: Ìṣègbèfábo Lóde-Òní

Bí ọdún ẹ̀ ń gori ọdún ni akitiyan àwọn obìnrin ń gbópọ̀n sí i látàrí pé wọn fé kí ìreje ọ̀kúnrin sí obìnrin dín kú, kí àwọn obìnrin náà lè rọ̀wọ̀mú lówùjọ. Ní ọdún 1792, wọn gbé ìwé kan jáde èyití Mary Wollstonecraft kọ̀ pẹ̀lú àkọ̀lé. A Vindication of the Rights of Women (1792). Ìṣètọ̀ fún àwọn obìnrin/abo ìwé yìí ló fihàn gbangba, tó sì tẹ̀nu mọ̀ ọ̀n pé ohun tí kò bójú mu ni láti rò tàbí máa sọ̀ pé ohun ààlò àti ìtura ọ̀kúnrin nńkan ni obìnrin wà fún (Women exist to please men). Lẹ̀yìn tó fi ìlòdì hàn sí èrò yìí, ìwé náà tún tẹ̀nu mọ̀ ọ̀n pé kí a fún àwọn obìnrin ni irú ètọ̀ àti ààyè tí a fún àwọn ọ̀kúnrin ni àwùjọ, pàápàá lóri ọ̀rò èkọ̀, ìṣẹ̀ ọ̀fíńsì, ọ̀rò-ajé, ọ̀rò ọ̀ṣẹ̀lú abbl.

Ànfàní Tíọ̀rì Yìí

Lóde ọ̀ní, àwọn obìnrin ti jagun àjàyè, wọn ti jáwé olúborí, nítorí pé kò sí ohun ti obìnrin fé láti ẹ̀ tàbí láti dè tí kò ẹ̀ ẹ̀ fún un.

Ní ikádíí, ó yẹ ká sọ̀ pé oríṣiríṣi tàbí ẹ̀ya tíọ̀rì yìí ló wà. Mẹ̀ta péré tó ẹ̀ pàtàkì jùlọ̀ ni a ó sọ̀ nípa wọn. Èkíní ni Ìṣègbèfábo onílà̀nà-wo-n-koko (ìyẹn- aláìgba gbẹ̀fẹ̀- Radical Feminism), èyí tí ó fé gbogbo ètọ̀ obìnrin ní àkótán. Ìkejì ní Ìṣègbèfábo tí kò ní ìlànà ìwonkoko nínú (ìyẹn, onílànà –gbẹ̀ -fẹ̀liberal feminism), èyí tó fi ààyè sílẹ̀ fún àwọn ọ̀kúnrin láti jẹ̀ Ànfà̀nì/Ìwùlò Tíọ̀rì Olórí. Ìkẹta ni Tiwa-ni-tiwa (Tiwanism) yìí, èyí tó gbilẹ̀ ní Ilẹ̀ Áfríkà.

- (i) Tíọ̀rì yìí ló jẹ̀ ká mọ̀ ní àmọ̀dájú oríṣi ìyà tí a fi ń jẹ̀ obìnrin àti ètọ̀ tí a fi dùu wọn.
- (ii) Tíọ̀rì yìí fihàn bákan náà àwọn ọ̀nà tàbí ìlànà tó wà nílẹ̀ tí à ń gbà láti fi ètọ̀ obìnrin/abo dùn wọn. Díẹ̀ lára àwọn ìlànà náà ni ẹ̀sìn, àṣà, àwùjọ abbl tó gbé ipò orí fún ọ̀kúnrin, tó sì fi ipò ẹ̀yìn fún obìnrin.
- (iii) Ó ti ẹ̀ ẹ̀ fún obìnrin lóde-òní láti lọ̀ ilé-ìwé (kàwé), ẹ̀ ẹ̀, ẹ̀ okòwò, dá ilé-ìṣẹ̀ sílẹ̀, ẹ̀ ẹ̀ amòfin, adájọ̀, olùṣirò-owó, di olùkọ̀ tàbí Ọ̀jògbón àti irufe àwọn ìṣẹ̀ mǐràn tó jẹ̀ pé ọ̀kúnrin nńkan ló ń ẹ̀ wọ̀; tàbí ipò tó jẹ̀ pé ọ̀kúnrin nńkan ló ń wà níbẹ̀.
- (iv) Tíọ̀rì yìí ti fi hàn pé obìnrin kò wà fún ìṣẹ̀ ilé àti ìgbáyé-gbádùn ọ̀kúnrin nńkan. Olùràn-lówó ni wọn jẹ̀ fún ara wọn.

- (v) Ó ti yé gbogbo èyàn lóde-òní pé bí a ẹ bí ẹrú ni a bí ọmọ; ìbí kò ju ìbí, b́akan náà ni ọmọ ẹ ẹrú-kò sí iyàtò láàrín pé ọmọ jẹ akọ tàbí abo, lóde òní nítorí pé bí a bá fun wọn ní ẹtọ àlámójútó tó rí b́akan-náà, àwọn méjèjì náà lọmọ.

Àlébù Tíọ̀rì yìí

Tíọ̀rì yìí ti mú kí àsilò àti àşejù bá ìgbésí ayé àwọn obìnrin eyí tó mú àkóbá ñlá bá àwùjọ. Àpeere ẹ̀şẹ̀lẹ̀ wònyí ní àwùjọ lo fi ẹ̀yí hàn;

- (i) Obìnrin ní ànfààní láyé òde òní láti ní/fẹ̀ ọkọ̀ tàbí kó má ní/fẹ̀.
- (ii) Obìnrin ni ànfààní/ẹ̀tọ̀ láti bí ọmọ̀ tàbí kí ó má bí.
- (iii) Ìgbéyàwó lè wáyé láàrín akọ-sí-akọ̀ tàbí abo-sí-abo láyé òde-òní, ẹ̀yí tí kò wáyé rí nítorí kò bá àşà Yorùbá mu.
- (iv) Obìnrin lè fi ara rẹ̀ sílẹ̀ láti lóyún tàbí kí ó wà nínú ìgbéyàwó láì ní oyún nípa lílo òògun adena-oyún (contraceptives).
- (v) Obìnrin ní ẹ̀tọ̀ láti dúró nínú ìgbéyàwó tàbí kí ó jáwèé ìkòşilẹ̀ bí ó bá wù ú.

ÀKÍYÈSÍ

- i. Pẹ̀lu òmìnira tí tíọ̀rì yìí fún àwọn obìnrin, àti agbára ifaga-gbága tí àwọn obìnrin ní pẹ̀lú àwọn ọkùnrin; àsilò òmìnira yìí, pẹ̀lu iwà tani-yòò- mú-mi ló wọ̀pọ̀ láàrín àwọn obìnrin aláwọ̀ funfun.
- ii. Ní àwùjọ àwọn Òyìnbó aláwọ̀-funfun ni tíọ̀rì yìí kò ti ní àlálà, ní ibi tí ó fejú dé. Ìdí nìyí tí oríşiríşì iwà pálapàla fi kún ọwọ̀ àwọn obìnrin tí kò sí sí ẹ̀ni tó lè dá wọn lẹ̀kun. Şùgbón láàrín àwọn obìnrin aláwọ̀-dúdú ni ilẹ̀ Áfíríkà, àwọn kò fi bẹ̀ẹ̀ gba wèrè-mésìn. Ẹ̀yí ló ẹ̀ okùnfà ẹ̀yà tíọ̀rì ẹ̀şẹ̀gbẹ̀fábo/ẹ̀şẹ̀tọ̀fábo tí wọn pè ní *TIWANISM* (Tiwa-ni-tiwa) tí amẹ̀nubà ní aipé yìí. Ohun tí Ẹ̀şẹ̀gbẹ̀fábo Tiwa-ni-tiwa dúró fún nìwònyí:
 - (i) Wọn gbà pé ọkọ̀ ni olórí aya.
 - (ii) Wọn fara mọ̀ ìgbéyàwó láàrín ọkọ̀ àti abo nìkan.
 - (iii) Wọn gbà pé kí ọkọ̀ àti aya máa gbé pọ̀ ní ìrẹ̀pọ̀

- (iv) Wọn gbà pé ọmọ ẹ̀ kókó nínú ìgbéyàwó.
- (v) Wọn gbà pé ìgbéyàwó kì í ẹ̀ láàrín. ọ̀kúnrin àti obìnrin tí wọn fẹ́ ara wọn nìkan bíkòşe láàrín ẹ̀bí méjèjì, (ẹ̀bí ọ̀kọ àti ẹ̀bí ìyàwó).

5.0 Ìṣòníşókí

Nínú ìdánilékòó tó wà ní módù yìí, ó ti kà nípa ǹkan wònyí:

- (i) Ohun tí tíọ̀rì ìşègbèfábo dálé tàbí tùmò sí,
- (ii) Ipò tí àşà, ẹ̀sìn àti àwùjọ fi àwọn obìnrin sí.
- (iii) Itàn àti ìdàgbàsókè tíọ̀rì yìí gégé bí ẹ̀yí tó bèrè tàbí hù jáde ni ilẹ̀ òkèèrè ti àwọn aláwò-funfun, şùgbón tó ti di kárí-ayé báyií.
- (iv) Kókó tàbí àfojúsùn tíọ̀rì yìí gégé bí ẹ̀yí tó lánà àtunşe fún ipò-ẹ̀yìn, àìdógba àti ifètò-ẹ̀ni-dunni tí àwọn obìnrin ti ǹlà kojá fún ọ̀pòlọ̀pò ọ̀dún, şùgbón tí tíọ̀rì ìjàjàgbara àwọn obìnrin yìí ǹ wá ojútùú tàbí àtúnşe sí.
- (v) Ní pàtàkì jùlọ, tíọ̀rì yìí tẹnu mó ànfaní àti ẹ̀tọ kan-nàà fún akọ àti abo nínú ohun gbogbo ní àwùjọ ọ̀mọ̀niyàn.
- (vi) O kà nípa kìn ni kí a ti pe tíọ̀rì yìí; *Ìşègbèfábo ni tàbí Ìşètófábo?* Àwọn obìnrin sọ pé àwọn kò bèbè tàbí dířẹ̀bè, ohun tí àwọn ǹ fẹ́ ni ẹ̀tọ kan-nàà pèlú akọ.
- (vii) Ní ìparí ìdánilékòó, a pe àkíyèsí rẹ̀ sí oríşì ẹ̀yà ìşègbèfábo/ìşètófábo méjì: Ìşègbèfábo tí kò ní ìwonkoko nínú (ìyẹn, Onígbèfẹ́ - Liberal Feminism) àti Ìşègbèfábo Onílànà-wonkoko (ìyẹn, Aláìgba-gbèfẹ́ (Radical Feminism). Ní abé Ìşègbèfábo Onígbèfẹ́, ẹ̀yí tí kò fi ọ̀wọ̀ dandan-wooko mú ọ̀rò abo-sí-akọ n a ti rí ẹ̀yà “*Tiwa-n-tiwa*” ẹ̀yí tí ó gbilẹ̀ ní àárín àwọn obìnrin aláwò-dúdú ní ilẹ̀ Áfíríkà. Ati pé, láàrín àwọn obìnrin Ilẹ̀ Òkèèrè (Aláwò funfun) ni ẹ̀yà tíọ̀rì Ìşègbèfábo “*Onílànà-wonkoko tàbí dandan-wooko*” (Radical Feminism) ti gbilẹ̀ jùlọ. Ibẹ̀ si ni àwọn àléébù tíọ̀rì ìşègbèfábo şodo sí jùlọ.

6.0 Iṣẹ́ Sísẹ́

1. Kín ní tíòrì Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo ti yé ọ sí? Sàlàyẹ ní kíkún.
2. Sàlàyẹ èrò̀ngbà àti àfojú̀sùn Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo.
3. “Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo ni kà pe ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ tíòrì yìí tàbí ìṣẹ̀tọ́fábo?” . Kín ni èrò rẹ?
4. Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ, sàlàyẹ kíkún lórí ire àti ibi tó wà nínú tíòrì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo .
5. Njẹ́ tíòrì yìí wúlò fún ìlọ̀síwájú àti ìdàgbàsókè àwọn obìnrin àti àwùjọ Yorùbá bí o ti wù kó mọ? Dá sí ọ̀rọ̀ yìí.

7.0. Ìwé Ìtọ́kasí

Adéyemí, Olálérè (2006), *Tíòrì Lítírésọ̀ ní ÈdèYorùbá*. Ìjẹ̀bú-Òde: Shebítimo Publications.

Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí, Ayọ̀. (2014), *Tíòrì àti Ìmọ̀ Ìṣowọ̀lo-èdè*. Ọ̀báfẹ̀mi Awólówọ̀ University Press, Ilé-Ifẹ̀. Nigeria.

MÓDÙ KEJE: BÁTÀNÌ ÌLÒ-ÈDÈ NÍNÚ LÍTÍRÉSỌ̀

1.0 Ìfààrà

Gégé bí a ti mò tẹ̀lẹ̀, ìṣẹ́-ọ̀nà tí a fi èdè gbé kalẹ̀ ni lítírésọ̀ jẹ́. Oníṣẹ́-ọ̀nà aláwò̀mọ̀ lítírésọ̀ ni a sì ka gbogbo ò̀nkòwé kún. Àwọn ò̀nkòwé tí à wí yìí lè jẹ́ akéwì tàbí ò̀nkòwé ewì, ò̀nkòwé ìtàn-à̀rò̀sọ̀ tàbí ò̀nkòwé eré-onítàn. Ohun méjì pàtàkì ló jẹ́ gbogbo ò̀nkòwé/oníṣẹ́-ọ̀nà aláfèdè-gbé-kalẹ̀ lógún. Ohun méjì nàà ni ẹ̀wà àti ìṣẹ́ tí wón fẹ́ fi ìṣẹ́-ọ̀nà wón jẹ́ fún àwùjọ̀. Láti ipasẹ̀ ẹ̀wà, àwọn ò̀nkàwé yóò dáráyá, inú wón yóò sì dùn pẹ̀lú. Láti ipasẹ̀ ìṣẹ́ tí wón rán tàbí jẹ́ fún àwùjọ̀, àwọn ènìyàn yóò kó ọ̀gbón tàbí ẹ̀kọ̀ nìbẹ̀, àwùjọ̀ yóò sì tipa bẹ̀è dára sí i.

Kí ìṣẹ́ wón lè jẹ́ ìṣẹ́ ọ̀lọ̀nà, tàbí ìṣẹ́ tó ní ẹ̀wà tó sì fanimóra, oríṣìrìṣì èrò̀jà àti ọ̀nà-èdè ni wón n sàmúlò. Ó dà bí ìgbà tí obìnrin bá fẹ́ se ọ̀bẹ̀ ẹ̀ran tàbí ẹ̀ja, ó ní láti lo ọ̀pòlọ̀pò èrò̀jà amó̀bèdùn ki ọ̀bẹ̀ nàà lè dùn, kí ó sì jẹ́ àjẹ́-pón-enu-lá. Bẹ̀è gégé ni àwọn ò̀nkòwé oníṣẹ́-ọ̀nà aláwò̀mọ̀-lítírésọ̀ nàà máa n ẹ̀. Bí ó ti wù kí ìṣẹ́ tí wón fẹ́ jẹ́

dára tàbí wúlò tó, bi ìwé nàà bá kan gógó ti kò dùn, à-kà-gbé-jù-sílè ló máa jé, èyí kò sí dára tó. Yàtò sí àdídùn, inú èròjà ọbẹ ni àwọn nńkan așara-lóore tàbí amáradán máa n wà: Báyii nàà ni ọrò șe rí nínú ișe-ona aláwòmó lítírẹșò. Nínú ọrò àti gbólóhùn (èyí tí a mò sí ipèdè) àti àwọn èròjà tí oníșe-ona fi gbé ișe rẹ kalẹ nàà ni ișe tó fẹ jé fún àwùjọ wà. Ó wá șekù sí ọwó àwọn èyàn (ònkàwé) láti șe àfayọ kókó méji tí a ti mẹnù bà yí; ìyẹn ewà àti ișe (ẹkó/ogbón).

Ohun tí ìmò ișowó-lò-èdè dá lé ni șíșe itúpalẹ àti àlàyé lórí bí ònkòwé kan șe șowó lò èdè, pàápàá nínú ișe-ona aláwòmó lítírẹșò tí ó șe. Gégé bí kòșì yí șe là á silẹ, ojúșe rẹ gégé bí i lámèyító àti akékò ọ ìmò ișowólò-èdè ni láti șe itúpalẹ àyọlò láti inú lítírẹșò wa gbogbo (ewì, ìtàn-àròșo àti eré-oníșe) nípa lílo ìmò tí o ti ní tẹlẹ nínú Ẹkó wọnyí: YOR213: Ìlò-èdè Yorùbá, YOR 332: Ìmò Ìșowólò-èdè I, àti YOR 431: Ìmò Ìșowólò-èdè II. Dandan ni fún ọ láti șe àkátunkà àwọn kòșì mètẹ̀tẹ̀ta yí kí o tó lè șe àșeyorí gégé bí i lámèyító tó n șàyewò àti itúpalẹ oríșiríșì àyọlò láti inú ẹka lítírẹșò Yorùbá mètẹ̀tẹ̀ta.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà wa ni módù yíí ni bí yóò ẹ̀ ọ̀ lórùn gégé bí lámèyító láti ẹ̀ àtupalẹ̀ isọwólò-èdè ònkòwé gégé bí ó ẹ̀ jẹyọ nínú lítírésọ̀ tàbí isẹ̀ ọ̀nà rẹ̀ àti láti jẹ́ kí o mò àwọn èròjà àti ọ̀nà-èdè tí ònkòwé lè ló nínú isẹ̀-ọ̀nà rẹ̀. Èyí ẹ̀ pàtàkì nítorí pé èdè ni wón fi ẹ̀ àgbékalẹ̀ isẹ̀ ọ̀nà lítírésọ̀, èdè ní iwọ̀ náà yóò ló láti ẹ̀ itupalẹ̀ bí ònkòwé ẹ̀ dán-gájíá sí nínú èdè lílò, àtinúdá àti ọ̀nà ìmò-ò̀n-ẹ̀ m̀íràn láti ẹ̀ àgbékalẹ̀ èròngbà àti àfojúsùn rẹ̀ (Ìdánílárayá àti isẹ̀ tó fẹ́ jẹ́ (entertainment and message). Lẹ́yìn tí ó bá ti mọ̀ ọ̀kan-ò-jòkan àwọn èròjà amó̀bèdùn fún lítírésọ̀ náà tán, iwọ̀ yóò mò̀ ǹnkan wònyí:

- (a) Àwọn èròjà alohùn bíí orin, oríkì, ọ̀fọ̀, òwe, àlọ-àpamò àti isẹ̀ tí wón n ẹ̀ nínú lítírésọ̀.
- (b) Àwọn ọ̀nà-isọwólò-èdè bíí àwítúnwí, ifòròdàrà, àfiwé-tààrà, àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀, ibádọ̀gba gbólóhùn, àjùmòrìn-òrò, ifohùngbóhùn, àdàpè, ẹ̀dà-òrò abbl.
- (d) Iwọ̀ yóò lè dá àwọn èròjà alohùn àti ọ̀nà-èdè tí a tí kà sílẹ̀ lókè wònyí mò, o ò sì lè ẹ̀làyé ọ̀nà tí ònkòwé gbà ló wón, isẹ̀ tí wón ẹ̀ àti itumò tí wón ní nínú lítírésọ̀/isẹ̀ ọ̀nà.
- (e) Iye ọ̀nà tàbí isòrí tí lítírésọ̀ Yorùbá pín sí àti àbùdá isòrí kòòkan.
- (e) Àwọn igbésẹ̀ tó wà fún itupalẹ̀ ilò-èdè nínú lítírésọ̀.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- (1) Dárúko èròjà alohùn m̀árùn-ún pàtàkì tí a lè bá pàdé nínú lítírésọ̀ àti iwúlò wón.
- (2) Dárúko ọ̀nà-isọwólò-èdè pàtàkì m̀árùn-ún tí ònkòwé lè ẹ̀múlò àti iwúlò wón.
- (3a) Ọ̀nà tàbí isòrí mèlòó ni lítírésọ̀ Yorùbá pín sí.
- (b) Ẹ̀làyé àbùdá isòrí kòòkan.
- (4) Kín ni èròngbà àti àfojúsùn ònkòwé lítírésọ̀/isẹ̀-ọ̀nà?
- (5) Ẹ̀làyé àwọn igbésẹ̀ tó ẹ̀ pàtàkì fún lámèyító tó fẹ́ ẹ̀ àtupalẹ̀ ilò-èdè nínú isẹ̀-ọ̀nà.

4.0 Ìdánilékòp

4.1 Ìpín kinní: Àwọn Èròjà AlohùnTàbí Àdáyéba Inú Lítírésò

Ìsòrí mèta ni alè pín àwọn èròjà lítírésò tí ònkòwé lè sàmúlò sí. Àwọn nìwònyí:

(i) Èròjà Alohùn/Àbáláyé

Àpẹẹrẹ àwọn Èròjà Alohùn/Àbáláyé :

Ìwúre/àdúra
Orin
Òwe
Ìjìnlè ọ̀rò
Àkànlò-èdè
Àlọ̀ ọ̀pamò
Ọ̀fọ̀
Eṣẹ-ifá
Èkún iyàwó,
Oríkì abbl.

ii. Ọ̀nà- èdè/ Ọ̀nà Ìṣowólo-èdè

Àpẹẹrẹ díẹ̀ nínú àwọn èròjà tó wà lábé ọ̀nà-èdè/ìṣowólo-èdè nìwònyí:

Àwítúnwí
Àfiwé tààrà
Àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀ (mètáfọ̀)
Àdàpẹ̀
Ìṣohundèyàn (tàbí ìṣo-èniyàndohun)
Ìfohùnpèyàn
Ìfọ̀rọ̀dára
Ọ̀rọ̀ àyálò
Èdà-ọ̀rọ̀
Èka-èdè
Èdè-àtijó abbl.

iii. Àkànlò-èdè

Àpẹẹrẹ àwọn Àkànlò-èdè Yorùbá

Ọ̀nà méjì pátó ni a lè pín àkànlò-èdè Yorùbá sí ní ojúmọ̀ tó mọ̀ lóde òní: Àkànlò-èdè alohùn/ àbáláyé àti àkànlò-èdè tìgbàlódé

- (i) Àkànlò-èdè Alohùn/Àbáláyé
- (ii) Àkànlò-èdè Tuntun/Tòde-òní/Tìgbàlódé

i. Àpẹẹrẹ Àkànlò-èdè àbáláyé:

Bá ẹsẹ sọrò (sáré)

Fi àáké kọrí (yará/şe agídí)

Kan ojú abẹ níkòó (sọ òótọ ọrọ tàbí òkodoro ọrọ, láí pẹ irú ọrọ bẹẹ sọ).

Fi ọrọ sábé ahọn sọ (láífi gbogbo ẹnu sọrọ tàbí láíla ọrọ mọlẹ tàbí sọ ọ gégé bí ó ti rí)

Féra kù (lọyún)

Rejú (sùn)

Forí jálé agbọn (kàn àgbákò/kan ijàngbọn)

Tẹ sọrọ (sọrọ ní bòónkẹlẹ)

Bá òde pàdé (pa owó tabí rí tajé ẹ)

Ìbèèrè fún ifikóra: Sọtumọ àkànlò-èdè wònyí:

1. rọrun-----
2. papòdà -----
3. rẹwàlẹ àşà-----
4. filẹ şaşọ bora-----
5. ta téru nípàá -----
6. wàjà-----
7. wọ kàà ilẹ lọ-----
8. r'Èkó lọ raşọ -----
9. gbèkuru jẹ lówó ẹbọra -----
10. wó -----

iii. **Ìpín Kẹta: Àkànlò-èdè Yorùbá Tòde- òní/Tìgbàlódé**

Ònà mèta ni a le piń irúfẹ àkànlò-èdè yí sí:

i. Àkànlò-èdè tó jẹ ọrọ àyálò

Àpẹẹẹ:

Kòmputà: fún **computer**

Yàhúù/Yàhúú-yàhuù: fún **Yahoo/Yahoo-yahoo**

gúgù: fún **google**

tełifíṣàń: fún **television**

redídò: fún **radio**

ii. Àkànlò-èdè tó jẹ alálàyé tàbí alápẹjúwe

Àpẹẹẹ :

ẹrọ ayélukára/ayélujára: fún **global system of mobile communication**

ìtākùn-àgbáyé: fún **internet**

ẹrọ ìbáńsọrọ alágbèéka: fún **mobile phone**

ìkàńńì ayélujára: fún **'social media**

ìkàńńì abáńídọrẹ: **facebook**

ìkàńńì kí ló n ẹlẹ?: fún **whatsapp**

ìkàńńì aláwòrán :**instalgram**, abbl.

ìkàńńì abéyẹfò: fún **twitter**

imúnitì: fún **immunity**

4. Àwọn àkànlò-èdè tó ti yí wọnú èdè Yorùbá (dẹbi pé, ojoojúmọ ni wọn n pọ sí).

Àpẹẹẹ: Wo àpẹẹẹ wọnyí, pẹlú ìtumọ tí wọn ní tàbí kókó-èrò tí à n lò wọn fún:

- ẹgúnjẹ (owó ẹyìn/ribá)
- jẹun síkùn (gba owó ẹyìn/ribá)
- jẹun sápadò (gba owó ẹyìn/ribá sápadò)
- ká bánà nígboro ayé (dójú tì ní gbangba/kàn lábùkù)
- gbé mọra (paró fún)
- ìròyìn ẹlẹjẹ (ìròyìn tí kì í ẹe òótó tàbí tó jẹ irọ)

- lẹpò (fimò ẹ̀ṣòkan, bá rẹ́/bá dọ́gba)
- tẹ́ ẹ́ sójú ẹ́ (òrò ọ̀ṣẹ̀lú tó tùmò sí:dìbò fún)
- lẹ̀ẹ̀kan síí (fi ìbò gbé wọ́lé lẹ̀ẹ̀keji)
- gbájú-ẹ́ (lù ní jìbitì/oníjìbitì èyàn)
- jábọ́ (gbẹ̀nu sọ̀hùn-ún tàbí dákẹ́ ọ̀rọ́ síso lórí ẹ̀rọ̀ ìbáńísòrò)
- wasobia (náírà márùn-ún owó ilẹ̀ Nàìjíríà)
- gbóríwọ́lé (gbà fún/bá lára mu)
- gsm lomọ́ (òpùrò ènìyàn/omọ́ tó jáfáfá)
- tùràyà lomọ́ (obìnrin tó jẹ́ ẹ̀ni-mo-rí-ma-bá-lọ́/omọ́ tí kò ẹ́ ẹ́ gbẹ̀kẹ̀lé)
- ká-rí-go (fún onímótò: máa lọ)
- àjààbalẹ́ (ìròyìn tuntun tí kò ní àmúlùmálà)
- tífún-tẹ̀dò (ìròyìn ẹ̀kúnrẹ́rẹ́)
- gbẹ̀nu síí (gbà wọ́lé)
- gbé bọ̀dì ẹ̀sánlẹ́ (gbé ara ẹ̀sánlẹ́/ gbé ẹ̀sẹ́-ijó sókè/jó fò sókè)
- ọ̀ṣòdì ọ̀kẹ́ (fún obìnrin tó ní ọ̀yàn títóbi/ọ̀yàn nínlá)
- omọ́ arápálá (ẹ̀ni tó fẹ́ràn ìbálòpò pẹ̀lú obìnrin)
- àgbàlágbi(ọ̀gbólógbòó àgbà)
- já mi sí i(sọ́ fún mi/gbe sí mi létí)
- ẹ̀nu gbẹ́ (kò sówó lówó/ebi ní pa mi)

5.0 Iṣọ̀nísókí

Nínú ìdánìlẹ̀kọ̀ọ́ yí, a ẹ̀láyé àwọn ẹ̀rọ̀jà (ẹ̀rọ̀jà alohùn tàbí àbáláyé), ọ̀nà-èdè tàbí ọ̀nà-ìṣọ̀wọ́lo-èdè) àti àkànlò-èdè tí àbáláyé àti tí ọ̀de-òni tàbí tìgbàlódé tí ònkòwé fí ní gbé ẹ̀sẹ́ rẹ́ lárugẹ.

Àkíyèsí Pàtàkì

Fún àláyé kíkún lórí àwon ẹ̀rọ̀jà lítírẹ̀ṣọ́ tí a mẹnù bà ní módù yí, lọ ka YOR 213:Ìlò èdè Yorùbá, Módù Keji. P. 38-58.

6.0 Iṣẹ́ Sísẹ̀

Gégé bí i lámẹ̀yító, ẹ̀ یتۇپالە̀ ٱátàni ışıwọ́lo-èdè inú àyọkà isàlẹ̀ yíí:

Àyokà

Adétóyèsẹ̀ Àkànjí Erin, Atófbọ-bí-orí ọmọ 'Mówáare.

Àjà-bí-ìjì-wọ̀ 'lú, ọmọ Odéfúnké

Eégún gbé ẹni wéré, Adétóyèsẹ̀, Òrìṣà gbè ẹni wàrà.

Òrìṣà ni baba mi, Àkànjí, bí o bá ti mọ̀ 'ọ̀n ísìn.

Bẹ̀ẹ̀ ni Adétóyèsẹ̀ Àkànjí Erin ígbè ẹni mọ̀

B'ọ bá gbé mí tíútí, Àkànjí, k['o má padà lẹ̀hìn mi.

Má mì kùkùtẹ̀; o ò gbọ̀dò mì kùkùtẹ̀.

Ẹni t'ó mì kùkùtẹ̀, ara rẹ̀ ló mì.

Ẹn'tí nṣe Kúkúru-bí-ikú, ara 'ẹ̀ ni nṣe.

Démudému kò dá 'gbón

Àjànàkú jẹ̀ idí òro gùdùgùdù.

"Má bẹ̀ mi l'órí sọ̀nù; ẹ̀mi ò sí n'nú wọ̀n."

"Ẹ̀mi ò sí n'nú oníríkísí abirunípàkọ-jòh̀lòkì jòh̀lòkì.

Òrọ̀ fi ẹni dùgbẹ̀ dùgbẹ̀ fi ẹni nù.

Òrọ̀ fi ẹni dùgbẹ̀ dùgbẹ̀ bí ẹn'tí ò ní tán mọ̀.

Òrọ̀ mbọ̀ wá itán, ojú á t'ẹ̀lẹ̀gàn, a sì tì ẹni tí ǹyọ̀nuso

O bá wọ̀n níwájú, o kí wọ̀n kí wọ̀n.

O sì bá wọ̀n lẹ̀hìn, o ọ̀ààlò.

Ààlò kò tẹ̀ wọ̀n lórùn bí ẹ̀fojúdí

Àfojúdí ni k'ọ máa ẹ̀ sí pọ̀npòlọ̀ orí baba wọ̀n.

A kì íkí ẹ̀rú baba ẹni k'á nà tán.

Adétóyèsẹ̀ Àkànjí, bí o bá ká 'sè kan, k'ọ nà 'kan9.

Dààmú-dáàbò, o dààmú àlejò, o dààmú onílẹ̀.

Àkànjí Ògún ti ídààmú afúnòjámápon 'mọ̀.

Nlẹ̀ Àkànjí, dákun má dààmú mi.

Mo f'Olórùn Ọ̀ba bẹ̀ ọ̀, Àkànjí k'ọ má dààmú mi.

Máà j'ebi ọ̀ pa mi, ewé orí igi kò j'ò̀dùn pa'gi

Mákán-júplá Olóríire l'ó d'ádé.

Àkànjí Olóríire l'ó dádé.

Ọ̀ba tí ǹ bẹ̀ lóyè tílùú fi tòrò kinkin

Olórí ire ló dádé

Adétóyèsẹ̀, ọmọ Mówáare

Olórí ire ló dádé.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Olábòdé, Afolábí (1991). *Iṣẹ́ Lámèyító àti Iṣẹ́-Ọ̀nà Aláwòmó Lítírésò*. 2nd Seminar in Honour of J.S. Odujinrin, April 4-6, Ògun State University, Àgò-Ìwòyè.

Olátéjú, Adéṣolá (2021). *YOR 213: Ìlò-Èdè Yorùbá -Yorùbá Course Material*. Publication of the National Open University (NOUN), Abuja, Nigeria.

Fáladé, R. Monísólá (2020). *YOR 332: Ìmò Ìṣowólo-èdè I-Yorùbá Course Materia*. Publication of the National Open University (NOUN), Abuja.

Òjò, E. Títílàyò, (2020), *YOR 431: Ìmò Ìṣowólo-èdè II. Publicatio-Yorùbá Course Material*. Publication of the National Open University (NOUN), Abuja.

MÓDÙ KẸ́JỌ: ÌGBÉSÈ FÚN ÌṢÀTÚPALÈ TÀBÍ ÌTỌPINPIN LÍTÍRÉSỌ

1.0 Ìfààrà

Ní módù yìí, ìwọ yóò kà nípa àwọn ìgbésè tó yé fún lámèyító ní ìgbàkúgbà tó bá fẹ́ ṣe ìṣàtupalè lítírésò. Ìdánìlẹ̀kọ́ tó wà ní módù yìí yóò ràn ọ́ lówó láti ṣe ìtọpinpin tó yanranntán lórí àyọ̀lò tàbí àyọ̀kà tí a bá gbé sí iwájú rẹ́, yálà àyọ̀lò náà jé ewi, itàn-àròsọ tàbí eré-oníṣe Yorùbá. Fún àṣeyọ́rì nínú kọ̀ọ̀sì yìí, ìwọ yóò nílò ìmò, òye àti èkọ́ tí o ti n kọ̀ bọ́ láti ìbèrè pèpè kọ̀ọ̀sì yìí àti àwọn èkọ́ tí o ti kọ̀ tẹ̀lẹ̀.

2.0. Èrò̀ngbà àti Àfojúsùn

Gégé bí kọ̀ọ̀sì yìí ṣe là á silẹ̀, èrò̀ngbà wa fún ọ́ ní Módù yìí ní kí o le ṣe ìtupalè tàbí ìtọpinpin àti àlàyé lórí bí ò̀nkòwé kan ṣe ṣowó lò èdè, pàápàá, nínú oríṣíríṣi àyọ̀lò láti inú èka lítírésò Yorùbá mètẹ̀tẹ̀ta. Bákan náà, ìwọ yóò lè fún lítírésò/àyọ̀kà náà ní ìtumọ́ tí yóò jé ìtẹ̀wọ̀gbà. Kí èrò̀ngbà àti àfojúsùn kọ̀ọ̀sì tí a ṣàlàyé ní módù yìí lè jọ, ìwọ yóò mọ́ ǹnkan wọ̀nyí:

(1) Ìgbésè fún ìtupalè bátàni ìṣowólò-èdè nínú ìṣẹ́-ọ̀nà aláwòmó lítírésò

(2) Ìwọ yóò lè dá àwọn èròjà àti ọ̀nà-èdè tó sùyo nínú lítírẹ̀şò mò, ó ó sì lè şàlàyé itumò tàbí işẹ ti ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn n ẹ.

(3) Ìwọ yóò lè ẹ itúpalẹ àyọ̀lò tàbí àyọ̀kà láti inú lítírẹ̀şò.

3.0 Ìbèèrè Ìşaajú

(1) Şàlàyé àwọn igbésẹ tó wà fún itúpalẹ işẹ-ọ̀nà aláwomó lítírẹ̀şò.

(2) Kín ni àwọn àkòrí wònyí ti yé ọ sí?

i. Ìdámò ọ̀nà-èdè

ii. Àbùdá ọ̀nà-èdè

iii. Işẹ tàbí iwúlò ọ̀nà-èdè

(3) Dárúkọ àwọn èròjà àti ọ̀nà-èdè tí ò̀nkòwé sába máa n şamúlò nínú işẹ-ọ̀nà lítírẹ̀şò.

4.0 Ìdánilẹ̀kọ̀

4.1 Ìpín Kínní: Ìgbésẹ fún Ìtúpalẹ

Şíşẹ işẹ lámèyító lórí işẹ-ọ̀nà aláwomó lítírẹ̀şò tàbí àyọ̀lò irú èyí tí onímò işowó-lò-èdè máa n ẹ ti kúrò ni èyí ti a lè fi ọwọ yepere mú. Kódà, irú işẹ báyií ti di 'kíkó ni mímò', gégé bi òwe ijápá. O ti kà nínú àwọn idánilẹ̀kọ̀ ìşaajú nípa ọ̀kan-ò-jòkan ọgbón tàbí ilànà itopinpin lítírẹ̀şò pèlú àwọn oríşiríşì ọ̀nà-èdè tí a lè bá padé nínú işẹ ọ̀nà aláwomó lítírẹ̀şò. Ìrànwó nílá ni iwònyí jé fún ọ.

Bí a bá fẹ ẹ itúpalẹ tó múnádóko lórí àyọ̀lò tàbí Işẹ-Ọ̀nà (Lítírẹ̀şò) kan, àwọn igbésẹ męta tí o gbódò gbé niwònyí:

(a) Ìdámò ọ̀nà-èdè àti àbùdá tí wọn ní.

(b) Şíşẹ àlàyé àbùdá ti ọ̀nà-èdè ní (èyí tí ó jé kí á dá a mò)

(d) Şíşẹ àlàyé à̀nfààní, iwúlò tàbí itumò tí ọ̀nà-èdè náà ní nínú àyọ̀lò/àyọ̀kà

(i) Ìgbésẹ Kínní: Ìdámò Ọ̀nà-Èdè àti Àbùdá rẹ

A ti şàlàyé tẹ̀lẹ̀ pé kò-şéé-má-ní ni èròjà àti ọ̀nà-èdè tí ò̀nkòwé fi gbé lítírẹ̀şò kalẹ̀. Nítorí ìdí èyí, o ní láti dá wọn mò, pẹ̀lú àbùdá ọ̀kọ̀ọ̀kan, kí o sì le ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ wọn bí o bá ti ri wọn nínú lítírẹ̀şò.

(ii). **Ìgbésè Keji: Şíşe Àlàyé Àbùdá Ọ̀nà-èdè**

Léyìn tí akẹ̀kọ̀ọ̀ bá ti ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ tábí ìdámọ̀ ọ̀nà-èdè tó jẹyọ, ó ní láti şàlàyé àbùdá ọ̀nà-èdè ọ̀hún, èyí tí yòò fi ìdánilójú hàn pé irúfẹ̀ ọ̀nà-èdè tí ó pè é ni. Gégé bí àpẹ̀rẹ, kò tó kí akẹ̀kọ̀ọ̀ kàn sọ pé ò̀nkòwé ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ àmúlò àwítúnwí nínú işẹ̀ rẹ̀, ó ní láti şàlàyé bóyá àwítúnwí ẹyọ ọ̀rò, àwítúnwí aláakùdé gbólóhùn tábí àwítúnwí odidi gbólóhùn ló jẹyọ. Bákan náà, bí ó bá ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ tààrà ló jẹyọ, ó ní láti şàlàyé ọ̀rò tó ní ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ tààrà. Bákan náà, ó ní láti sọ àwọn ohun méjì tó jọra tí a sì ní fi wé ara wọn, àti ohun ti à ní fi ohun kan wé.

(iii). **Ìgbésè kẹta: Ànfààní, Ìwúlò tábí Ìtumò Ọ̀nà-èdè**

Ohun àkọ̀kọ̀ tó yẹ kí a mò ni pé ọ̀nà-èdè tó bá jẹyọ nínú àyọ̀lò tábí işẹ̀-ọ̀nà lítírẹ̀şò kò şèèsi rárá. Ò̀nkòwé mò-ón-mò lò wọn ni, àti pé ó sì ní ìdí pàtàkì tí ó fi lò wọn. Nítorí náà, ojúşe akẹ̀kọ̀ọ̀ tábí lámẹ̀yító ni láti láti şàlàyé ìdí tí ò̀nkòwé fi lo irú ọ̀nà-èdè bẹ̀; iyẹn ìwúlò tábí ìtumò tí ọ̀nà-èdè bẹ̀ ní nínú àyọ̀lò tábí işẹ̀-ọ̀nà tí ó ti jẹyọ. Gégé bí àpẹ̀rẹ, àmúlò àwítúnwí nínú ẹ̀şẹ̀-ifá lè ní ìtumò *ìtenumó* tábí *ipe-àkíyèsí-sí* ohun kan. Bí ó bá sì ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ inú ewì àwíşẹ̀ (ọ̀fò) ni àwítúnwí ti jẹyọ, ó lè ni ànfààní tábí ìwúlò pé kí ifẹ̀ inú ẹ̀ni lè ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ tábí *ìtenumó*. Bí ó bá ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ inú orin ni àwítúnwí ti wáyé, ó lè jẹ̀ pé irú àwítúnwí bẹ̀ wáyé kí ìwóhùn inú irú orin bẹ̀ ba à lè dọ̀gba tábí dánmórán.

4.2 Ìpín Keji: Ìtupalẹ̀ Àyọ̀kà Gégébí Àpẹ̀rẹ̀ Ìfikóra

Kò sí işẹ̀-ọ̀nà aláwomọ̀ lítírẹ̀şò, yálà ewì, ìtàn-à̀ròşọ tábí eré-onítàn tí kò lè ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ àmúlò èyíkẹ́yí nínú àwọn èròjà tábí ọ̀nà-èdè tí a ti mẹnù bà şaájú.. Yàtò sí èròjà a-múşẹ̀-ọ̀nà-dùn tí wọn jẹ̀, inú wọn ni ìtumò ìjìnlẹ̀ àti işẹ̀ tí oníşẹ̀-ọ̀nà fẹ̀ jẹ̀ fún àwujọ̀ sá pamọ̀ sí. Bákan náà ni şíşe àmúlò àwọn ìgbésè mèteèta náà ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì. Ní báyí, a ó lo ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àyọ̀lò, a ó sì ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ itupalẹ̀ tó jìnlẹ̀ lóri wọn láti fi hàn gégé bí àpẹ̀rẹ̀ bí a ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ itupalẹ̀.

Àpẹ̀rẹ̀Àyọ̀kà :Şe itupalẹ̀ tábí işẹ̀ lámẹ̀yító lóri àwọn àyọ̀kà wọ̀nyí:

Àyọkà I

Awùsá gbó kéké bí obí
Ó n dá gbọ̀n-ún bí orógbó

Ìtupalẹ̀:

- a. Àfiwé tààrà ni ọ̀nà-èdè tó fara hàn nínú àyọ̀lò yíí.
- b. Gbígbó kéké àti dídá gbọ̀n-ún awùsá ni a fi n wé ti obi. Ọ̀rọ̀ atọ̀ka-àfiwé tí a fi dá a mọ̀ ní tó ti jẹyọ nínú gbólóhùn.
- d. Ìpolówó ojà, pàápàá, awùsá ni àyọ̀lò yíí. Àfiwé inú àyọ̀lò fẹ́ kó hàn kedere bí awùsá nàà ẹ̀ dára tó ní jíjẹ nítorí gbígbó tí o gbó àti bó ẹ̀ n dá gbọ̀n-ún nígbà tí a bá n jẹ́ ẹ̀. Bákan nàà, ídíófóònù 'kéké' àti 'gbọ̀n-ún' jẹ́ ìfọ̀yàwòrán ìrísí awùsá tí à n polówó.

Àyọkà II

- . Níjọ tẹrù ògún tí n bà mí, kò ẹ ni.
Ijọ tó palábéré tó fabéré jóná
Ijọ tó pẹlẹlẹ tó fẹlẹ ya gberegedẹ bí aṣo.

Ìtupalẹ:

- a. Àfiwé ẹlẹlọ (métáfọ ni ọnà-èdè inú àyọlò yíi.
b. Métáfọ inú rẹ ni 'abéré' àti alábéré 'ẹlẹ' àti 'ẹlẹlẹ'.

Abéré jẹ ìtọkasí nńkan ọmọkúnrin-nítorí ìrísí rẹ tí ó jọ abéré la fi pè ní abéré, tí a sì fi ẹlẹ pe obínrin.

- d. Ní ìtumọ, abéré n tọka si nńkan ọmọkúnrin, ẹyí tó túmọ sí okó, alábéré sí túmọ sí ọkúnrin. Bákan náà, ẹlẹ túmọ sí òbò, ẹlẹlẹ sí túmọ sí obínrin. Ànfààní tàbí iwúlò métáfọ ni pé ó fún akéwì tàbí ènìyàn ní ànfààní láti yàwòrán sí ni lọkan àti láti fi ọrọ sí abé ahọn sọ. Nígbà mìíràn ẹwẹ, a lè pe abéré àti ẹlẹ ní àdàpè fún okó àti òbò nítorí àṣà Yorùbá kò fi àyè gba ọrọ aṣa tàbí ọrọsákálá (ìsọkúṣọ) bá yí, ṣùgbọn, akéwì lò ó nínú àyọlò fún ìpanilẹ̀rìn-ín. Ẹyí wópọ nínú ewi alohùn-ìjálá.

Àyọkà III.

Àràbà ni baba
Àràbà ni bàbá
Ẹni a bá lábà ni bàbá
Ẹni a bá nínú ahéré ni baba.

Ìtupalẹ:

- a. Ọnà-èdè inú àyọlò yíi ni 'ìfòròdàrà onísílẹ̀bù' tàbí 'ì-fi-sílẹ̀bù-dàrà'.
b. Sílébù tí a fi dàrà ni ba tó jẹyọ nínú ọrọ-orúko- àràbà, abà , lábà àti bàbá àti baba.
d. Àwítúnwí ìrò a àti sílébù 'ba' pẹlú orísírísí àmì ohùn tó wà lórí wọn ni orísun ìfòròdàrà àti iwọhùn tó hàn nínú àyọlò yíi. A lè lo àyọlò yíi bí ọwe, ìtumọ tó sì ní, ni pé ẹni tí èyàn bá bá ni ibi kan, tàbí ní iwájú ni àgbà, gégé bí àràbà ẹ jẹ àgbà tàbí bàbá fún àwọn igi oko yòókù.

Àyọkà iv

Ó dúró nípèkùn òpópó
Ó bèrẹ nípèkùn òpópó
Òkítì bàbààbà ní m̀bẹ nípèkùn òpópó
A díá f'òsùnwòn
Tí n lọ sọjà Èjìgbò m̀kùn
Wòn ní kòsùnwòn ó rúbọ
Wòn ní òsùnwòn ó níyì púpò.

(*Abimbólá I (1968) p. 71 (Ọwónrín Méjì, Orí k̀níní).*)

Ìtupalẹ:

- a. Onà-èdè tó jẹ òpómúléro fún àyọlò yí ni 'ìfòhunpèniyàn' (Ì-fi-ohun-pe-èniyàn).
- b. Nínú àyọlò, 'Òsùnwòn' tí ó jẹ ohun èlò nínú ilé, tí kò sì ní ẹmí bí i ti èniyàn ni a fi pe èyàn ẹlémíin. Bí àpẹẹrẹ, Òsùnwòn ni wòn dífá fún, òun náà la sọ di èniyàn tó lọ sọjà Èjìgbòmèkùn. B́akan náà, Òsùnwòn náà ni wòn ka ẹbọ sílẹ fún gégé bí èniyàn láti rú; pé bí ó bá sì rú ẹbọ yí, yòò ní iyì púpò.
- d. Inú ẹsẹ-ifá ni irú onà-èdè yí ti wópò jùlọ. Yàtò sí pé ó jẹ ohun iyàlènu, tó sì tún panilèrìn-in pé a gbé àbùdá èniyàn wọ ohun tí kò ní ẹmí, ilò onà-èdè yí fún wa ní ànfààní láti ronú jìnlẹ lóri ohun tí yòò şelẹ, tàbí ohun tí a lè şe bí irú işelẹ tí a sọ nínú àyọlò pé ó şelẹ bá şelẹ sí èyàn gidi. (Nínú ẹsẹ-ifá yẹn, òsùnwòn kò rúbọ, èyí ló sì mú kí wòn máa fi iyà jẹ òsùnwòn ní ojà). B́akan náà, onà-èdè yí fún ònkòwé tàbí akéwì ní ànfààní láti sọ ohun tó fẹ sọ., bí ó şe wù kó burú tó, níwòn igbà tó jẹ pé igi igbó, ẹranko àti àwọn ohun aláilèmíin ló fi wòn kọ lórùn.

4.3. Ìpín keta:Fónrán Àbùdá Àdání Lítírẹşò

Gégé bí o ti şe mò, ẹka tàbí isòrí m̀eta ni lítírẹşò pín sí: ewi, itàn àròşò àti eré-oníşe/eré-onítàn). Ọkòòkan àwọn ẹka tàbí isòrí yí ló ní àbùdá tirẹ tí a fi lè dá a mò yàtò sí ẹka tàbí isòrí miiran. Lámeyítọ gbódò mò àbùdá tí isòrí kòòkan ní, kí ó lè şeşe fún un nígbà tó bá n şe itopinpin tàbí itupalẹ. Àwọn àbùdá wònyí ni a gbé sí orí àtẹ tàbíli nísàlẹ yí.

Àbùdá Àdání Èka Lítírẹ̀şò. Fún ìtọ̀pinpin

	Ewì	Ìtàn-Àròşò	Eré-onítàn
1.	Ìfáàrà şókí	Ìfáàrà şókì	Ìfáàrà şókí
2.	Èdá-ìtàn (kò sí/pọ̀n dandan)	Èdá-ìtàn	Èdá-ìtàn
3.	Ìfìwà-wọ̀-ẹ̀dá (kò sí/pọ̀n dandan)	Ìfìwà-wọ̀-ẹ̀dá	Ìfìwà-wọ̀-ẹ̀dá
4.	Ọ̀gbọ̀n ìşòtàn (kò sí/pọ̀n dandan)	Ọ̀gbọ̀n ìşòtàn	Ọ̀gbọ̀n ìşòtàn
5.	Èhun-ìtàn	Èhun-ìtàn	Èhun-ìtàn
6.	Kókó-èrò	Kókó-èrò	Kókó-èrò
7.	Ibùdó ìtàn (kò sí/pọ̀n dandan)	Ibùdó ìtàn	Ibùdó ìtàn
8.	Ìlò-èdè: èròjà alohùn, ọ̀nà-èdè, Àkànlò-èdè	Ìlò-èdè: Èròjà alohùn, Ọ̀nà-èdè, Àkànlò-èdè	Ìlò-èdè: Èròjà alohùn, Ọ̀nà-èdè, Àkànlò-èdè

ÀKÍYÈSÍ: Ìwọ̀ yóò şe àkíyèsí pe Ìtàn-àròşò àti Eré-oníşe/Eré-onítàn nìkan, nínú èyà lítírẹ̀şò mètẹ̀tẹ̀ta ló ní fọ̀nrán lítírẹ̀şò mèjẹ̀jẹ̀jo tí lítírẹ̀şò máa n sáà ní, àmọ̀ Ewì kì í sáà ní irú àwọ̀n fọ̀nrán bẹ̀ẹ̀ àyàfí bí ewì nàà bá jẹ̀ ewì- onítàn, irú èyí tí akéwì àgbà, Adébayọ̀ Fálétí máa n ké tàbí kọ̀ lẹ̀kọ̀kọ̀kan bí **Ìgbéyàwó kan ní Ìletò wa, AdébímpéỌ̀jédòkun, Oníbodè Lálúpon abbl.** Àwọ̀n fánán tí à n sọ̀ nípa wọ̀n ni a kọ̀ ‘ kò sí/pọ̀ndandan’ sí ní 2, 3, 4 àti 7.

5.0 Ìşoníşóki

Ní módù yí, o ti ri àpẹ̀rẹ̀ ìşàtupalẹ̀ nípa şíşe ìdámọ̀ àwọ̀n èròjà àti ọ̀nà-èdè nínú lítírẹ̀şò, o sì ti mọ̀ àbùdá àti irúfẹ̀ ìtumò tí a lè fún un. Wò ó bí a ti şe şe èyí nínú tábilì àtẹ̀ tí a ti şe èyí, kí o sì fi şe àpẹ̀rẹ̀ fún ìfikóra.

6.0 Işé Şíşe

Gégé bí i lámèétó, gbidánwò ìtupalẹ̀ tó yẹ̀ lórí bátànì ìşowólo-ède inú àwọ̀n àyókà ìsàlẹ̀ wọ̀nyì fún ìfikóra.

ÀYỌKÀ I

Kò sóhun tó dùn IḂyò
Bí í ká jí kára ó le
A n ṣiṣẹ agbára
Iṣẹ ijókòó
Iṣẹ ọfṣi
Ḃero ala' fẹfẹ, á fáfẹfẹ á fẹ sí wa lára yàà
A à fẹṣẹ rin ká làágùn mọ
Ayókélé ló n gbéwa kiri
Mo lè gòkè, mo le sọ agbára
Ara ló mà n fàbò sí
Paríparí gbògbò è,
Oúnjẹ lòrẹ àwọ
Oúnjẹ tá a sì kúndùn
Oúnjẹ àdídùn ni
Ikún n jẹgèdè Ikún n rẹdìí
Ikún ò mọ pòhun tó dùn ní i pani
Ká délé ìgbònsẹ tán
Ká má rí gbònsẹ ṣe
Háà, ogún dé!
Kín wá lònà àbáyọ
Yoyo Bitters ni!
Òògùn àpilẹṣe tó korò dḂe
Tó sì ṣara lore
Ó n fọ èèrì inú èjẹ
Ó n tún àgọ ara ṣe
Bó o rẹni tó tutù lówọ
Tó n dán gbinrin bí ahá epo
Yoyo Bitters ló n gbé lura
Ìwọ nàà darapọ mọ wọ
Má a mu Yoyo Bitters lójoojúmọ!
Yoyo Bitters!
Wà lálààfíà.

ÀYỌKÀ II

Bàbá Sàbùrì: Ìya Sàbùrì, wò ó, ọrọ rẹ fẹ sù mi nínú ilé yíí, lẹnu ọjọ męta yíí o.

Ọlọun má jẹ o fi oúnjẹ òkèlè rán mi lọ sọrun ọsán gangan

Torí kí n tó kúrò nínú ilé yíí láàààrò, èbà la jẹ.

Àwọn ọmọ ni àmàlà làwọn jẹ lósàn-án. Iyán lo tún n gún yíí.

Ṣé kí í ṣáfíṣe o? Èmi ò mọ kóbìnrin o ya Àkàrà Oògùn olóúnjẹ ìyà kalẹ báyíí!

Ìyá Sàbùrì: O ò wa ṣe sùúrù fúnra-rẹ ìwọ ọkúnrin yíí

Torí èmi ò mò óúnjẹ òkèlè mǐràn tí a le jẹ tí yòò múnú kún ju bí a ti ẹ
ń jẹ é yí lọ.

Bàbá Sàbùrì: Má a gbọ aláimòkan. Bóyá lo mò pé àjẹjù óúnjẹ òkèlè a má a ẹ okùnfà
wẹrẹwẹrẹ fún ìtò-şùgà, ọrà àpọjù lágòó ara.

Kódà, a máa jẹyàn ó wúwo bí irin tútù.

Ìyá Sàbùrì: Hẹ-ẹn! Kín la á wá má a jẹ báyií ó?

Bàbá Sàbùrì: Ìyá Sàbùrì, Kín lèyí?

Bàbá Sàbùrì: Equi Super Oat| lò ń wò yẹn.

Oúnjẹ òkèlè tó dára fún jíjẹ.
Wò ó bó ẹ félé lówó, tó ń lọ tǐnrín lònà ọfun
Ó ń múni fẹrẹ ńlẹ
Ó sì ní ohun èròjà ìlera tÓlòyìnbó ń pè ní Better Glucan
Tó máa ń yí àpọjù şùgà padà lára
Tó ní okun àti agbára wà nínú super oat.

Ìyá Sàbùrì: Ó dára báun, ká má a jẹ lọ ló kù.

Bàbá Sàbùrì: Ilé-işé Equi Group tó wà nílẹ Gẹ̀ẹ̀sì ló ń ẹ equi Quake àti Oat jáde.

Tílé işé wọn wà ní Nọ 3, Shasha Road, Akówọnjọ, Lagos. Wọn wà
jákèjádò ilẹ̀Nàìjíríà.

Èrọ ìbáńisòrò wọni 080111222

Equi Super Oat. Oúnjẹ ọtun àjẹpónnula

ÀYỌKÀ III

Lẹhìn wọn pátápátá ni tábilí Ayíndé Kówewu wà, òun àti àwọn ọmọlẹhin rẹ. Irúkírú,
jójọ ọrùn àgùtàn; ọkan-ó-jókan ni wọn; şùgbón èyí tí ó lẹwà ju nínú wọn ló fojú jọ
Inákí. Omíràn ń bẹ nínú wọn bi aboyún bá wò ó, oyún inú rẹ ó bù dànù. Bí agàn tí ojú
ọmọ ń pọn bá fojú kan wọn, bó tí wù kó pé tó tó tí ń tọrọ ọmọ lówó Ọlórún yóó
gbọnrí,yoo wí pé, ìwọ Ọlórún Ọba, bó ẹ irú àwọn wọnyí nikan ló ku lódò Rẹ, ma
wulẹ ti í dá mi lóhùn. Akukuùbi sàń ẹ irú ìwọnyí. ‘Wọn ń mu ọtí rọbirọbi bi igbà tí
ìsín bá ń mumi; wọn ń mu igbó bi igbà tí adẹsà bá ń rú ìtùfù. Bẹẹ ni wọ ń jó bí òkòtó,
ti wọn ń kígbẹ àkésuhádìl bíi wèrè. Ọkan nínú wọn tí wọn ń pè ni Búsarí Oríọkà bèrè
si i jó, o mu igó bíà kan, ó fi ehín şí ìdérí rẹ, ó tu ọtí inú rẹ sàtàrí, ó fi ọwọ ọtún gbá
ọrùn ìgó mú, ó sí fi tòsì gbá ìdí ìgó mú, ó wáá ká orúnkún kó, ó gbé ìgó nàà lé e, ti
ìgó fi fọ. O wáá sọ èyí tó wà lówó òsì sílẹ, ó wáá mú ti ọwọ ọtún, ó fi ń dá egbó sí ara

re lara, gbogbo eniyàn si n rerin-in. Lójijí ló sọ ìgó náà sókè, èkúfọ si balẹ láàrin agbo ijó, şugbón Ọlọrun şe é kó pa eni kẹni lara ju Búsarí Oríọká fúnra re.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Ọlábòdé, Afọlábí (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

Ọlátúnjì, O. O. (1982). *Àkójoò, Ewì Adébáyò Fálétí I àti II*. Ìbàdàn: Heinemann Books Nigeria Ltd.

Ọlátúnjì, O. O. (1982). *Àkójoò, Ewì Adébáyò Fálétí II*. Ìbàdàn: Heinemann Books Nigeria Ltd.